

FRÅN CENTRALBIBLIOTEK TILL NÄTVERK

– LUNDS UNIVERSITETS BIBLIOTEK

Red Berit Nilsson,
Karin Ohrt & Catta Torhell

FRÅN CENTRALBIBLIOTEK TILL NÄTVERK

– LUNDS UNIVERSITETS BIBLIOTEK

Red Berit Nilsson,
Karin Ohrt & Catta Torhell

© Biblioteksdirektionen, Lunds universitet, 2005

Formgivning: Wawwa Ohrt

Foto: Lars Persson

Vietnambilder: Juridiska fakulteten · Bygga och bevara: Gunilla Wiberg

Tryck: Media-Tryck

ISBN: 91-631-7613-0

Förord	7
Närvaro och distans – en biblioteksorganisation i förändring <i>Christer Jönsson</i>	9
Biblioteksnätverkets framväxt <i>Göran Gellerstam</i>	15
Utvecklingen av de digitala bibliotekstjänsterna <i>Lars Bjørnshauge</i>	31
Bygga och bevara <i>Björn Dal</i>	37
Biblioteket – eremitibis eller framtidsfabrik? <i>Carl Hampus Lyttkens</i>	45
Språk- och litteraturcentrum – en plats för samverkan <i>Sven Strömquist/Catta Torhell</i>	53
Geobiblioteket – ett av fem naturvetenskapliga bibliotek <i>Robin Gullstrand</i>	59
En utmaning – informationskompetens i grundutbildningen <i>Åsa Forsberg/Nina Reistad</i>	65
Konstnärer och bibliotek <i>Gertrud Sandqvist</i>	73
En biblioteksorienterad självbiografi <i>Åsa Lindberg-Sand</i>	79
Studentintervjuer <i>Anna Gianuzzi</i>	87
Studenterna och stadsbiblioteket <i>Gunilla Herdenberg</i>	91
Biblioteksundervisning på Musikhögskolan <i>Peter Berry</i>	95
Tång i nätet <i>Anna Alwerud</i>	101
Biblioteksutveckling i Vietnam – ett rättsbiståndsprojekt <i>Karin Jönsson/Lars Malmberg</i>	107
Vetenskaplig kommunikation <i>Ingegerd Rabow</i>	117
Cybrarian och kulturarbetare – om bibliotekarieutbildningen i Lund <i>Birgitta Olander</i>	127

Hur fattar man beslut om en så komplex företeelse som en ny biblioteksorganisation? Vilka faktorer går att greppa? Vilka skeenden ser man först i efterhand? Var den decentraliserade finansieringsmodellen för Lunds universitet den mest avgörande orsaken till att valet föll på en lika decentraliserad biblioteksorganisation? Går det att driva ett centraliserat digitalt bibliotek i en i övrigt decentraliserad verksamhet? Är det möjligt att få gehör för att de besparingar som görs på tryckta tidskrifter ska samlas till kraftfulla satsningar på nya e-medier? Finns pengar, beslut och kunskap på rätt ställe samtidigt? Är det de yttre förändringarna som varit mest avgörande? Har utvecklingen styrts av de ökande studentkullarna? Beror förändringarna på den tekniska utvecklingen? Frågorna går att lista i det oändliga och det är just dessa frågor som är anledningen till att vi har velat göra denna bok.

Det går nu att titta tillbaka på nästan fem år med den nya biblioteksorganisationen vid Lunds universitet. Vi vill inte påstå att vi besvarar alla frågorna ovan, men de finns där. Ibland direkt uttalade som i Göran Gellerstams gedigna beskrivning av förändringsprocesserna vid landets stora universitetsbibliotek och Lunds universitetsbibliotek i synnerhet. Ibland mer implicit i beskrivningen av olika fakultetsområdens och enskilda biblioteks olika verksamheter.

Boken innehåller 17 artiklar. Naturligtvis har vi velat beskriva det som är speciellt för Lunds Universitets Bibliotek; Universitetsbibliotekets unika samlingar, utvecklingen av det digitala biblioteket med tjänsten ELIN@Lund, engagemang i Open Access-rörelsen och inte minst DOAJ (Directory of Open Access Journals). Från det Konstnärliga området, ett av universitetets åtta fakultetsområden, skriver Gertrud Sandqvist en betraktelse över konstnärer och bibliotek. Vi får en inblick i hur Naturvetenskapliga fakulteten organiserat sin biblioteksverksamhet genom Robin Gullstrands artikel. Hur vardagen på Campus Helsingborgs bibliotek kan se ut beskrivs i Anna Alweruds bidrag. I både Carl Hampus Lyttkens och Åsa Lindberg-Sands artiklar får vi utifrån forskarperspektiv ta del av personligt hållna reflexioner över en förändrad biblioteksvärld. Studenterna kommer till tals i ett par intervjuer. Att studenterna präglar staden blir tydligt i Gunilla Herdenbergs beskrivning av studenternas vara eller inte vara vid Lunds stadsbibliotek.

Vår förhoppning är att denna bok lyckas förmedla allt det engagemang som präglar Lunds Universitets Bibliotek. Går det att dra någon slutsats utifrån bokens bidrag så är det just att biblioteksfrågorna engagerar. Just detta är drivkraften i utvecklingen!

Berit Nilsson

Karin Ohrt

Catta Torhell

NÄRVARO OCH DISTANS

– EN BIBLIOTEKSORGANISATION I FÖRÄNDRING

Christer Jönsson

Professor vid Statsvetenskapliga
institutionen, Lunds universitet.
Ordförande i biblioteksstyrelsen vid
Lunds universitet sedan 2001.

————— "Är detta allt du har gjort idag?" "Ja, allt detta har jag gjort idag!" Denna replikväxling mellan två Salon Gahlin-figurer för många herrans år sedan kan tjäna som vinjett till en betraktelse över biblioteksutvecklingen under den senaste femårsperioden.

Ar detta allt du har gjort idag?" "Ja, allt detta har jag gjort idag!" Denna replikväxling mellan två Salon Gahlin-figurer för många herrans år sedan kan tjäna som vinjett till en betraktelse över biblioteksutvecklingen under den senaste femårsperioden. Bland forskare tar man gärna biblioteksservicen för given; man är ofta ganska omedveten om de kostnader i pengar och ansträngningar som ligger bakom den ständigt förbättrade service som ses som en naturlig konsekvens av den snabba teknologiska utvecklingen och man förväntar sig otåligt allt bättre service. "Är detta allt ni har gjort?" blir då ibland reaktionen i forskarvärlden.

Har man då, som jag, haft förmånen att se utvecklingen under den senaste femårsperioden utifrån ett slags inifrån-perspektiv, som ordförande i Lunds universitets biblioteksstyrelse, ter sig repliken "allt detta har vi gjort" som en mera naturlig utgångspunkt för en betraktelse över LUB:s födelse och tidiga barndom. Det har på senare år skett snabba och genomgripande förändringar inom biblioteksvärlden generellt och stora omvälvningar i Lunds universitets biblioteksorganisation och informationsförsörjning mera specifikt. Generellt sett har man världen över – antingen man förlitat sig på grekiskt ("bibliotek") eller latinskt låneord ("library") – associerat institutionen till den ordagranna betydelsen "förvaringsplats för böcker". Dagens bibliotek är emellertid mycket

mer än detta. Information via elektroniska media överskuggar på vissa områden böckerna som källa till kunskap. Biblioteken blir i allt högre grad en mötesplats för kunskapssökande människor snarare än en förvaringsplats för böcker. Professionen som bibliotekarie har i samma takt omvandlats till ett alltmer mångfasetterat och krävande serviceyrke.

Biblioteksorganisationen vid Lunds universitet har genom en serie reformer fått en nätverksstruktur. Det började redan 1994, då universitetsstyrelsen beslutade att alla fakultets-, institutions-, avdelnings- och centrumbibliotek skulle samordnas i ett gemensamt nätverk. Det biblioteksnätverk man då började bygga fick namnet FINN med dubbel anspelning på Lunds legendariske jätte och nätverkets huvudfunktion, nämligen att göra det lättare för användarna att på nära håll hitta material och information. "FINN biblioteken vid Lunds universitet, FINN mer än bara böcker, FINN information från hela världen", kunde man läsa på de bokmärken som delades ut bland bibliotekskunderna.

Den omorganisation av biblioteksverksamhet och informationsförsörjning vid Lunds universitet som trädde i kraft den 1 januari 2001, befäste och förstärkte nätverkskaraktären. I universitetsstyrelsens beslut om den framtida biblioteksorganisationen talades det om en decentraliserad organisation och ambitionen att skapa "en

mångsidig, slagkraftig och sammanhållen nätverksstruktur för universitetets informationsförsörjning för framtiden”. En ny enhet, Biblioteksdirektionen, inrättades med uppgift att samordna och leda nätverket, där varje fakultet fick ett utökat ansvar för informationsförsörjningen inom sitt område. En ny biblioteksstyrelse utsågs av – och ansvarar inför – universitetsledningen. Biblioteksrådet, ett nyinrättat organ för samråd mellan de medverkande biblioteken, var ett annat utslag av nätverkstänkandet. Detta nya organ, som i början hade vissa svårigheter att finna sin rätta roll, har efterhand utvecklats till en viktig berednings- och remissinstans i Biblioteksdirektionens och styrelsens arbete.

LUB (Lunds Universitets Bibliotek) blev den prosaiska benämningen på det nya nätverket. Jätten Finn hade åter reducerats till pelar- snarare än bokkramare. Problemet med det nya namnet är att det lätt förväxlas med UB, Lunds universitetsbibliotek. Sällan har väl betydelseskilnaden mellan särskrivning och sammanfogning varit så stor. Det fanns ursprungligen planer från universitetsledningens sida att finna en ny benämning för UB, men dessa skrinlades tämligen omgående med tanke på hur väl inrotad förkortningen UB är i den lundensiska student- och forskarvärlden. Däremot har UB:s roll förändrats i den nya organisationen. De viktiga kulturarvsfunktionerna och specialsamlingarna kombineras idag med rollen som fakultetsbibliotek för delar av HT-området (humaniora och teologi).

ÖKAT ENGAGEMANG

En viktig effekt av den decentraliserade nätverksorganisationen är ett ökat intresse för och engagemang i biblioteksfrågor från fakulteternas sida. Varje område har skapat organ för diskussioner i biblioteksfrågor och har byggt upp biblioteksstrukturer som svarar mot de egna behoven. Medvetenheten om biblioteksverksamhetens möjligheter och begränsningar har vidgats i fakultets- och institutionsledning. Samtidigt är skillnaderna mellan universitetets olika fakulteter betydande. Medan vissa, som medicinare och teknologer, är helt beroende av digitala informationstjänster, försvarar humanister och

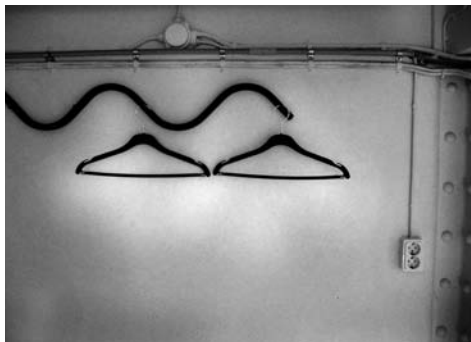
teologer lidelsefullt den tryckta bokens bestående värde. Det är en av utmaningarna i biblioteksstyrelsens arbete att förena dessa skilda attityder i ett helhetsperspektiv på universitetets informationsförsörjning. Den decentraliserade nätverksmodellen underlättar genom att ge större utrymme för variation i jämförelse med en centraliserad organisation.

Nätverk kan beskrivas i termer av noder och länkar mellan noder (rent grafiskt framställs nätverk ofta som punkter sammanbundna av linjer). Under de första åren ägnade biblioteksstyrelsen stor uppmärksamhet åt att stärka och kvalitetssäkra noderna i LUB-nätverket. Vi utarbetade ett antal kriterier för att en enhet skulle certifieras som LUB-bibliotek. Dessa innefattade allsidig biblioteksverksamhet, datorer för besökare med tillgång till LUB-nätverkets elektroniska tjänster, egen webbsida, egen budget, utbildad personal, generösa öppettider, ändamålsenliga lokaler med läsplatser och en utsedd styrgrupp. Varje enhet som ansökte om att bli ett LUB-bibliotek granskades noga, och ett tjugotal kunde så småningom pryda sina lokaler med det diplom som vittnade om deras upphöjelse till LUB-bibliotek.

I takt med att varje fakultet har tagit ett ökande ansvar för sin egen biblioteksorganisation och informationsförsörjning har styrelsen inte längre sett ett fortsatt behov av centralt definierade kriterier utan beslutat att delegera kvalitetssäkringen till respektive fakultet i dialog med styrelsen. Detta kan samtidigt ses som ett uttryck för styrelsens förtroende för det ansvarstagande för biblioteksverksamheten som fakulteterna visat. Utvecklingen har entydigt gått i riktning mot större, slagkraftiga fakultetsbibliotek, vilket var en av visionerna som vägledde den nya biblioteksorganisationen.

Framväxten av det digitala biblioteket är utan tvekan det mest revolutionerande som skett under den beskrivna femårsperioden. När den nya biblioteksorganisationen sjösattes, rekryterades Lars Bjørnshauge, en ledande dansk auktoritet på elektroniska bibliotekstjänster, som ny universitetsbibliotekarie, och under hans ledning har Biblioteksdirektionen vidareutvecklat och samordnat universitetets digitala bibliotek, skapat flera nya nätbase-

Framväxten av det digitala biblioteket är utan tvekan det mest revolutionerande som skett under den beskrivna femårsperioden.

rade tjänster och tagit ett samlat grepp om universitetets gemensamma tidskrifts- och databaslicenser. Allt detta beskriver Lars själv mer i detalj i ett annat bidrag till den här boken. Ur ett styrelseperspektiv har vi givetvis bekymrat oss över de anseende kostnaderna för elektroniska licenser – nära 20 miljoner kronor årligen – men samtidigt insett att de är nödvändiga för att Lunds universitet skall kunna bibehålla sin roll som ledande kunskapscentrum. Denna inställning delas av universitetets forskare och ledning. Vi kan också alla glädjas åt att Lunds universitet idag intar en ledande position i fråga om utvecklingen av digitala tjänster. Exempelvis har söktjänsten ELIN (Electronic Library Information Navigator) efterfrågats och köpts av andra bibliotek, och genom tjänsten Mitt Kursbibliotek kan lärare i samarbete med bibliotekarier skraddarsy kursrelaterad information och litteratur till studenterna.

VETENSKAPLIG KOMMUNIKATION

Ett viktigt område där LUB gått i bräsch gällande nya vägar för vetenskaplig kommunikation. Vi forskare har vant oss vid en modell där vi ivrigt tillhandahåller råmaterialet till vetenskapliga tidskrifter, beredvilligt ställer upp som bedömare (referees) av insända artiklar utan ersättning, gläds åt att våra alster så småningom publiceras och rutinmässigt skriver över vår upphovsrätt (copyright) på förlaget. I slutändan betalar vi allt dyrare tidskriftsprenumerationer antingen individuellt eller via universitetets bibliotek. Vi spelar kort sagt med i ett spel där förlagen är de stora vinnarna och forskarna förlorarna både i ekonomiskt avseende och i fråga om forskningsresultatets tillgänglighet.

Den nya teknologin underlättar emellertid spridning av forskningsresultat via Internet, och LUB har spelat en aktiv och ledande roll i den växande rörelse som kräver ”open access” och möjligheter till självarkivering. Lunds universitet har tagit fram ett modellavtal som forskare kan använda för att behålla rätten att

publicera en elektronisk kopia av sin artikel på institutionens webbplats. Genom LU:research, en samlad ingång till universitetets forskningspublikationer som startade 2002, kan användare få en överblick över lundaforskarens produktion. Om denna utveckling skriver Ingegerd Rabow mera ingående i ett annat bidrag till den här boken. Vi har anledning att vara stolta över att Lund har arrangerat två nordiska konferenser om vetenskaplig kommunikation, som tilldragit sig stort internationellt intresse, samt att LUB delfinansierar den internationella Directory of Open Access Journals (www.doaj.org) och samarbetar med International Network for the Availability of Scientific Publications (INASP) för att ge enklare tillgång till informationsresurser vid universitet och högskolor i utvecklingsländerna.

EKONOMISKA PÅFRESTNINGAR

De dramatiska förändringarna på biblioteksområdet har naturligtvis inneburit stora ekonomiska påfrestningar. Omorganiseringen av Lunds Universitets Bibliotek var enligt styrelsens uppfattning underfinansierad från början. Det innebar att Biblioteksdirektionen ådrog sig fleråriga underskott (eller negativt myndighetskaper, som det heter i den svenska förvaltningsjargongen), främst förorsakad av höga licenskostnader. Först under det senaste året har denna negativa trend brutits. Styrelsen ser fram emot en framtid med balanserad budget och på sikt återbetalning av det negativa myndighetskapitalet.

Man kan inte blunda för att den snabba utvecklingen har inneburit kostnader inte bara i ekonomiskt utan även i mänskligt avseende. Personalminskningar har varit oundvikliga – med negativa konsekvenser för de drabbade och ökad arbetsbelastning för den reducerade personalen. Vi får inte glömma bort att nutida nätverk – inte minst inom biblioteksvärlden – bygger på samspel mellan teknisk hårdvara och mänsklig mjukvara. Den

LUB:s första femårsperiod har kort sagt varit oerhört dynamisk, och arbetet i Biblioteksstyrelsen har varit synnerligen stimulerande.

närmast oinskränkta räckvidd som olika elektroniska system för informationssökning erbjuder utgör ett fantastiskt komplement till – men kan aldrig ersätta – den nära kontakten mellan användare (dvs studenter, lärare och forskare) och bibliotekarier i sökandet efter ny kunskap. Annorlunda uttryckt är ett väl fungerande biblioteksnätverk såväl ett fysiskt som ett socialt nätverk som kombinerar distanstjänster med närhet.

Det gäller således att värna om och vidareutveckla den unika kompetens som olika generationer av bibliotekarier besitter. En väsentlig del av LUB:s verksamhet har därför varit att erbjuda ett brett utbildningsprogram för såväl bibliotekarier som användare. Varje år arrangeras en LUB-dag på något aktuellt tema. Det elektroniska biblioteket, vetenskaplig publicering, studenternas bibliotek och kvalitetsarbete var de första årens teman. Den senaste LUB-dagen handlade om olika sätt att synliggöra biblioteksverksamheten och flytta delar av den utanför bibliotekets väggar under den mångtydiga titeln ”Ut med biblioteket”. Biblioteksstyrelsen delar årligen ut ett stipendium, som kan sökas av medarbetare vid biblioteken för att stärka sin egen och nätverkets kompetens. För något år sedan genomfördes en kartläggning av biblioteksorganisationens personal för att få en bild av den samlade kompetensen. Detta arbete med kompetensplaner gav viktiga erfarenheter för framtiden, inte minst vad gäller att tillvarata äldre bibliotekariers kompetens i den generationsväxling som inträffar under de närmaste åren.

LUB:s första femårsperiod har kort sagt varit oerhört dynamisk, och arbetet i biblioteksstyrelsen har varit synnerligen stimulerande. Till detta bidrar i hög grad att styrelsens ledamöter har visat stort engagemang och aktivt bidragit med sin kunskap från olika områden samt att Universitetsbibliotekarien och Biblioteksdirektionen vinnlagt sig om ett gott samarbete med styrelsen. I styrelsen har vi haft öppna och informativa diskussioner, och trots meningsskiljaktigheter i enskildheter har vi

alltid varit eniga om färdriktningen.

Man skulle kunna sammanfatta de här första åren som så, att nätverket har utvecklat starka och livskraftiga noder. Framöver kommer vi att få arbeta mera med att stärka länkarna mellan dessa noder. Det finns fortfarande flera synergieffekter att utvinna ur ökad samverkan mellan nätverkets olika enheter. Inte minst behöver samarbetet mellan bibliotekarier och lärare på universitetet vidareutvecklas, så att biblioteken blir de integrerade studiecentra man ofta talar om men inte alltid lever upp till. I fråga om vetenskaplig kommunikation behöver kontakterna mellan forskare och bibliotekarier också stärkas. Redan idag kan forskare ladda ner elektroniskt baserad information direkt från den egna datorn på arbetsrummet. På sikt bör forskare och studenter kunna ta del av samtliga LUB-biblioteks resurser, inklusive tryckt material, på detta enkla sätt. Starkare länkar mellan noderna förutsätter förenklad cirkulation av tryckt material men kanske också ökad cirkulation av de olika LUB-bibliotekens personal för att öka förståelsen för och kunskapen om olika enheters speciella behov.

Nätverk som organisationsprincip riktar uppmärksamheten mot relationerna mellan organisatoriska enheter. Medan vi vant oss vid administrativa enheter som bygger på vertikal, hierarkisk organisering, representerar nätverket en mera horisontell och mindre hierarkisk organisationsform. Ett nätverks styrka beror på hur starka länkarna är mellan noderna. Vi behöver således i framtiden ägna mera uppmärksamhet åt *relationerna* mellan nätverkets noder. Samtidigt måste vi i biblioteksstyrelsen vara medvetna om att nätverk kräver trädgårdsmästare snarare än sociala ingenjörer. Ledarskap i nätverk handlar i hög grad om att vara lyhörd, respektera och uppmuntra den inneboende växtkraften samt odla kontakter över administrativa gränser snarare än att utforma en konstruktion efter fasta ritningar och peka med hela handen. ■

Göran Gellerstam

Universitetslektor vid Centrum för
teologi och religionsvetenskap,
Lunds universitet.

Universitetsbibliotekarie vid Lunds
universitet 1989-2001.

BIBLIOTEKSNÄTVERKETS FRAMVÄXT

Lunds universitetsbibliotek hörde fram till 1970-talet till den exklusiva gruppen av vad som kan kallas klassiska självstyrande centrala forsknings- och arkivbibliotek.

Begreppet Lunds Universitets Bibliotek är något nytt. För generationer av lärare och studenter har Lunds universitet haft ett sammanhållet universitetsbibliotek, ett av Sveriges största forskningsbibliotek, kallat Lunds universitetsbibliotek. Det låg under flera hundra år i Lundagårdshuset och flyttade efter sekelskiftet 1900 till specialbyggda lokaler på Helgonabacken. När idag biblioteksorganisationens namn skrivs i pluralis, Lunds Universitets Bibliotek, antyder det att det rör sig om en mer sammansatt konstruktion. Förkortningen LUB står idag som ett namn på det nya nätverk av bibliotek som betjänar olika delar av det stora lundauniversitetet.

Denna artikel skall beskriva och kommentera den förändring som skett – med sikte framför allt på 90-talets biblioteksdebatt i Lund och i Lunds omvärld.

I centrum står de aktörer som påverkat och format den nya biblioteksorganisationen: tidens utbildningspolitiker, universitetsledning och fakultetsledningar, universitetsbibliotekets ledning och institutionsbiblioteksföreträdare, biblioteksdebattörer och brukargrupper. Detta innebär viktiga avgränsningar: i fokus står inte det centrala universitetsbibliotekets (UB:s) historia och organisationsutveckling under 90-talet med allt det inre förändrings- och utvecklingsarbete, som upptog så mycket tid och kraft; inte heller den inre biblioteksdebatten eller organisationsförändringarna inom UB i sig. Den historieskrivningen ankommer på någon annan att teckna. Det innebär också att frågan om hur de stora förändringarna

egentligen kom att svara mot användarnas behov inte närmare berörs. För den som är intresserad av denna aspekt ger den stora användarundersökningen från år 2000 – Biblioteksbarometern – ett fylligt svar. I fokus står i stället nätverkstankens bakgrund, idéerna om bibliotekets förändring och de processer som styr den samlade biblioteksorganisationens utveckling under 90-talet.

Förändringarna i omvärlden utgör naturligtvis en av de viktigaste faktorerna för att överhuvudtaget förstå den ”biblioteksrevolution” som präglar högskolebiblioteken under 1990-talet och också de förändringar som skett i Lund. Under 1990-talet accelererade förändringarna i bibliotekens omvärld och inom biblioteken i en takt som aldrig förr. Synen på forskning och högre utbildning som drivmotorer för ett nytt kunskapssamhälle, den konsekventa regionaliseringen av högskolan och breddningen av forskningen också till nya högskoleorter förändrade hela det svenska högskolelandskapet. Antalet studenter i högskolan dubbletades över en tioårsperiod och nya kvalitetskrav ställdes på undervisningen. Ny teknik för informationsförsörjning och kommunikation revolutionerade arbetsredskapen i forskning och utbildning och inte minst i bibliotekens verksamhet. Härtill kom en förändring inom hela statsförvaltningen. Central regelstyrning ersattes av politiska beslut om verksamhetsmål och rätten att besluta om organisation och verksamhetsformer decentraliserades till lokala organ.

Alla dessa yttre omständigheter hade en direkt påverkan på bibliotekens roll och funktion och till dessa –

liksom till de olika aktörerna inom universitetet – måste biblioteket på något sätt förhålla sig.

Framställningen följer inte slaviskt en kronologisk gång, men efter ett inledande avsnitt – ”biblioteksstrukturer under omprövning” som ger en 80-talsbakgrund är framställningen koncentrerad till två ”steg” i nätverkstankens utveckling: det första kallas ”på väg mot en samordnad biblioteksverksamhet” och omfattar perioden fram till omkring 1994; det andra steget ”informationsförsörjning i nätverk” tas under perioden 1994 till slutet av 90-talet. Framställningen slutar i preludierna till det som skulle kunna kallas det tredje steget, som rör det konkreta skapandet av ramarna för det nuvarande LUB vid millennieskiftet.

BIBLIOTEKSSTRUKTURER UNDER OMPRÖVNING

Det klassiska forsknings- och arkivbiblioteket

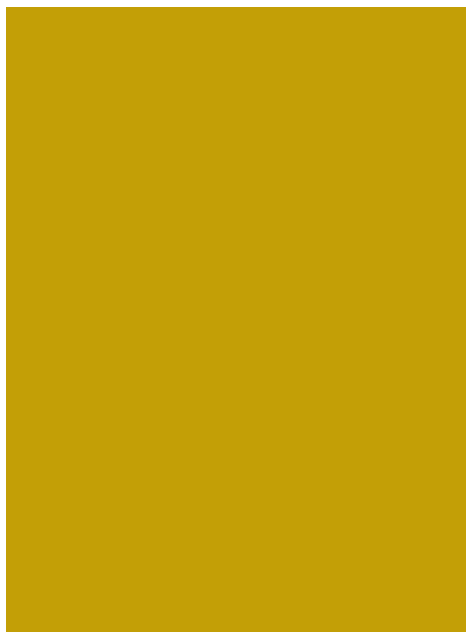
Lunds universitetsbibliotek hörde fram till 1970-talet till den exklusiva gruppen av vad som kan kallas klassiska självstyrande centrala forsknings- och arkivbibliotek. Tillsammans med Kungliga biblioteket och Uppsala universitetsbibliotek bildade det vad som vid 1900-talets början benämndes de tre ”statsbiblioteken”. Omfattande samlingar av litteratur och handskrifter, bevarande av i princip all litteratur som förvärvades, ett komplett förvärv av allt svenskt tryck genom sk pliktleveranser från tryckerierna, en professionaliserad grupp anställda och med hierarkisk och sluten organisation utmärkte dessa institutioner. Huvuduppgiften var att förteckna,

ordna, tillhandahålla och bevara litteraturen för framtiden, framför allt för forskningens behov.

Genom egna omfattande handskriftsarkiv och i stort sett kompletta samlingar av det svenska trycket fungerade dessa bibliotek som samhällets samlade arkiv för det tryckta ordet. Först under efterkrigstiden, då högre utbildning och forskning expanderade kraftigt i Sverige och en rad nya universitet växer fram, fick Uppsala och Lunds universitetsbibliotek nya systerorganisationer. Den självbild som bevarades vid dessa institutioner om de egna speciella kvaliteterna levde dock kvar. Under 1960-talets rekordår i utvecklingen av det svenska samhället växte de tre biblioteken till stora organisationer i personal, samlingar och lokaler. I den centralstyrda forskningspolitiken hanterade statsmakterna universitetsbibliotekens verksamhet som ett särskilt sammanhållet politikområde och i regleringsbrev som anvisade pengar till universitetens olika uppgifter hade universitetsbiblioteken sina egna ekonomier – allt i syfte att åstadkomma de rätta avvägningarna i regeringens samlade policy för högskolans och samhällets litteraturförsörjning. I första hand fungerade naturligtvis biblioteket som resurser för sina egna huvudmän – i Lund det egna universitetet.

Nya ramar och nya uppgifter

I och med högskolereformen 1977 tog den gamla eran slut. Den högre utbildningen regionaliserades med upprättandet av nya högskoleenheter i nästan varje län, som inte hade något av de redan inrättade universiteten. Den

— Varken LU:s eller UB:s ledningar uppmärksammade tillräckligt snabbt dilemmat i att en rad parallella system för informations-försörjning byggdes upp inom LU.

gamla detaljreglerade finansieringen av högskoleområdet ersattes av sektorsanslag till utbildning och forskning, där delområden som t ex biblioteksverksamheten bakades in. Respektive högskole- eller universitetsstyrelse – nu med demokratisk representation – skulle nu själv fördela pengarna till sitt eget bibliotek. Det är uppenbart att denna principmodell i huvudsak uppfattades som positiv av universitets- och högskoleledningarna. Samtidigt skapade den en helt ny och osäker situation för respektive högskoleenhets centralbibliotek. Det nya läget förefaller dock inte ha utnyttjats för några större förändringar. De första åren efter reformen skedde inga större förskjutningar i bibliotekens medelsfördelning. Vid de etablerade universiteten fanns en erfarenhet av att se positivt på nyttan av bra biblioteksresurser. Vid många av de nya högskoleenheterna var biblioteken i regel ännu outvecklade. Men problemen skulle snart visa sig.

Högskolereformen handlade i huvudsak om ett helt nytt svenskt utbildningssystem och berörde endast perifert forskningens struktur. Samtidigt kan man säga att reformen förstärkte övergången från det äldre ”elituniversitetet” med ett fåtal studenter till massuniversitetet med en helt ny ambition att högre utbildning i princip skulle kunna komma alla till del. Även om den stora studentökningen redan hade kommit omkring 1970 markerade högskolereformen på ett helt nytt sätt högskolans utbildningsuppdrag. För universitetsbiblioteket betydde det att studenterna successivt skulle bli bibliotekens primära användare. Över ett antal år förändras stegvis bilden av det exklusiva forskningsbiblioteket till en arbetsplats för stora mängder studenter, som befolkade alla lediga utrymmen med sitt kursläsande. I 1980-talets UB kan denna utveckling sägas ha motvilligt accepterats av bibliotekspersonal och forskare, men en tydlig spänning fanns fortfarande i relationerna mellan dessa olika användargrupper.

För Lunds universitetsbiblioteks vidkommande innebar högskolereformen att direktkontakten med departementet

i bibliotekets utveckling brutits. Nu blev istället i princip universitetsledningen bibliotekets förhandlingspart, vilket skapade en helt ny relation mellan bibliotekschef och universitetsledning. Det skulle dock dröja några år innan detta förhållande blev problematiskt – i stället startade den nya eran med positiva förtecken. En särskild utredning hade gett Lunds universitet och dess bibliotek en ny och prestigeladdad uppgift: att ta hand om reservexemplaret av allt svenskt tryck! I en översyn av den dåvarande pliktexemplarslagen hade Lund i konkurrens med Uppsala dragit det längsta strået och som enda universitetsbibliotek i landet fått uppdraget att fungera som reservnationalbibliotek. Pliktexemplaret i Lund skulle fungera som nationellt låneexemplar. Ett litet moln vid horisonten fanns dock: frågan om ökade resurser för de nya uppgifterna berördes inte i beslutet.

Breddningen av Lunds universitetet genom högskolereformen 1977 och åren dessförinnan – då bland annat Lunds tekniska högskola integreras – baddade dessutom för framtida ytterligare komplikationer för det sammanhållna UB. Tyngdpunkten i universitetet försköts sakta men säkert åt de naturvetenskapligt orienterade fakulteterna och universitetet orienterade sig mot det norra universitetsområdet. 1977 inrättades på norr ett helt nytt bibliotek för teknisk, naturvetenskaplig och medicinsk litteratur som fick namnet UB2. Till UB-biblioteksfamiljen hörde sedan tidigare ett kursbibliotek med uppgift att avlasta centralbiblioteket från kurslån och kursläsande studenter. Det fick namnet UB3. Den mycket lokalkrävande samlingen av dagspress hade också skiljts av och fick namnet UB4. UB1, det gamla centralbiblioteket på Helgonabacken, hade dock kvar karaktären av huvudbibliotek och de övriga enheterna sågs som i huvudsak utlåningsställen. Mer löst knutna till UB var en grupp större institutionsbibliotek, där personalen kostnadsmsäsigst fördes till UB men där i övrigt alla kostnader för biblioteksverksamheten och dess inriktning beslutades av berörd institution.

Högskolereformen innebar att till det redan stora universitetet i Lund knöts i stort sett all högre utbildning i västra Skåne. Till de befintliga åtta fakulteterna lades ytterligare en rad utbildningsinstitutioner, med egna biblioteksstrukturer och traditioner. Hit hörde bl a Lärarhögskolan och de konstnärliga utbildningarna i Malmö samt vårdhögskolorna i närregionen. Till detta kom decentraliserad eller utlokaliserad utbildning till en rad orter i Sydsverige. Dessa utbildningars bibliotek och deras relation till den centrala UB-organisationen var en öppen fråga. Detta tangerade en lika besvärlig situation – men inom den traditionella universitetsstrukturen – nämligen de många institutionsbibliotekens roll, deras funktioner och finansiering i relation till den centrala UB-organisationen.

De fristående institutionsbiblioteken

1960- och 70-talens utbildnings- och forskningsexpansion ligger bakom framväxten av institutionernas fristående bibliotek. Medan de centrala biblioteksmedlen anvisades direkt till respektive universitetsbibliotek finansierades uppbyggnaden av de enskilda institutionernas boksamlingar av utbildnings- och forskningsmedel som institutionerna själva fritt kunde fördela. Varken LU:s eller UB:s ledningar uppmärksammade tillräckligt snabbt dilemmat i att en rad parallella system för informationsförsörjning byggdes upp inom LU. När decentraliseringen inleddes inom universitetet i början av 80-talet fanns ingen samorganisation för biblioteksverksamheten.

Några år in på 1980-talet konstaterade en lokal utredning i Lund att det fanns ca 200 institutionsbibliotek eller motsvarande, där huvuddelen drevs oberoende av varandra och med egen ekonomi. Ett litet fåtal hade någon form av samarbete med UB, oftast när det gällde personalen. Man räknade med att samlingarna vid dessa bibliotek uppgick till 2-3 miljoner volymer. Några år senare beräknades den årliga tillväxten vid dessa bibliotek uppgå till 1 200 hyllmeter per år, vilket låg på samma nivå som tillväxten vid UB. Kostnaderna för nyinköp, som för UB vid denna tid uppgick till ca 12 milj kr/år beräknades vid institutionerna kosta ca 15 milj kr. Differensen ansågs bero på att forskarnas egen personliga handbokslitteratur tillkom vid institutionerna. Det kan påpekas att dessa förhållanden inte var helt unika för Lunds universitet. UHÄ:s uppföljning på nationell nivå 1990 visar på likartade siffror för landet som helhet (SOU 1991:12).

Bakom begreppet institutionsbibliotek dölde sig naturligtvis mycket varierande företeelser. Några av dessa bibliotek hade karaktären av stora fakultets- eller områdesbibliotek med läsplatser, samlingar och personal-

styrka motsvarande en mindre högskolas totala biblioteksresurser. Andra bibliotek var små och sköttes på deltid utan tillsyn av professionell bibliotekspersonal och med begränsade öppettider och tillgänglighet. Ibland hade endast de anställda, lärarna, men inte studenterna tillgång till sitt bibliotek. Därutöver kunde man notera förekomsten av ett stort antal litteratursamlingar, uppbyggda kring större forskningsprojekt, provisoriskt ordnade och tillgängliga endast för den berörda personalen. Flera av dessa företeelser kunde existera parallellt inom en och samma institution.

Det tycks inte till en början under 1980-talet ha funnits några märkbara spärar i systemet för denna utveckling. Så länge universitetsstyrelsen finansierade UB och pengarna till institutionsbiblioteken kom från en annan nivå inom universitetet reagerade ingen. Men under 1980-talet ställdes en rad frågor om biblioteken i Lund på sin spets. Ett skäl var de generella besparingarna som drabbade högskolan, ett annat de kraftigt ökade kostnaderna för utländsk litteratur. Men framför allt var det universitetets nya decentraliserade beslutsprocess och den därtill knutna finansieringsmodellen från 1982, som öppet visade att pengarna till de olika biblioteksverksamheterna måste tas ur en och samma kassa.

Debatten om UB:s finansiering

När diskussionen så småningom kom igång om bibliotekens finansiering visade det sig dock vara UB och dess effektivitet som hamnade i centrum för uppmärksamheten. 1983 fick universitetet en ny överbibliotekarie med ett uttalat mandat från universitetets ledning att förbättra universitetsbibliotekets kostnadseffektivitet. Universitetsstyrelsen hade uttryckt sin oro över ökande bibliotekskostnader och över befarad låg produktivitet. I planeringen fanns också ett uppdrag att utveckla ett integrerat datoriserat bibliotekssystem som bedömdes kunna rationalisera de tidskrävande interna biblioteksprocesserna kring förvärv, katalogisering och framför allt för lån. Samtidigt uppdrogs åt en universitetskommitté att överväga ett helt nytt finansieringssystem för UB. Hittills hade universitetsstyrelsen tilldelat UB en klumpsumma för all verksamhet.

Kommittén förordade ett mer direkt och mer detaljerat system för att fördela bibliotekskostnaderna på dess olika finansörer. Inom kommittén ansåg företrädarna för de stora laborativa universitetsområdena (tekniker, naturvetare och medicinare) att UB:s verksamhet hade för stor slagsida åt service mot humaniora och samhällsvetenskap och att de egna områdena stod för betydande avsättning- ar, som inte stod i rimlig proportion till vad som faktiskt

kom de egna områden till godo i form av bibliotekstjänster. Kommittén föreslog att en biblioteksbudget skulle bestå av följande tre huvuddelar och från slutet av 80-talet börjar detta system successivt att tillämpas:

(1) Kostnaderna för litteraturinköpen – på bibliotekets språk de årliga förvärvsanslagen – skulle bestämmas av varje område/fakultet. Området skulle kunna fatta beslut på egen hand, men det förutsattes att området förhandlade med UB. I 1986 års budgetarbete prövas denna modell för första gången. (2) En andra del av den faktiska UB-budgeten skulle relateras till den andel bibliotekstjänster som varje område proportionellt sett utnyttjade. Detta förutsatte en noggrann registrering såväl av användarens fakultetshemvist som av de olika relevanta tjänsterna (lån, katalogisering, informationsservice etc). I praktiken kom lånestatistiken att fungera som den grundläggande basstatistiken sedan det visat sig att andra kriterier inte gjorde någon nämnvärd skillnad. UB lämnade sina statistikrapporter till rektorsämbetet, som i universitetsstyrelsens beslut fördelade de aktuella kostnader biblioteket redovisade på berörda områden. (3) Som tredje finansieringsdel räknades vissa universitetsgemensamma kostnader. Hit hörde sådana saker som det datoriserade bibliotekssystemet, handskriftsavdelningens verksamhet och den av statsmakterna ålagda uppgiften att vara nationellt lånebibliotek för allt svenskt material. Denna del fördelades i proportion till varje områdes statliga anslag till forskning och utbildning.

Modellen tillgodosåg områdenas krav på att kostnader-na till vissa delar skulle stå i proportion till utnyttjandet och att kostnadsbilden skulle tydliggöras. Förändringen betydde att fr a humaniora och samhällsvetenskap – som storanvändare – skulle betala mera. Fortfarande kom pengarna, bortsett från förvärvsanslaget, till UB som en klump pengar – men nu genom rektorsämbetets förmedling och med klara uppgifter om vad varje område bidrog med. Det intressanta är dessutom det helt nya synsätt som modellen speglar och som grundläggs vid denna tid. Institutioner, forskargrupper och fakultetsområden ses som "producenter" eller "ägare" av universitetspengarna, och det är de som skall styra över medlen. Bakom detta nya perspektiv låg även en ny företeelse: nästan 50 % av forskningsanslagen vid denna tid var anslag som forskarna tagit hem i konkurrens. De externa anslagen hade blivit – och skulle än mer bli – en allt större del av intäkterna och de betraktades med viss rätt som forskargruppernas och institutionernas pengar.

Av än större betydelse var emellertid det nya inflytande fakultetsområdena kunde utöva på UB. Ett steg var inrättandet av områdesbiblioteksgrupper som skulle ta upp

frågor kring förvärvsprinciper med UB-representanter. Varje fakultet kunde nu påverka eller ifrågasätta de tidigare enhetliga inköpsprinciper som utformats av UB under årens lopp. Några områden gjorde de kommande åren väsentliga nedskärningar i anslaget, ibland med motiveringen att vissa litteraturtyper med fördel borde köpas in av institutionerna istället, ibland med detaljerade anvisningar för vad man ansåg vara kvalitativ forskningslitteratur. För UB:s vidkommande betydde det att en enhetlig förvärvspolitik ersattes med en rad differentierade modeller för olika delar av universitetet. En viss övervikt fanns för sådana modeller som såg UB:s roll som huvudansvarig för tidskrifter och periodisk litteratur, referenssamlingar och kurslitteratur. Speciallitteraturen, däremot, förutsatte flera områden att institutionsbiblioteken skulle köpa in.

I konsekvens med denna omläggning av de ekonomiska styrmedlen kunde inte längre UB behålla sin funktionsinriktade och starkt hierarkiska organisation. Redan 1986 gjordes ett försök att forma en mer användarorienterad struktur där all bibliotekspersonal fördes till fyra områdesinriktade enheter. I praktiken fanns dock den gamla funktionsordnade strukturen kvar och gjorde ledningsstrukturen otydlig. Starka spänningar uppstod mellan gammalt och nytt, mellan chefer och specialister och mellan chefer som konkurrerade om personalens tid. Osäkerheten om vad fakultetsområdena kunde "ställa till med", skapade en pessimistisk stämning för personalgrupper som ibland sett biblioteksverksamheten som ett eget professionellt område, där användargrupperna med fördel borde lämna alla viktiga avgöranden till bibliotekspersonalen.

Den första kraftmätningen mellan UB och institutionsbiblioteken verkade sålunda ha utfallit i institutionsbibliotekens favör. Under 1980-talet vidareutvecklades institutionsbiblioteken – med områdesföreträdarnas goda minne – inom sina traditionella ramar.

PÅ VÄG MOT EN SAMORDNAD BIBLIOTEKSORGANISATION

Nya uppgifter

Åren kring 1990 var en omställningsperiod för universitet och högskolor. Stora satsningar gjordes från statsmakterna på ett ökat studentantal, med början vid de stora universiteten. Mellan 1989 och 1994 blev studenterna vid Lunds universitet 40 % fler. IT-revolutionen präglade många utvecklingsinsatser. Den tidigare nämnda omläggningen av statsförvaltningens nya servicefunktioner förstärktes genom nya politiska marknadsorienterade synsätt på universitetens och högskolornas agerande på den nya utbildnings- och forskningsarenan. I stället för central planering (UHÄ bortrationaliserades vid denna

tid) sattes konkurrens i första rummet, konkurrens om studenter och konkurrens om forskningsanslag. 1993 års reform betydde att varje universitet och högskola blev självstyrande, fördelade sina anslag betydligt friare och bestämde över sin egen organisation. Hela det gamla linjesystemet i utbildningen ersattes med ett rörligare programtänkande. Alla tjänster utom rektor tillsattes lokalt. Styrning skulle ske genom politiska mål och genom kvalitetssäkring och löpande utvärderingar.

För biblioteksorganisationen vid Lunds universitet innebar perioden ett intensivt omställningsskede – i första hand för universitetsbiblioteket, men förändringarna fick också en rad konsekvenser för de fristående institutionsbiblioteken. Man kan säga att de decentraliserande utvecklingstendenser som redan lokalt påverkat UB:s finansiering förstärktes under denna period. Fakultetsområdenas inflytande ökade och därmed också kunskaperna och intresset från deras håll att finna lösningar på biblioteksproblemen vid universitetet.

I det följande skall jag först teckna några inslag i det intensiva omställningsarbete som utvecklades vid UB under dessa år. Jag begränsar mig till tre områden: datoriserat bibliotekssystem, ny organisation och upprustade bibliotekslokaler. Sedan följer en kort översikt över institutionsbibliotekens situation. Därefter – mot bakgrund av ett delvis förändrat "bibliotekslandskap" – återgår jag till diskussionen om de samlade biblioteksresurserna.

Centrala biblioteksinitiativ

Förberedelserna för ett integrerat datoriserat bibliotekssystem hade inletts tidigt under 1980-talet, och som ett av

de första universitetsbiblioteken i landet öppnades LOLITA för allmänheten i januari 1989. Systemet var amerikanskt, kallades Virginia Tech Library System (VTLS) och hade upphandlats i samverkan med Uppsala och Göteborgs universitetsbibliotek. Från första dagen gjordes databasen tillgänglig för alla universitetsanställda över universitetets campusnät. Ett intensivt arbete för att föra över de manuella katalogernas uppgifter hade pågått ett tag och den nyaste litteraturen vid UB (ca 500 000 poster) fanns vid öppnandet. Genom särskilt finansierade projekt skulle denna s k retrokatalogisering fortsätta många år. I slutet av 1995 passerades miljonstrecket.

Betydelsen av UB:s datorisering kan inte överskattas. När väl dammet lagt sig efter de första årens tekniska problem och kulturkrockar kunde man konstatera att effekterna var legio. Det inre arbetet hade effektiviserats och låneverksamheten fungerade väl trots en 50-procentig ökning av låntagarna och en fördubbling av utlåningen. Studenterna hade utan reservationer kastat sig över alla nya datorer och botaniserade i databasen, som på ett helt nytt sätt exponerade delar av UB:s stora samlingar. Det visade sig att kurslitteraturlånen snart utgjorde en ganska liten del av studentlånen. Samma utveckling gällde nog även lärarna, även om de länge framhårdade i att vilja använda de gamla manuella katalogerna. När de gamla handkatalogerna efter några år togs bort kom det förvisso protester, men i stort sett gick övergången till datoriserade rutiner förvånansvärt smidigt. För UB-personalen var datoriseringen ett lyft i flera avseenden. Efter mycket och ofta återkommande utbildning uppfattades det nya bibliotekssystemet som ett nödvändigt professionellt verktyg och bidrog både till en yrkesmässig stolthet och till en förbättrad kompetens i hur biblioteket fungerade. Den nya IT-kompetensen skulle vara betydelsefull inte minst i framtida lönesammanhang. Den nya IT-profilen märktes också i en rad andra externa sammanhang, t ex i kontakten med nya samarbetspartner som Datacentralen och externa datorleverantörer. Inte minst med Datacentralen inleddes ett långt och konstruktivt samarbete. Det var också märkbart att möjligheten att utvinna några extra anslag från universitetsledningen var mycket större om det gällde IT-redskap av olika slag. I en annars mycket kärv ekonomi, där bland annat datoriseringsomläggningen gjorde att UB under flera år drog på sig kostnader som överskred anslagen, betydde universitetsledningens positiva syn på IT-utvecklingen mycket.

Som ovan nämnts var den nya biblioteksorganisationen som hastigt drivits igenom 1986 skakig. Otydliga ansvarsområden, bibliotekspersonal som hörde till flera chefer, spänningar mellan nya chefsfunktioner och gamla

etablerade specialistfunktioner skapade problem och misstämning. I den omfattande utredning som företogs under 1988-1989 gjordes en kompromiss mellan en decentraliserad och en samordnad organisation. Därutöver tillkom en del helt nya inslag i strukturen. Den nya organisationsmodellen, som antogs i ganska stor enighet och implementerades från höstterminen 1989 hade som sina fyra huvudprinciper att vara användarorienterad, att förbättra (rationalisera) informationsflödet i verksamheten, att kontinuerligt kompetensutveckla personalen och öka rörligheten mellan bibliotekets olika professionella funktioner. Biblioteket delades i tre relativt oberoende enheter – den stora nyheten var att UB2 blev en egen komplett biblioteksenhet och UB1 delades på två. Bakom denna indelning låg den nyligen fastställda finansieringsmodellen för UB. Chefer för enheter och avdelningar skulle fatta beslut och kontrollera arbetets inriktning och arbeta med personalutveckling. Specialister med huvudansvar för kvalitet och utveckling av de inre processerna organiserades separat i en parallell struktur. Både chefer och specialister fick söka sina uppdrag, som dessutom tidsbegränsades till tre år med möjlighet till förlängning. För att stärka de centrala ledningsfunktionerna knöts stabsfunktioner till UB – ledningen och alla strategiska frågor hanterades i en mindre ledningsgrupp.

Den nya organisationen gav en tydligare profil i relationen utåt mot områdena, där enhetscheferna fick ett tydligare mandat i samverkan med fakultetsområdena

och deras biblioteksgrupper. Ett särskilt nytt uppdrag formades i detta sammanhang: kontaktbibliotekarien, som skulle bygga upp kontakter med "sina" institutionsbibliotek och om möjligt hitta samordningsmöjligheter och ge support, där så behövdes. Lika viktigt var att organisationsmodellen gav möjlighet att ta fram samordnade mål och strategier på ledningsnivå och nå enighet kring hanteringen av den nya organisationens många oväntade effekter. Av särskild betydelse var dessutom att den nya organisationen uppfattades som positiv och att även de fackliga organisationerna – efter viss tvekan inför en del ovanliga konstruktioner – backade upp den.

Till den nya profil som UB utvecklar under dessa år skall också fogas det nya ansikte som UB1 och UB2 kom att visa upp för sina användare. Till en början gällde problemen framför allt den ständigt återkommande frågan om var de växande samlingarna skulle hysas. Den utredning som arbetade mellan 1988 och 1991 och lade fram sina förslag i skriften "Plats för kunskap" tog därtill upp både frågan om bättre arbetsmiljö för personalen och frågan om att bättre kunna exponera biblioteksresurserna för användarna.

För UB2 gällde det att inom befintliga utrymmen få plats för alla de medarbetare som tidigare varit placerade på UB1 och att dessutom skapa en ny välkomnande miljö för lärare och studenter. Ett växande problem var också att hela det revolutionerande UB2-konceptet med öppna samlingar för teknik, medicin och naturvetenskap höll på att spricka – allt mer material lades i för användarna oåtkomliga externa magasin. Vidare önskade man att som nytt huvudbibliotek få över äldre litteratur inom sina forskningsområden från samlingarna på UB1. Dessa ambitioner skulle förverkligas några år in på 90-talet och kom att betyda mycket för självkänslan inom enheten och för det avancerade IT-utvecklingsarbete, som inom kort skulle dras i gång på UB2 och delvis ta helt nya vägar. Från början handlade det om hanteringen och specialistinsatser för att ge support till forskare i informationssökning i databaser "on line", inte minst genom att utveckla olika former för tillhandahållande av CD-ROM-databaser.

Lokalförändringarna inom UB1 genomfördes stegvis mellan 1989 och 1994 med pengar för den mer omfattande ombyggnaden delvis kopplade till en omfattande ventilationsombyggnad och bekostade av särskilda statliga medel för att stimulera byggsektorn. Huset på Helgonabacken hade fram till denna tid haft all sin litteratur i magasin – undantaget var en referenssamling och ett urval tidskriftsnummer som en kort tid fanns exponerade. Det som mötte besökaren var massiva rader av katalogskåp och uppställningar av kapslar med

handskrivna kataloguppgifter samt folianter med bibliografisk information. I övrigt var huset fullt med böcker, tidskrifter och okatalogiserat material och minst lika mycket fanns i magasin inom och utanför Lund. Allt material som lånades skulle beställas för hand och tas fram av magasinpersonal. Huvudsyftet med ombyggnaden var att förändra och kraftigt utöka den offentliga biblioteksmiljön, exponera en del av bibliotekets samlingar i öppna samlingar och flytta all personal som inte behövdes från bottenplanet till andra delar av huset. Huset skulle göras till en attraktiv arbetsplats för lärare och studenter. En del radikala förslag fick överges, bl a idén att öppna de gamla systematiskt ordnade samlingarna för användarna. Många av de uppslag som då inventerades har i ett senare skede kunnat sättas i verket.

De här nämnda satsningarna – det datoriserade bibliotekssystemet, omorganisationen och ombyggnadsarbetena – gav UB som centralbibliotek en helt ny aktiv profil. Man kan säga att UB i denna fas av omstruktureringen av biblioteksverksamheten tog initiativet. De nu sökbara samlingarna på UB gav ett mervärde, tillgängligheten till det moderna materialet hade ökat radikalt, IT-redskapen var – för det mesta – effektiva och bibliotekspersonalen hade kompetensutvecklats. Viktigast av allt var kanske att det gav UB en chans att visa att man klarade av en av de största utmaningarna som 90-talet ställde: att ta hand om de nya studenterna, att förse dem med läsplatser och kurslitteratur, med IT-redskap så att de kunde finna material till sina papers, gruppuppgifter och uppsatser. Genom den information och undervisning som biblioteket förmedlade lärde de sig att arbeta med de nya informationsverktygen. På alla dessa punkter kunde vid denna tidpunkt de relativa fördelarna med en centralt samordnad biblioteksorganisation sägas vara tydliga.

Institutionsbiblioteken

Under beteckningen institutionsbibliotek kunde man urskilja en rad mycket skiftande företeelser. I de enheter som inkluderats i det utökade lundauniversitetet 1977 ingick naturligtvis en rad bibliotek, några med lång historia och omfattande verksamhet som t ex Lärarhögskolans i Malmö bibliotek. För dessa enheter innebar uppgåendet i universitetet ingen större förändring ur samverkanssynpunkt. Men för de tidigare universitetsinstitutionerna fanns av tradition vissa kontaktytor med UB. Framför allt hade de tjugotal lite större biblioteken ofta kontakt med kollegerna på UB.

Det är i denna grupp av bibliotek man finner bibliotek med personal som också förtecknades på UB:s personalista, de ”externa enheterna”. Hit hörde några ganska

stora bibliotek, som utgjorde hela fakultetsområdets lokala samlingar såsom juristernas och teologernas bibliotek. Det stora Kemicentrum hade också sin egen lokala biblioteksorganisation. Flertalet återfanns dock bland humanist- och samhällsvetarinstitutionerna, där t ex det under 1980-talets slut sammanslagna nya ekonomibiblioteket var en ny intressant skapelse. För dessa bibliotek fanns i regel avtal som innebar att UB ställde upp med ersättare vid sjukdom och svarade för nyrekrytering av den ordinarie bibliotekspersonalen, när så behövdes. Kontakterna sköttes i regel mellan prefekt och överbibliotekarie och kunde i vissa fall medföra att UB på prefekternas förslag ibland bistod institutionsbiblioteken. Det kunde gälla allt från rådgivning i konkreta sakfrågor till uppordnande av vissa samlingar. För bibliotekspersonalens vidkommande innebar UB-knytningen att man hade en kollegial kontaktyta med kollegerna på UB och kunde delta i en del personalarrangemang. För en del – med tidigare UB-tjänstgöring – kunde denna kontaktyta utnyttjas ofta. Andra skötte verksamheten utan större inblandning eller diskussion med det stora centralbiblioteket. Bortsett från den formella personalanknytningen var ju institutionsbiblioteken verksamhetsmässigt helt fristående. Institutionernas och ibland fakultetsområdenas investeringar i bibliotekslokaler, inredning och personal sköttes så att konsultråd ibland inhämtades från UB, ibland inte. UB:s högste chef – överbibliotekarien – hade i princip ett slags huvudansvar för all biblioteksverksamhet (tjänstens benämning var ”överbibliotekarie vid Lunds universitet och chef för Lunds universitetsbibliotek”), men hela linjeorganisationen vid universitetet låg egentligen utanför detta ansvar.

Ett problem i relationerna mellan UB och institutionsbiblioteken var att det inte fanns någon part som representerade institutionsbiblioteken. Bibliotekspersonalen vid dessa bibliotek var dessutom ofta en yrkesmässigt heterogen grupp med varierande bakgrund. En kärna, som åtminstone representerade en grupp lite större institutionsbibliotek, fanns i gruppen som arbetade vid de sk externa enheterna. Under 1980-talets slut samlades denna grupp – så småningom utvidgad med företrädare för även de helt fristående biblioteken – mer regelbundet, och ett av gruppens initiativ var att med överbibliotekarien diskutera institutionsbibliotekens ställning och en rad praktiska frågor kring biblioteksutvecklingen inom universitetet. Hit hörde naturligtvis frågor kring förändringarna på UB, datoriseringens effekter och behoven av kompetensutveckling också för institutionsbibliotekens personal. För UB:s högsta ledning var dessa diskussioner

viktiga. De gav en rad nya perspektiv på biblioteksverksamheten, sedd från en annan vinkel än det stora centralbibliotekets. De skapade också ett betydelsefullt kontaktnät både för utvecklingen av den egna gruppen och för kontakterna utåt. Flera av institutionsbibliotekens företrädare skulle bli starkt involverade i den kommande utvecklingen.

Mot en förhandlingsmodell

Diskussionerna mellan UB och respektive område och dess bibliotekskommitté intensifierades in på 90-talet. Frågorna vidgades dessutom till att omfatta mer än förvärvsanslagen. Det nya sättet att mer fritt diskutera biblioteksverksamhet och bibliotekskostnader aktualiserade en rad angränsande problem. Nu formulerades egentligen för första gången i dessa diskussioner – ur fakultetssynpunkt och ur användarsynpunkt – problemet med att samordning saknades mellan de olika biblioteksnivåerna. Fakultets- och områdesföreträdarna insåg tydligare poängen med att planera avvägningen mellan UB:s och institutionsbibliotekens funktioner. Även biblioteksanvändarna började bli klara över var ansvaret för finansieringen låg. Störningar i UB:s service som berodde på neddragningar i finansieringen från olika områden slog således tillbaka på berörd områdesledning. Det fanns också på flera håll en ökad uppskattning av UB:s servicenivå och kompetens och ett påtagligt intresse för utvecklingen av de nya media som UB utvecklade. UB visade sig i praktiken ha resurser av stor betydelse för lärare och studenter.

Samtidigt visade sig den decentraliserade finansieringsmodellen ha vissa nackdelar. Från områdenas sida fanns önskemål om att i större utsträckning påverka servicenivåer och former för bibliotekstjänsterna. Erfarenhet av den befintliga modellen var att man inte kunde hålla isär förvärvsanslagen från de anslag som skulle finansiera det inre biblioteksarbetet. Om, till exempel, en fakultet skulle vilja dra ned på litteraturanslaget, borde det också medföra mindre kostnad för katalogisering och vice versa. Till skillnad från situationen vid den förra finansieringsdiskussionen, då UB i praktiken ställdes inför ett ensidigt beslut, inbjöds nu företrädare för UB att medverka i utformningen av en ny modell.

Från UB:s sida hade erfarenheterna av den hittillsvarande finansieringen varit blandade. Det hade dock funnits stora fördelar med att UB fått en möjlighet att beskriva sin verksamhet. Mycket arbete ägnades åt att beskriva och att också sätta prislappar på olika servicepaket. Detta var en helt ny företeelse och all biblioteksstatistik blev plötsligt intressant. Utvecklingen av nya beräkningsmo-

deller för kostnader för olika processer och arbetsmoment blev under dessa år vardagsarbete och medförde en ekonomisk bedömning av biblioteksrutiner som tidigare aldrig bedömts ur kostnadssynpunkt. Det ekonomiska utfallet från uppdragsgivarnas sida var dock hela tiden osäkert. De första årens erfarenheter var ofta neddragna anslag och trots de positiva reaktioner som ofta områdenas bibliotekskommittéer (som också representerade användarna) redovisade kunde de överordnade områdesledningarna fatta beslut om avsevärda besparingar. Från bibliotekets sida fanns dock en förhoppning att det skulle vara fördelaktigt att gå fakultetsområdena till mötes. Genom ökad användarstyrning kunde man hoppas på att finansierarna skulle inta en mer förtroendefull attityd. Alla ökningar av studentantalet hade också inneburit att det förvisso inte saknades pengar vid universitetet. Problemet var bara att övertyga finansierarna om att pengarna skulle följa studenterna även när det gällde deras biblioteksanvändning.

Så det kom att bli bibliotekets eget förslag som så småningom antogs av fakulteter och universitetsledning. Det gick ut på att finansieringen av alla biblioteksresurser som hade med service direkt till områdena att göra – inklusive alla inre biblioteksprocesser och övriga serviceinsatser riktade mot slutanvändare – skulle bestämmas i förhandlingar mellan UB och respektive område. Det som undantogs var de ovan nämnda universitetsgemensamma tjänsterna. Därmed hade ca 70 % av UB-finansieringen hamnat inom fakultetsområdenas ansvarsområde. Modellen innebar att de kommande årens budget skulle bestämmas i förhandlingar mellan UB och nio fakulteter och områden.

I sista stund – vid behandlingen i universitetsstyrelsen – infördes en "säkerhetsklausul", som för de två kommande åren låste områdena vid att inte gå under en angiven anslagsnivå. Det fanns också hos den centrala universitetsledningen en viss osäkerhet om vad som skulle hända om områdesstyrelserna gavs helt fria händer. Biblioteksfrågan var vid denna tid inte den enda där det fanns starka spänningar mellan central nivå och områdesnivå. Inte minst fördes under dessa år kontinuerliga diskussioner om LTH:s eventuella frigörelse från universitetet. För andra områden var också kraven på självständighet i en rad frågor viktiga.

Nätverksutredningen

De kontinuerliga diskussionerna om UB:s finansiering skulle successivt påverka hela sättet att se på det lokala bibliotekssystemet. Det gällde inte bara för universitetets ledning utan också så småningom för fakulteternas och

— Det blev alltmer tydligt att modellen med ett centralt UB, som krävde betydande anslag för att fungera, och ca 200 oberoende institutionsbibliotek inte i längden kunde försvaras.

områdenas företrädare. Från användarsynpunkt – från forskare, lärare och studenter – fanns det legitima krav på en effektiv biblioteksservice. UB:s ekonomiska problem gjordes vid denna tid mycket tydliga för biblioteksanvändarna. Bland annat orsakade UB-ledningens förslag att UB av ekonomiska skäl borde avveckla sin uppgift som reservnationalbibliotek en intensiv diskussion i media. Mitt under pågående debatt om UB:s besvärliga ekonomi skrev regeringen ned den svenska kronan, vilket över en natt fördyrade alla utländska tidskrifter med mellan 30 och 40 procent. Det blev alltmer tydligt att modellen med ett centralt UB, som krävde betydande anslag för att fungera, och ca 200 oberoende institutionsbibliotek inte i längden kunde försvaras. Vid sidan av kostnadsaspekten var servicenivån i den decentraliserade biblioteksorganisationen ytterligt ojämn, tillgängligheten till litteraturen låg och hanteringen av biblioteksrutiner ofta ineffektiv. Några möjligheter för denna del av biblioteksorganisationen att ta hand om de ständigt växande studentgrupperna förelåg ofta inte.

Under 1990 diskuterades i universitetets dekangrupp, där överbibliotekarien ingick – parallellt med de ovan nämnda överläggningarna om UB:s finansiering – också möjligheten att finna olika samordningslösningar. Även universitetsstyrelsen ägnade särskilda överläggningar åt denna fråga och en arbetsgrupp tillsattes av rektor med uppgift att lägga förslag till en mer samordnad biblioteksorganisation. I gruppen ingick företrädare för områdena, för UB och för institutionsbiblioteken och även för Datacentralen. Diskussionerna fördes under ganska lång tid och innebar en grundlig genomlysning av den befintliga biblioteksverksamheten, studier av andra biblioteksorganisationer vid stora universitet och hearings med olika berörda inom universitetet. Inte minst undersökte gruppen olika tekniska stödsystem som skulle kunna underlätta en samordning. Men framför allt vände och vred gruppen på de olika argument och modeller som bedömdes som möjliga. Bakom det radikala förslag som

så småningom formulerades 1992 låg en enig arbetsgrupp.

Rapporten "Lunds universitets bibliotek – ett nätverk" föreslår att ett samordnat nätverkssbaserat bibliotekssystem införs. Genom avtal mellan en ny biblioteksnämnd, med uppgift att samordna all biblioteksverksamhet vid universitetet, och de olika områdena skulle överenskommer om konkret samverkan och utvecklingsarbete fastställas. Ett antal kvalitetsnivåer för bibliotekens service, tillgänglighet och registrering av litteratur skulle fastställas av universitetsstyrelsen. För UB:s del gällde att förändra sin egen organisation så att servicen mot respektive fakultet gjordes tydlig. Dessutom skulle UB för hela nätverket svara för gemensamma databaser och personalutveckling. Bland annat skulle LOLITA byggas ut så att databasen omfattade även de viktigaste delarna av institutionsbibliotekens samlingar.

Gruppen avslutar sin rapport med följande framtidsvision:

"Mot slutet av 1990-talet kan lärare och studenter – under förutsättning att arbetsgruppens förslag genomförs – arbeta i ett virtuellt universitets- och universallbibliotek vid sitt skrivbord ..."

"Mot slutet av 90-talet kommer förmodligen det mesta som skrivs inom åtminstone naturvetenskap, teknik och medicin att publiceras elektroniskt. För att inte dränkas av de stora informationsmängder det handlar om krävs nya redskap för att effektivt lagra och återfinna relevant information så att den kan tillgodogöras forskning och undervisning inom universitetet ..."

"För att förverkliga arbetsgruppens visioner kommer den nuvarande fysiska biblioteksorganisationen att behöva utvecklas parallellt med uppbyggnaden av de tekniska nätverkstjänsterna. Under lång tid – och för en rad ämnesområden förmodligen inom överskådlig framtid – kommer behovet av traditionella biblioteksresurser vid universitetet att bestå. Arbetsgruppen anser därför att det är nödvändigt att universitetets olika bibliotek på sikt får en mera professionell utformning än idag för att öka litteraturens fysiska tillgänglighet och

biblioteksservicens kvalitet. Det innebär bl a att utvecklingen å ena sidan går mot större biblioteksenheter än nuvarande institutionsbibliotek och å andra sidan att UB:s nuvarande karaktär av huvudbibliotek för hela universitetet förändras. Inom 10-20 år förutser arbetsgruppen att universitetets bibliotek består av ett tiotal stora kvalificerade biblioteksenheter på områdesnivå och ett tjugotal mellanstora bibliotek, där grupper av institutioner gått samman om gemensam service.”

Det skulle dröja till 1994 innan förslaget hamnade på universitetsstyrelsens bord. Den stora universitetsreformen 1993 tog all uppmärksamhet i anspråk. Det fanns dessutom en viss osäkerhet inom universitetsledning och områdesledningar om hur en så annorlunda organisation skulle fungera. Motsvarande osäkerhet fanns förvisso även inom UB-organisationen. Att den befintliga biblioteksorganisationen skulle kunna bestå var dock knappast ett alternativ. I den 1993 utkomna och reviderade universitetshistorian skrev den nye medförfattaren, universitetets förre rektor, följande:

”Situationen kompliceras av att de centrala biblioteksresurserna nu bekostas genom uttaxering av pengar från de statliga anslagen till grundutbildning och forskning. Finansieringen av UB och dess filialbibliotek kommer därigenom i direkt konkurrens med finansieringen av fakultetsområdenas och institutionernas bibliotek. Följden har blivit att stora delar av forskningens speciallitteratur nu endast finns på institutionsbiblioteken, medan UB inom flera områden huvudsakligen täcker tidskrifter och referenslitteratur. Den som är pessimistiskt lagd kan se det som att universitetet lyckats få både ett urholkat universitetsbibliotek och flera inkompetent skötta och dåligt utnyttjade småbibliotek.” (Fehrman & Westling 1993 s 341)

För att få en ”second opinion” gick rektorsämbetet med på att en internationellt erkänd biblioteksexpert tillkallades, och sedan denne i stort sett tillstyrkt nätverksförslagen och bedömt dem nödvändiga för att Lunds universitet skulle kunna hålla rimlig standard på forskning och utbildning, beslöt universitetet att nätverksstrukturen skulle införas. Från och med läsåret 1994/95 fick den samlade biblioteksverksamheten vid Lunds universitet en helt ny struktur. I ett internationellt och nordiskt perspektiv var förmodligen vid denna tid den decentraliserade styr- och finansieringsmodellen helt unik.

INFORMATIONSFÖRSÖRJNING I NÄTVERK

Från läsåret 1994/95 var Lunds universitets bibliotek den samlade beteckningen på universitetets nya nätverksbaserade biblioteksorganisation. På programmet för det nya ledningsorganet, biblioteksnämnden, stod att utveckla arbetet för att mer effektivt utnyttja de delvis kraftigt decentraliserade biblioteksresurserna, öka litteraturens tillgänglighet samt att utveckla och förnya IT-resurserna och samarbetet mellan universitetsbiblioteket och de nästan 200 fristående institutionsbiblioteken. Innan detta utvecklingsarbete närmare beskrivs skall jag kommentera en mer allmän förändring som under 90-talets första år sker i synen på bibliotekens roll.

De nya IT-tjänsterna – informationsförsörjning som bibliotekets verksamhetsidé

För det traditionella klassiska biblioteket stod de egna samlingarna i centrum. Ett bra bibliotek skulle ur egna samlingar kunna förse sina forskare med så gott som allt de önskade. Med denna ambition växte de stora forskningsbiblioteken i en takt och med så stora kostnadsökningar under efterkrigstiden att man från politiskt håll letade efter möjliga rationaliseringar. Ett större samutnyttjande av de nationella litteraturreсурserna sågs som en lösning. I Sverige samlades alla forskningsbibliotek kring det gemensamma katalogsystemet LIBRIS, som förtecknade alla forskningsbibliotekens förvärv och gjorde dem sökbara som fjärrlån om så behövdes. Den väldiga tillväxten av vetenskapliga tidskrifter var ett annat problem. Den ökade vetenskapliga specialiseringen gjorde det svårt för varje bibliotek att täcka in alla relevanta tidskrifter. I stället skulle biblioteken samverka. Det man inte hade på det egna biblioteket kunde lånas eller kopieras på ett annat. Artikelkopiering som fjärrlånetjänst växte lavinartat inom de laborativa forskningsområdena under 1980-talet och blev så småningom med telefaxens hjälp en relativt snabb biblioteksservice. Under alla dessa förändringar består

samma grundstruktur: forskningslitteraturen måste genom bibliotekens förmedling lånas. Beteckningen på en biblioteksanvändare vid denna tid är just "låntagare".

De nya IT-tjänsterna rör sig från början inom samma ram. Automatiserade bibliotekssystem gav helt nya möjligheter för forskaren att snabbt hitta de bibliografiska uppgifterna om eftersökt litteratur. Redan detta uppfattades av många som ett fantastiskt nytt hjälpmedel. Men att sedan få hem den var en helt annan sak – det kunde ta lång tid och kosta pengar. De helt nya möjligheterna att söka fulltextartiklar i kommersiella CD-ROM-databaser eller att över de akademiska nätverken gå in i digitala dokumentinsamlingar vid andra universitet skulle helt förändra forskarnas informationshantering. Övergången till att med datorns hjälp kunna ta hem texter i fulltext och trycka ut dem på sin egen skrivare var – med Kuhns terminologi – ett regelrätt paradigmskifte. Det som nu ter sig som normalt uppfattades kring 90-talets början som ett veritabelt förvandlingsnummer. För biblioteken betydde det en revolution.

Man kan säga att biblioteken vid denna tid bytte verksamhetsidé. För att använda en metafor som ordföranden i den nya biblioteksnämnden för det nya biblioteksnätverket i Lund formulerade redan under tidigt 90-tal: universitetsbiblioteken var inte längre i arkivbranschen (uttytt att UB inte längre kunde prioritera sin uppgift som arkivbibliotek); de var inte heller längre i distributionsbranschen (uttytt att de inte längre hade som huvuduppgift att förmedla lån till sina låntagare) utan de var i informationsbranschen. Bibliotekets uppgift var att fungera som ett kunskapscentrum, en clearingcentral för information som kunde hämtas både från egna samlingar och från de globala informationsnätverken och en central nod för den vetenskapliga kommunikationen. För detta krävdes helt nya IT-redskap som biblioteken redan börjat ta i anspråk och som de skulle vidareutveckla. Därtill skulle biblioteket vägleda både forskare och studenter i det nya informationslandskapet och förmedla den informationskompetens som behövdes för att på egen hand navigera i den nya virtuella verkligheten.

I flera avseenden kom utvecklingen i Lund att ligga i framkanten av denna förändringsprocess. Utvecklingen av det datoriserade bibliotekssystemet var som tidigare påpekat en grundläggande förutsättning för att universitetets egna samlingar skulle göras tillgängliga. När biblioteksnätverket bildas 1994 hade antalet poster i LOLITA ökat till trekvarts miljon och vid slutet av 1997 passerades miljonstrecket. Då bestod en femtedel av institutionsbibliotekens samlingar. Det innebar att universitetets lärare och forskare hade tillgång till

betydande litteraturreсурser som kunde sökas och beställas från det egna tjänsterummet. Vidare fanns ett stort antal CD-ROM-databaser, varav fler och fler kunde nås över universitetsnätet.

I uppbyggnaden av CD-ROM-databaserna hade UB2 varit ledande. För de stora laborativt inriktade fakulteterna som hade UB2 som huvudbibliotek var LOLITA med sin huvudinriktning på att förteckna böcker och tidskrifter (men inte gav uppgifter på artikelnivå), inte ett tillräckligt redskap för informationssökning. Här drev UB2 ett intressant utvecklingsarbete, där kärnan bestod av en tvärvetenskapligt sammansatt utvecklingsgrupp, som redan under 90-talets första år inledde ett avancerat forsknings- och utvecklingsarbete. NetLab, som blev namnet på enheten, skulle specialisera sig på nätverksbaserade informationstjänster och blev en viktig resurs för UB2 och sedan för hela UB och biblioteksnätverket. Utveckling av ett söksystem för databaser i nätverk – WAIS (Wide Area Information Server) – för att ge en effektivare tillgång till databaser från på Internet inleddes redan i slutet av 1991 och skulle följas av en rad både nationellt och internationellt uppmärksammade projekt. Under 1992 inleddes ett samarbetsprojekt mellan UB2 och Danmarks Tekniska Högskola för att integrera två system för nätverksbaserad informationsökning - WAIS och World Wide Web - så att bådas fördelar kunde utnyttjas. Med redskap som NetLab utvecklat startade hösten 1992 UB2:s elektroniska bibliotek med en rad helt nya onlinetjänster. En rad

Biblioteksorganisationen kom mot slutet av 90-talet att bli en stor fråga för flera av fakulteterna.

informationskällor – både lokala och länkade till Internet – inom miljövard, dator teknik och nätverksutveckling gjordes tillgängliga. Allt detta utspelas före det stora genomslaget för WWW under 1993-94.

För de kommande åren betydde kombinationen av IT-stöd både för traditionella lånetjänster och för utvecklingen av nya redskap för informationssökning via Internet och i vetenskapliga databaser att det nya biblioteksnätverket ur IT-synpunkt var väl rustat. Samtidigt fanns det betydande spänningar mellan företrädarna för det etablerade bibliotekssystemet och de nya besjälade företrädarna för de Internet-baserade informationstjänsterna. Under dessa år förutspåddes bibliotekens snara död från tongivande kretsar av IT-entusiaster. Inte minst de första åren efter webbens genomslag fanns ofta föreställningen att den skulle ta bibliotekens plats. Det samarbete som utvecklades inom NetLab stärkte istället på sikt en ökad förståelse för att både gammal och ny kompetens behövdes för att hantera den framtida informationsförsörjningen.

Förändringarna i bibliotekens informationsredskap vid denna tid kan i första hand förefalla vara inriktade på forskarnas och lärarnas informationsbehov. Ur bibliotekens perspektiv är det dock den stora studentgruppen som präglar vardagsarbetet. Att studenterna nu använde biblioteken på ett mer differentierat sätt än tidigare hade bl a kartlagts i en stor nationell undersökning: "Studenternas bibliotek". Under biblioteksnätverkets första år formuleras detta på följande sätt:

"Behovet att bedriva traditionell litteraturservice parallellt med att den nya informationsteknologins hjälpmedel i allt högre grad tas i bruk, skapar både ekonomiska och kompetensmässiga problem. I den kraftigt ökade biblioteksanvändningen från studenternas sida ligger inte bara ett rent kvantitativt kapacitetsproblem vad gäller att tillgodose traditionella lånetjänster och tillgång på läsplatser. I ännu högre grad handlar det om att studenterna idag på ett nytt sätt har behov av kvalificerad biblioteksservice och av aktivt stöd och utbildning i informationssökning och IT-hantering. Biblioteken bidrar därmed aktivt till de kvalitetshöjningar

som kommer av att en större andel studenter på olika nivåer i utbildningen genomför uppsatsarbeten eller bedriver mer problemorienterade studier. Från alla bibliotek inom universitetet rapporteras ett ökat biblioteksutnyttjande." (LU: Årsredovisning för 1994/95)

1994 ÅRS NÄTVERKSORGANISATION – NÅGRA ERFARENHETER Mottagandet

Vid tiden för besluten om införandet av den nya nätverksorganisationen betraktades den nog av många som en ganska teoretisk konstruktion. Det fanns också en viss skepsis kvar från institutionerna mot att någon utifrån skulle kunna – eller borde – lägga sig i något som institutionerna gjorde. Denna inställning var seglivad och det gjorde det ibland svårt att få områdena att ta ansvar för hela områdets biblioteksverksamhet på ett sätt som rörde även institutionsbibliotekens konkreta verksamhet. Information om vad nätverket stod för var därför viktig. I biblioteksnämndens regi anordnades ett antal universitetsomfattande s k FINN-dagar regelbundet med deltagande av prefekter, biblioteksansvariga och bibliotekspersonal från i stort sett alla delar av universitetet. Nätverket FINN blev sålunda biblioteksorganisationens varubeteckning i försöken att hitta nya namn för en ny verksamhet. Inte minst i informationen om ny teknik och om kompetensutveckling var FINN-seminarierna nyttiga och bidrog till att ge nätverket ökad acceptans.

Man kan säga att tre grupper odelat anslöt sig till nätverksidén. Den ena var institutionernas bibliotekspersonal, som genom nätverket fick en mer uppmärksam roll och helt nya möjligheter till utveckling och samarbete. Den andra var studenterna, som sedan länge kritiserat de svårforcerade institutionsbiblioteksbarriärerna. Studenterna hade mest att vinna på att institutionsbiblioteken öppnade sig och kunde ge en rimlig service. Den tredje gruppen som drog nytta av nätverkets idéer var de institutionsledningar som sett nyttan av samgående med andra institutioner i fråga om lokaler, infrastruktur och bibliotek. Utvecklingen mot samgående mellan institutioner och arbetsenheter inom universitetet drev dessutom fram tankar på integration av

biblioteksresurser på ett sätt som inte tidigare förekommit. Flera framgångsrika modeller för ett sådant samarbete hade redan realiserats. Framför allt öppnade det för en ny förståelse för nyttan av och fördelarna med ett ”professionellt” drivet närbibliotek.

1995 redovisades verksamheten inom nätverket i följande tabell:

	Inst	UB
Antal bibliotek	166	4
Inköp tkr	14 247	17 176
Heltidsarbeten	71	149
Lokalyta kvm	17 719	24 000
Hyllmeter m	48 544	116 186

Lunds universitets bibliotek 1995-07-01

Man kan lägga till att användarna uppgick till ca 50 000 och det samlade litteraturbeståndet omfattade ca 7 milj volymer. Man kan också notera att antalet institutionsbibliotek var på väg ned och att UB:s verksamhet förtecknades i fyra separata enheter. Sättet att beskriva nätverket – att man redovisade de olika biblioteksområdena i två ”verksamhetsområden”, UB:s och institutionernas – speglade den dikotomi som hela tiden skulle präglade arbetet inom den nya biblioteksorganisationen. Det blev mycket tydligt i den nya biblioteksnämndens arbete.

Biblioteksnämnden och områdena

Den nya nämndens breddade mandat – hela LU:s biblioteksverksamhet – och nämndens nya sammansättning fick önskvärd effekt: det blev en betydligt mer engagerad och utvecklingsinriktad verksamhet i nämndens regi. Med få undantag var nämndens områdesrepresentanter och övriga ledamöter positiva till ett konstruktivt samarbete. Det var också en ovanligt aktiv nämnd, som utöver själva nämndarbetet flitigt deltog i seminarier, arbetsgrupper och PR-insatser.

Nätverkets formella struktur innefattade såväl formella överenskommelser mellan nämnd och fakultet som riktlinjer för biblioteksverksamheten inom respektive fakultetsområde. Formerna för sådana överenskommelser var länge något osäkra. Som de så småningom kom att utformas fick de formen av riktlinjer och utvecklingsprogram som fakulteten i fråga själv gjorde till sin egen policy. Till dessa knöts mer kortsiktiga handlingsprogram som hade formen av ett slags ”letter of intent” från både nämnd och fakultet. I praktiken fungerade dessa dokument som ett slag kvalitetsutvecklingsprogram.

Innehållet i överenskommelserna omfattade i regel såväl

handlingsprogram för den fakultetsinterna bibliotekshanteringen som redovisning av de serviceinsatser som UB enligt fakultetens beslut fullgjorde i förhållande till området. Därutöver fogades ett särskilt kvalitetsutvecklingsprogram, kallat ”Studenternas bibliotek”, till varje överenskommelse. Programmet innehöll riktlinjer och mål för servicen till studenter vid bibliotek som ingick i nätverket. Det visade sig snart att handlingsprogrammen krävde en kontinuerlig översyn. I det fortsatta arbetet blev det därför naturligt att forma en kontaktorganisation mellan nämnden och respektive fakultet. Nämnden inrättade också en funktion som nätverkssamordnare, som arbetade på nämndens uppdrag med kontaktverksamhet, projektutveckling och utvärdering. Några fakulteter bildade interna arbetsgrupper kring vissa utvecklingsfrågor. Bibliotekspersonal ingick dessutom i professionella samverkansgrupper i olika konstellationer. Det formella nätverket började ta formen av ett reellt nätverk.

Det kvarstod dock en del att göra. Några delar av universitetet sköt på överenskommelserna med nämnden. Det gällde medicin och juridik, som ännu inte ansåg tiden mogen att forma sina program. För medicin fanns under 90-talet en rad utredningsförslag om den framtida informationsförsörjningen. Man anmälde tidigt att man önskade bryta upp från UB2 och tydliggjorde så småningom att man utan inblandning från den övriga biblioteksorganisationen önskade inrätta ett kunskapscentrum på Lasarettblocket. Av en rad skäl kom dock detta att realiseras först efter millennieskiftet. Några överläggningar mellan nämnden och medicinska fakulteten kom inte till stånd under dessa år.

UB:s roll

Inom nämndens ansvarsområde låg också UB, som utgjorde en del av nätverket, men administrativt fungerade som en avgränsad enhet under nämnden. Nämndens arbetsutskott fungerade som styrelse för UB och endast UB:s övergripande frågor hanterades av nämnden. Avsikten var naturligtvis att låta de övergripande nätverksfrågorna stå i centrum för nämndens arbete. Nämnden hade därför beslutat att nätverkets ekonomi skulle hållas skild från UB:s så långt detta var möjligt. Alla nätverksåtaganden budgeterades för sig och uppdrag som för nätverkets utveckling gavs åt UB att verkställa, reglerades i nätverkets egen budget.

Vid nätverksstarten hade UB:s organisation anpassats på så sätt att de olika enheterna formats efter finansieringstyp. Enheterna UB1 och UB2 var sålunda i stort sett helfinansierade av fakultetsområdena, medan ”UB Gemensamt” innehöll universitetsövergripande verksamhet som bekostades av universitetsstyrelsen. Dessa delar

hade stor självständighet och hade sina egna chefer. Snart fick också IT-verksamheten sin egen enhet. Syftet var att de olika enheterna skulle bedriva sin egen verksamhet på uppdrag av nämnden, och att universitetsbibliotekarien med vissa stabsfunktioner skulle ansvara för hela nätverkets perspektiv och verksamhet. Den gamla benämningen överbibliotekarie hade övergivits för att ange breddningen av dessa chefsfunktioner.

UB:s verksamhet var i flera avseenden svår att hantera för biblioteksnämnden. UB:s totalt dominerande inflytande i nätverket kunde ses som både ett problem och en tillgång. Frågor kring UB – inte minst det stora besparings- och nedskärningsarbetet från 1995 och framåt – tog tid och uppmärksamhet i nämnden. UB stod dessutom för nästan alla expert- och stödsatser för nätverkets infrastruktur och IT-utvecklingen. Detta var inte oproblematiskt. Nätverket kunde få nya friska pengar, men UB:s utveckling och behov uppmärksammades inte på samma sätt i universitetsstyrelsens budgetbeslut. När nätverket i inledningen av 90-talet började ta form formulerades i Lärdomens Lund UB:s nya positiva roll på följande sätt: ”Från att i århundraden varit centralpunkten i universitetets kunskapsbas har UB utvecklats till att i allt högre grad bli en central nod i ett nätverk av fristående bibliotek inom universitetet” (Fehrman & Westling, Lärdomens Lund. Universitetets historia under 325 år, Lund 1993, s 340). När vi kommer fram till 90-talets slut är denna modell inte längre självklar.

På väg mot en helt ny organisation

Biblioteksnätverkets idégivare hade aldrig lanserat någon given organisationsmodell för biblioteken vid LU – om man bortser från nätverksidén i sig. Utgångspunkten var i stället att utgå från den organisationsmodell som var universitetets – och att till den anpassa biblioteken. Huvudsynpunkten måste under alla omständigheter vara att organisationen underordnades verksamhetens krav och behoven av kvalificerad informationsförsörjning. Det var också rimligt att väga in universitetets traditioner och de givna externa uppdrag som låg på UB som en unik och nationell tillgång.

Biblioteksorganisationen kom mot slutet av 90-talet att bli en stor fråga för flera av fakulteterna. Decentraliseringen till och inom fakulteterna har aktualiserat olika

nya möjligheter för fakulteternas interna biblioteksorganisation. Medicinska fakulteten ville skapa nya medicinska informationscentra vid lasaretten i Lund och Malmö. Den matematisk-naturvetenskapliga fakulteten satsade på en rad starka mellanstora sektionsbibliotek och med vissa expertfunktioner kvar vid UB. LTH tvekade mellan en liknande decentraliserad modell och att ta över UB2 och inom dess murar skapa ett specialiserat tekniskt universitetsbibliotek. Juristerna hade redan sitt eget bibliotek med några få smala trådar kvar till UB1 och med få kontakter med andra. Samhällsvetarna var i stort sett färdiga med sin uppbyggnad av professionella mini-campus-bibliotek, men replierade fortsatt på UB1 för kompletterande student- och forskarservice. Humanister och teologer hade länge i huvudsak replierat på UB1 trots förekomsten av egna institutionsbibliotek. Nu planerades ett nytt Språkcentrum i anslutning till UB1 men i denna planeringsfas som en fristående UB-enhet. UB1 skulle i ett sådant scenario bli specialbibliotek för historisk-filosofiska delen av humanistisk fakultet och för teologisk fakultet. Bakom alla dessa överväganden låg bland annat den nyorientering som universitetet utvecklade i samband med Malmö högskolas tillkomst och de nya lokalprogram som försökte kraftsamla och koncentrera fakulteter och breda forskningsområden i profilerade ”campus”, där man såg biblioteks- och informationsresurser som naturliga delar av infrastrukturen.

Självklart påverkade hela denna utveckling UB:s situation. Vid sidan av områdes- och institutionsbiblioteken låg sålunda UB som en alltmer fristående organisation med verksamhet och service som i slutet av 90-talet i omfattning fortfarande gick långt utöver övriga biblioteks. Varje vecka utnyttjade 25 000 besökare UB:s service, ca 10 000 lokala lån och fjärrlån expedierades och mellan 75 000 och 100 000 sökningar gjordes i UB:s lokalt tillgängliga och licensierade databaser. Att omgående ersätta UB:s traditionella biblioteksservice med de mindre närbibliotekens lät sig därför inte göras i en handvändning. Samtidigt kunde man tydligt se att utvecklingen i nätverket drivits mot en punkt där spänningarna åter ökade och förändringar krävdes. Därmed inleddes en ny fas i nätverkets utveckling – den som skulle resultera i 2001 års nya organisation. Men det är en annan historia. ■

UTVECKLINGEN AV DE DIGITALA BIBLIOTEKSTJÄNSTERNA

Lars Bjørnshauge

Universitetsbibliotekarie och chef för
Biblioteksdirektionen, Lunds
universitet, sedan 2001.

Något av det viktigaste här var att skapa förståelse för synpunkten att moderna IT-baserade informationstjänster kräver samsyn, samorganisering samt central finansiering och, inte minst, beslutsförmåga.

En viktig punkt och central förväntan i samband med omorganiseringen av biblioteksstrukturen vid Lunds universitet var att bibliotekens tjänster skulle moderniseras och att framför allt ett nytt sammanhängande digitalt bibliotek skulle skapas.

Särskilt påtagligt var behovet att snabbt ansluta sig till existerande avtal med vetenskapliga tidskriftsförlag och databasleverantörer och att ge forskare, lärare och studenter enkel och snabb tillgång till den växande mängd informationsresurser som fanns i elektronisk form.

Den biblioteksstruktur som universitetsstyrelsen hade beslutat om innebar en vittgående decentralisering av biblioteksverksamheten, men med vissa gemensamma enheter, till exempel Biblioteksdirektionen vars huvuduppdrag bland annat var att utveckla ett gemensamt digitalt bibliotek.

I viss mening existerade några av de viktigaste förutsättningarna för genomförandet av ett sådant projekt, men det fanns också en rad utmaningar som måste tacklas för att projektet skulle lyckas.

Några av de redan existerande förutsättningarna var externa. Det hade skett en teknisk utveckling och en utveckling i den vetenskapliga kommunikationen som gjorde att de ledande vetenskapliga förlagen i slutet av 1990-talet kunde framställa nya produkter, som med hjälp av Internet- och webbteknologierna gjorde det möjligt att erbjuda vetenskaplig informationsförsörjning på ett aldrig förut skadat sätt.

De förutsättningar som måste skapas var interna.

Något av det viktigaste här var att skapa förståelse för synpunkten att moderna IT-baserade informationstjänster kräver samsyn, samorganisering samt central finansiering och, inte minst, beslutsförmåga. Bland forskningsbiblioteken internationellt, råder det enighet om att det för utvecklingen av digitala bibliotekstjänster krävs en centraliserad beslutskompetens och finansiering. Några av dessa förutsättningar stod i viss mening i strid med de utvecklingstendenser som återspeglades i den nya biblioteksorganisationen, åtminstone när det gällde ekonomin.

NYA INFORMATIONSPRODUKTER

Sedan mitten av 1990-talet hade de ledande vetenskapliga förlagen gjort sina tidskrifter tillgängliga i elektronisk form och utvecklat affärsmodeller där förlagets samtliga titlar licensierades ut mot ett tilläggspris, så kallade *big deals*.

I slutet av 1990-talet började universitets- och högskolebiblioteken samtidigt att organisera sig i konsortier, där biblioteken inom en region eller en nation förhandlade fram avtal som omfattade samtliga bibliotek, som mot en rabatt kunde få tillgång till ett långt större antal titlar än vad varje enskilt bibliotek tidigare hade haft ekonomiska möjligheter till. Detta skedde relativt snabbt i USA och Västeuropa, inklusive Sverige där BIBSAM åtog sig denna uppgift inom ramen för sitt samordningsuppdrag för universitets- och högskolebiblioteken. Denna nya utveckling i förvärvsprocessen ställer helt nya krav på biblioteken vad gäller både urvalsprocessen och kraven på kompetens hos den bibliotekspersonal som ska arbeta med de nya medierna.

Det var särskilt de "gamla, stora" biblioteken med en utbredd decentralisering som ställdes inför nya utmaningar när det gällde att skapa överblick över kostnaderna för existerande prenumerationer.¹ Detta var således också fallet i Lund, där finansieringen av biblioteksverksamheten efter hand hade decentraliserats kraftigt. Utöver den centrala biblioteksorganisationens (UB:s) tidskriftsprenumerationer fanns det åtskilliga tusen prenumerationer på institutionsbiblioteken och dessutom ytterligare ett fyrsiffrigt antal prenumerationer tecknade av enskilda forskare och grupper av forskare.

I synnerhet två förhållanden bidrog till att snabb handling kunde betyda en rationalisering av kostnaderna för tidskriftsprenumerationerna vid Lunds universitet. För det första var situationen med stora prisavtal ny både för kunderna – biblioteken – och för producenterna – förlagen. Om relationen mellan de vetenskapliga förlagen och biblioteken hittills hade varit indirekt, det vill säga gått genom prenumerationsagenterna, så betydde den tekniska utvecklingen och utvecklingen av nya produkter och tillhörande prisavtal plötsligt att förlagen behövde helt nya ekonomisystem eller CRM-system.² Om förlagen tidigare främst samarbetat med tidskriftsagenterna skulle de nu kommunicera med biblioteken, och det visade sig ganska snabbt att förlagen hade lika begränsad överblick över kundernas prenumerationer som kunderna själva! Och eftersom förlagen, som tidigare nämnts, baserade sina licensavtal på den

hittillsvarande omsättningen hos respektive bibliotek blev detta naturligtvis en källa till diskussion.

För det andra var BIBSAM:s engagemang när det gällde förlagsavtal på tidskriftsområdet relativt nytt, och det var fortfarande möjligt att "rensa upp" bland tidskriftsprenumerationerna för att stå bättre rustad i prisförhandlingarna med förlagen.

Detta gav ett visst spelrum för de bibliotek som agerade omedelbart. Kunde man snabbt få en överblick över framför allt de prenumerationer som inte var tecknade av biblioteken utan av forskargrupper och andra³ kunde man minska prenumerationskostnaderna för institutionen som helhet, eftersom förlagen inte hade några system som kunde fånga in alla prenumerationerna. För Lunds universitets vidkommande handlade det i början av 2000-talet om prenumerationer för 5 till 6 miljoner kronor per år utspridda på institutioner, forskargrupper och enskilda forskare. En stor del av dessa prenumerationer kunde sägas upp efter hand som Biblioteksdirektionen anslöt Lunds universitet till de avtal som erbjöds bland annat via BIBSAM. Detta innebar besparingar för fakulteter och institutioner men satte också direkt fokus på ett problem som var inbyggt i den nya biblioteksorganisationen, nämligen svårigheten att kanalisera pengar inom systemet. När det till följd av effektiviseringar sker besparingar på ett område – här på fakulteter och institutioner – så är det inte utan vidare möjligt att låta resultaten av dem komma den instans som gjort effektivitetsinvesteringen till godo, dvs i detta fall Biblioteksdirektionen.

EKONOMIN

Ekonomi var förvisso ett huvudproblem i de diskussioner och förhandlingar som ledde fram till besluten om en förändring av biblioteksstrukturen vid Lunds universitet och skapandet av Biblioteksdirektionen. Utan att man behöver gå djupare in på de intressekonstellationer som låg bakom beslutet om den budget som Biblioteksdirektionen tilldelades för 2001 stod det ganska snart klart att budgeten redan detta första år var underfinansierad med cirka 4 miljoner kronor, och att det inte alls fanns tillräckligt med ekonomiska medel för att infria ambitionen att skapa ett sammanhängande digitalt bibliotek med tillfredsställande omfång och standard.

Samtidigt var det uppenbart att en förutsättning för att projektet skulle lyckas var att Lunds universitet snabbt kunde ansluta sig till de licensavtal för tidskrifter från vetenskapliga förlag och databasleverantörer som erbjöds via BIBSAM och andra konsortier. Till exempel var Lunds universitet ett av de få universitet i Sverige som inte från början var med i det mest omfattande licensavtalet,

avtalet med Elsevier som vid den tidpunkten gav tillgång till 1 200 tidskrifter. Lunds universitet prenumererade då på cirka 400 tidskrifter från detta förlag.

Eftersom det inte hade reserverats några nämnvärda ekonomiska medel för centrala licensavtal för det första året⁴, inledde Biblioteksdirektionen samtal med de fakulteter som kunde förmodas ha störst intresse av en ökad tillgång till tidskrifter från Elsevier och andra förlag – i första omgången LTH, Naturvetenskapliga, Medicinska och Samhällsvetenskapliga fakulteterna. Målet med samtalen var att övertyga fakulteterna om det lämpliga i att konvertera de medel som var avsatta för prenumerationer på tryckta tidskrifter genom UB till medel för licensavtal med tidskriftsförlag och databasleverantörer. Detta ledde till en överföring av nya ekonomiska medel på cirka 7 miljoner kronor, vilket gjorde det möjligt för Lunds universitet att på allvar bli part i de erbjudna avtalen.

Medlen räckte dock inte till för de faktiska förpliktelser som Biblioteksdirektionen hade åtagit sig i förhållande till bland annat BIBSAM, vilket ytterligare urholkade ekonomin på kort sikt. Som en konsekvens av detta ådrog sig Biblioteksdirektionen ett kraftigt underskott under de första åren.

Det snabbt växande utbudet av vetenskaplig information i form av flera tusen elektroniska tidskrifter och inte minst den snabbt växande användningen av dessa tidskrifter gjorde fakultetsledningarna och även universitetsledningen medvetna om behovet av en ökad central finansiering av dessa licensavtal. Under de senaste åren har den centrala finansieringen legat på cirka 19 miljoner kronor årligen. Samtidigt har det varit möjligt att genom andra åtgärder vända den ekonomiska utvecklingen så att Biblioteksdirektionen vid utgången av 2005 förväntas ha reducerat det negativa myndighetskapitalet som 2003 var cirka 16 miljoner kronor till 3 miljoner kronor.

Det har således under perioden varit möjligt att skapa

ett utbud av flera tusen vetenskapliga tidskrifter i elektronisk form och tillgång till mer än 100 databaser för alla användare vid Lunds universitet. Därmed ligger Lunds universitet långt framme både nationellt och internationellt när det handlar om informationsutbudet till forskare, lärare och studenter.

Biblioteksdirektionen gjorde en undersökning av kostnadsutvecklingen för anskaffning av alla typer av informationsresurser⁵ för hela Lunds universitet under perioden 2001–2004. Det visade sig bland annat att de samlade kostnaderna för denna anskaffning minskade under periodens lopp trots att alla universitetets användare har fått tillgång till många fler tidskrifter och databaser. Med tanke på att prishöjningarna på vetenskaplig information vida överstiger de årliga budgetuppskrivningarna och med tanke på att man i undersökningen inte tog hänsyn till de omfattande besparingarna när det gällde kostnaderna för hantering, så måste man säga att etableringen av det digitala biblioteket blev riktigt lyckad.

Det finns av allt att döma ingen motsvarighet i Västeuropa och USA till vad som hänt vid Lunds universitet: att man i sådan utsträckning har kunna ställa om från tryckta primärkällor till digitala och samtidigt minska kostnaderna för anskaffning av information. Det måste sägas vara ett mycket handfast bevis på riktigheten i strategin att ta vissa ekonomiska risker genom en snabb uppbyggnad av det digitala biblioteket

DE NYA DIGITALA INFORMATIONSTJÄNSTERNA

Utvecklingen av de nya digitala informationstjänsterna har gått väldigt snabbt och har genomsyrats av en huvudprincip: att förenkla och effektivisera användarnas tillgång till relevant information och att förenkla och effektivisera bibliotekspersonalens hantering av de nya informationskällorna. Det primära målet för bibliotekstjänsterna är att bidra till universitetets primära verksam-

Det primära målet för bibliotekstjänsterna är att bidra till universitetets primära verksamhetsområden, forskning, undervisning och lärande, och det måste också sägas vara det helt överordnade målet med ansträngningarna och investeringarna.

hetsområden, forskning, undervisning och lärande, och det måste också sägas vara det helt överordnade målet med ansträngningarna och investeringarna.

En mycket väsentlig aspekt av denna radikala omställningsprocess från tryckt till digital information är frågan om användarens tillgång till de många olika digitala informationsresurserna. En sak är att ingå avtal genom vilka användarna får tillgång till samtliga tidskrifter från ett stort antal olika förlag, en annan sak är att utveckla tjänster som gör det lätt, överskådligt och enkelt för användarna att navigera i denna nya informationsmiljö.

Genom de många olika avtalen får användarna tillgång till förlagens tidskrifter med hjälp av olika webbtjänster. Det säger sig själv att det naturligtvis är en förbättring att få tillgång till alla dessa resurser, men det är samtidigt besvärligt att behöva lära sig trettio, fyrtio olika webbtjänster, inklusive hur man använder personifierade webbfunktioner som t ex *e-mail alerts* för nya nummer av favorittidskrifterna.

När den nya biblioteksorganisationen började införas vann användarna tillgång till universitetsbibliotekens samlingar huvudsakligen genom katalogsystemet LOLITA, senare omdöpt till LOVISA.

Vid ingången till det tjugoförsta århundradet var de etablerade bibliotekskatalogsystemen fortfarande primärt utformade med sikte på tryckta informationskällor, t ex för hantering av lånetransaktioner. Det är först på senare tid som dessa system i viss omfattning kan hantera digitala informationskällor. Det fanns därför ett behov av att utveckla redskap som var mer skräddarsydda för hantering av elektroniska tidskrifter och andra elektroniska medier utifrån både användarens och bibliotekspersonalens behov.

Parallellt med det ovan nämnda arbetet med att ansluta Lunds universitet till de många avtalen tog Biblioteksdirektionen därför redan 2001 initiativ till att utveckla en tjänst som skulle vara en "one-stop-shop" för tidskrifter, databaser med mera. Vid den tidpunkten fanns varken de kommersiella förlagen eller andra aktörer på marknaden med "one-stop-shops" med relevant innehåll eller relevanta funktioner – det som senare blev känt under beteckningen portaler. Resultatet av dessa ansträngningar blev Electronic Library Information Navigator, bättre känt som ELIN@Lund.

ELIN@Lund var i början bara utformad för att ge en enkel och snabb tillgång till de elektroniska tidskrifterna. Genom samarbetet med de olika biblioteken vid Lunds universitet blev det snart uppenbart att det fanns behov av administrativa redskap för att hålla ordning på alla prenumerationer på elektroniska tidskrifter. Med

utvecklingen av den administrativa modulen i ELIN@Lund blev det mycket enklare att skapa överblick över prenumerationerna. Genom detta redskap skapades också förutsättningar för ännu fler avtal både via BIBSAM och genom andra samarbetskonstellationer. Således har Biblioteksdirektionen tagit initiativ till konsortier med andra svenska bibliotek.

Samtidigt med detta genomfördes ett utvecklingsarbete med målet att skapa överblick över de databaser som Lunds universitet hade och skulle få tillgång till. Det ledde fram till en så kallad "database over databases" (DoD) och ett redskap för strukturering av vetenskapliga informationsresurser, MyLibrary. Senare i processen har dessa redskap integrerats helt i ELIN@Lund, som nu framstår som ett fullvärdigt navigationsverktyg för användaren och ett fullvärdigt administrativt verktyg för bibliotekarien.

Att ELIN@Lund fyllde ett behov även hos andra svenska universitets- och högskolebibliotek visade sig rätt snabbt genom att flera redan 2003 köpte in sig i ELIN@Lund. Därmed har Lunds universitet fått en viss täckning av utvecklingskostnaderna och dessutom profilerat sig som en ledande aktör i utvecklingen av state-of-the-art-tjänster på biblioteksområdet. Denna utveckling har sedan fortsatt genom avtal med universitetsbiblioteket i Gent och under 2005 med installationer i Vietnam, Uganda, Rwanda, Pakistan och Danmark. Ett stort antal utländska bibliotek testar i skrivande stund ELIN@Lund, och den internationella expansionen kan förväntas fortsätta.

KOMPETENSKRAV OCH FÖRÄNDRINGAR

Som nämndes ovan innebär utvecklingen från tryckt till digital information stora förändringar inte minst för de medarbetare i biblioteksorganisationen som ska strukturera och göra de nya informationsresurserna tillgängliga. I den tryckta världen har man traditionellt kunnat skilja mellan å ena sidan urvalet och registreringen och å andra sidan tillgängliggörandet av informationen. Med de nya teknologierna och informationsprodukterna efterfrågas i stor utsträckning nya eller andra kvalifikationer. Områden som licensavtal, upphovsrätt, autenticering, metadataformat är exempel på nya kunskapsområden som måste behärskas av den personal som arbetar med dessa medier. Nytt är också, som tidigare nämnts, den direkta kommunikationen med producenter, diskussionen om tillgänglighetsförhållanden, prismodeller, dataformat och så vidare.

Som ett led i de allmänna insatserna på kompetensutvecklingens område har det gjorts stora ansträngningar för att utbilda personalen i hantering av medierna och även i förmedling och marknadsföring. Genom dessa

insatser och genom rekrytering av personal med tekniska och biblioteksmässiga erfarenheter av elektroniska medier har det skapats ett väl fungerande team av experter som tillsammans med bibliotekarierna på fakultets- och institutionsbiblioteken utvecklar det digitala biblioteket. Det har också krävts en omfattande anpassningsprocess för att skapa en rationell arbetsdelning mellan den centrala nivån – Biblioteksdirektionen – och den lokala nivån – fakultets- och institutionsbiblioteken.

När det gäller urvalet av elektroniska medier har Samrådsgruppen för elektroniska medier (SEM-gruppen) varit en central aktör i arbetet med att fastställa de överordnade principerna för anskaffningar men också med att förankra anskaffningsbesluten hos fakulteter och institutioner. Det är inte minst tack vare detta samarbete som vi trots ständiga ekonomiska och prioriteringsmässiga utmaningar har kommit så långt som vi faktiskt har gjort.

Att det digitala biblioteket har blivit en viktig del av de samlade bibliotekstjänsterna vid Lunds universitet kan ses i användningsstatistiken. Under den förhållandevis korta period som framför allt de elektroniska tidskrifterna har varit tillgängliga har användningen av dem stigit med 20 procent och utgör nu två tredjedelar av den registrerade användningen av biblioteksmaterial (2004: 1,3 milj nedladdningar jämfört med 0,7 milj utlån av tryckta medier).

FRAMTIDEN?

Den ovan beskrivna utvecklingen av det digitala biblioteket är en löpande process. Man kan med viss rätt nu i slutet av 2005 säga att den inledande fasen snart har genomförts. Det finns dock fortfarande mycket kvar att göra. För det första står vi nu inför valet att satsa mer på elektroniska böcker, ett område där vi redan har kommit en bit på väg men där förlagens produkter nu har nått en sådan mognad att det blir aktuellt att prioritera detta medium.

Något annat som börjar bli intressant är att kunna ersätta redan existerande samlingar av tryckta tidskrifter med digitaliserade utgåvor. Lunds universitet har flera tusen hyllmeter med äldre tidskriftsårgångar. Det är dryga kostnader förbundna med att hysa detta material, med att ta fram tidskrifterna, kopiera dem, sätta dem på plats igen och så vidare. Ledande vetenskapliga tidskriftsförlag börjar nu erbjuda hela sin portfölj av tidskrifter i digitaliserad form. Det är värt att överväga om man inte genom anskaffning av sådana produkter både kan förbättra servicen och göra stora besparingar. På samma sätt kan det bli aktuellt att digitalisera delar av Lunds universitets övriga frekvent utnyttjade samlingar och göra dem mer tillgängliga för fler användare.

Ett annat synnerligen intressant område tränger sig också på. I förlängningen av arbetet med Mitt Kursbibliotek har tanken uppstått att man ska försöka effektivisera universitetets produktion och distribution av kompendier och annat internt framställt undervisningsmaterial. För närvarande genomförs en rad pilotprojekt för att se närmare på upphovsrättsliga frågor och på arbetsgängen och kostnaderna för den aktuella produktionen av detta material. Utvecklingen av digitala kompendier står således på dagordningen och kommer sannolikt att ytterligare förstärka samarbetet mellan bibliotekarierna och lärare.

I förlängningen av dessa utvecklingstendenser och särskilt i relation till det snabbt växande engagemanget för elektronisk publicering ligger det nära till hands att studera möjligheterna för en effektivare distribution och arkivering av allt digitalt producerat material från Lunds universitet. Det blir därför en av de framtida uppgifterna inom det digitala bibliotekets ramar att etablera en tjänst där flera olika typer av digitala objekt kan lagras och göras tillgängliga för omvärlden på ett ekonomiskt effektivt sätt. Det sker redan ett planerings- och utvecklingsarbete som har som mål att skapa en så kallad LU-dokumentserver som ska innehålla examensarbeten, avhandlingar, preprints och postprints, working papers, forskningsdata, "learning objects", video och så vidare. Framtiden kommer att utvisa om det också finns en ekonomisk och organisatorisk substans bakom denna vision.

Etableringen av det digitala biblioteket har varit en hörnsten i utvecklingen av LUB-nätverket under detta millenniums första år. De gjorda investeringarna har på ett avgörande sätt förenklat och vidgat forskares, lärares och studenters tillgång till den vetenskapliga information som spelar en så viktig roll i forskning, undervisning och lärande. De har samtidigt dramatiskt förändrat bibliotekspersonalens arbete och etablerat Lunds Universitets Bibliotek som en aktör vars verksamhet går långt utöver bibliotekens traditionella roll. Den strategiska planen för Lunds Universitets Bibliotek visar tydligt att vi kommer att fortsätta på denna väg. ■

Noter:

- 1) Förlagens prismodeller hade som grundkomponent den hittillsvarande omsättningen för institutionen, det vill säga en uppgörelse kring ekonomin i prenumerationerna.
- 2) Customer Relations Management
- 3) "Non-controllables" med förlagens terminologi.
- 4) 2001 var det avsatt 3,6 miljoner kr för centrala licensavtal.
- 5) Tidskrifter i tryckt och elektronisk form, databaser och böcker.

BYGGA OCH BEVARA

Björn Dal

Bokhistoriker, 1:e bibliotekarie och
kulturarvsansvarig vid Universitets-
biblioteket, Lunds universitet.

— Det finns inte något material som allsidigare och mer heltäckande speglar människan och hennes tid än de handskrivna eller tryckta dokument hon lämnar efter sig.

Universitetsbiblioteket har i över 300 år samlat, vårdat och lånat ut. Som kulturarvsbibliotek i nätverket Lunds Universitets Bibliotek har vi fortfarande samma huvuduppgifter, men med en noga uppföljning av den över tiden gradvis förändrade synen på hur materialet bäst kan bevaras och tillgängliggöras. Samlingarna omfattar nu över 100 000 hyllmeter och spänner över 2 000 år. Med det nationella reservexemplaret av allt svenskt tryck och målsättningen att hela vår samling ska bevaras för all framtid står vi inför svåra utmaningar. Det är lättare att bygga än att bevara.

BYGGA

Sedan 1671 har Universitetsbibliotekets samlingar byggts upp, till en början ryckvis och slumpartat, huvudsakligen genom donationer, sedan med pliktleveranser och växande tryckproduktion kontinuerligt och i mesta laget. Detta har skildrats av Krister Gierow i *Från Lundagård till Helgonabacken* (1957) och i en utförlig historieskrivning börjad av Krister Gierow och avslutad av Eva Gerle, *Lunds universitetsbiblioteks historia fram till år 1968* (1984). Några nedslag i den mångskiftande uppbyggnadsprocessen ger en bild av samlingarnas mångfald.

Bibliotheca antiqua

Den förste bibliotekarien vid det nygrundade Academia Carolina blev 1667 Christopher Rostius, bördig från Thüringen, professor i praktisk medicin.

Vid universitetets grundande 1666 hade biblioteket fått sin instruktion men hade inga böcker. En bibliotekarielön om 100 daler silvermynt anslogs från 1668 men drogs in redan 1670, och tjänsten fick oavlönad alternera mellan professorerna. Under 1671 ordnades ett rum för den lilla anspråkslösa samlingen av böcker. Samma år överfördes domkapitlets 386 handskrifter och tryckta böcker i akademiens ägo. Med detta "Bibliotheca antiqua" föddes universitetsbiblioteket.

Gripenhielms och Rostius bibliotek

Under de oroliga krigsåren flyttades böckerna till Malmö fästning. Inte förrän med freden 1679 kunde de omkring 500 volymerna återföras till Lund. Med Karl XI:s köp och donation 1684 av riksrådet Edmund Gripenhielms nära 6 000 volymer stora bibliotek, tillfördes det fattiga lundabiblioteket bl a dyrbara skatter från de svenska krigshärarnas skövlingar av kontinentens bibliotek.

Därför har universitetsbiblioteket böcker från Peter Vok Rosenbergs, kardinal Franz von Dietrichsteins och grevarna Solms ståtliga bibliotek, liksom praktband från det kungliga biblioteket i Warszawa tillhöriga Sigismund II August, Sigismund III och Katarina Jagellonica. Även böcker som tillhört den danska adeln kom med Gripenhielmska donationen, Sigvard Grubbe till Hovdala, Mogens Rosenkrantz till Glimminge och Ulfeld-Seefeld, från Karl X Gustavs bibliotek följde

delar av Hugo Grotius bibliotek, ursprungligen inköpt från Holland för drottning Kristinas räkning.

Gripenhielms bibliotek anlände hösten 1686 till Lund inpackat i kistor som tillsvidare förvarades i domkyrkan. Det är fortfarande den största donationen i bibliotekets historia och den enda av en kung. När besök väntades av Karl XI 1690 fick man bråttom att reparera och inreda ett biblioteksrum i det nyförvärvade Lundagårdshuset.

Kungabesöket blev aldrig av, men till hösten kunde samlingarna ökas med ännu en stor donation – efter diverse tvister med arvingarna kunde universitetet ta emot Christopher Rostius 500 volymer stora bibliotek. Sedan också Bibliotheca antiqua förts till den nya bibliotekskalen var hela bokbeståndet samlat, och där skulle det stanna i över 200 år.

Bokköparen i Venedig

Vi vet inte om vår bokköpare lämnade Venedig en fuktigt råkall vinterdag eller om han/hon svettades under sensommarens tryckande hetta. Året var i alla fall 1663 och det var inget litet bokpaket som följde med hem – minst 120 volymer, huvudsakligen samtida skönlitteratur tryckt i staden. Nu väjde inte böckerna som i vår tid, de var tryckta på lätt lumppapper och i detta fall bundna oskurna i enkla pappersband av dåtidens standardtyp. Dessutom var merparten i oktav- och duodesformat, närmast svarande mot nutida pocketböcker. Men det måste ändå sägas vara ett imponerande inköp under vistelsen i staden.

Sedan böckerna blivit lästa skulle de normalt ha hamnat hos bokbindaren på hemorten, men av någon anledning blev så inte fallet denna gång. Klädda i sina italienska pappersband, precis som de salufördes 1663 i Venedig, utgör de nu en unik samling. Hade de bundits hade de haft sina likar på många bibliotek.

Samlingen kom till UB med universitetskanslern och riksrådet Melker Falkenbergs bibliotek, som donerades 1778-79. Huvuddelen av den samlingen kom från herrgården Haga i Uppland, ursprungligen tillhörig kammarrådet Gustaf Persson Natt och Dag.

Vi vet ännu inte vem bokköparen i Venedig var, det är en av oändligt många hemligheter som våra samlingar ruvar på – men forskning pågår!

Bibliotheca Döbeliana

Professor Johan Jacob Döbelius, adlad von Döbeln och mest känd som Ramlösa hälsobrunns grundare, anade nog inte att hans berömmelse skulle vara knuten till ett porträtt på en flasketikett. Han planerade däremot ett studiehem i Lund som skulle ge obemedlade studenter kost och logi under de svåra krigsåren i början av 1700-talet. Med Karl XII i stan försökte han förverkliga projektet med kungligt stöd, men när det misslyckades blev den insamlade summan otillräcklig. Efter medgivande från de större bidragsgivarna blev genom permutation pengarna istället använda för bokinköp till biblioteket. År 1718 överlämnade Döbelius en betydande samling böcker ”som intet på biblioteket äro befintliga, men likväl nödiga”. Det var omkring tusen verk till ett uppskattat värde av 753 daler silvermynt och 40 öre. Huvuddelen av böckerna förefaller komma från Döbelius eget bibliotek som berikats med arv från fadern och morfadern. På UB hoppas vi kommande år i ett projekt kunna identifiera och lyfta fram den värdefulla skänken.

Stobaeus bibliotek

Den 21 februari 1743 undertecknade Florentina Stobaeus med något osäker hand mottagandet av 210 daler och 24 öre. Det var likviden för de 50 nummer (82 volymer) som Universitetsbiblioteket ropat in på bokauktionen efter maken Kilian Stobaeus, död den 13 februari året innan. För den dyrbaraste posten betalades 50 daler, det var 18 samlingsband *Disputationes Medicae & Physicae*. De har inte kunnat återfinnas; troligen har de ”slagtats” enligt bibliotekets (och alla andra biblioteks) praxis, att varje tryck skulle placeras på ”rätt” plats i samlingarna och samlingsband därför upplösas. Så gällde ända fram till 1900-talets mitt, och många tryck har därmed förlorat sin proveniens.

Klädda i sina italienska pappersband, precis som de salufördes 1663 i Venedig, utgör de nu en unik samling.

Men de flesta av de övriga inropade volymerna finns kvar i sina ursprungliga band. Särskilt tacksamma är vi att den först listade posten, inropad för 1 daler 16 öre, har överlevt omflyttningar, bibliotekarier och låntagare. Det är första upplagan av Linnés *Systema naturae*, tryckt i Leiden 1735, åtta stora blad som på marknaden idag betingar lika många miljoner. Det är inte osannolikt att Kilian Stobaeus fått exemplaret av Linné, som på hemresan från Holland passerade Helsingborg, men det finns inga anteckningar eller andra spår som kan styrka antagandet.

Kilian Stobaeus namn är ”skönt inflätadt i den store Linnés historia”. Den 18-åriga Carl Linnaeus kom från Växjö till Lund den 17 augusti 1727, och var två dagar senare inkvarterad i en av tjugo (!) studentkamrar i Kilian Stobaeus gård alldeles söder om domkyrkan. Ett knappt år senare fortsatte ynglingen till Uppsala och den fortsatta framgångssagan som krönes med namn av blomsterkonung känner alla. Kilian Stobaeus blev den ende akademiske lärare hos vilken Linné åtnjöt egentlig undervisning. Linné beskriver Kilian Stobaeus som en ”sjuklig man, enögd, krumpen på ena foten, plågad beständigt af Migraine, Hypochondrie och ryggvärk, men hade eljest ett makalöst genie”.

Välkänd är historien, återgiven av Linné själv, om hur han fick tillgång till Kilian Stobaeus bibliotek. Stobaeus gamla mor, som också bodde på gården, blev uppskrämd när hon såg en hyresgäst mot gällande förbud ha ett ljus brinnande på natten. Kilian Stobaeus gick upp och fann Linnaeus omgiven av böcker ur sitt eget bibliotek – lånade av en annan student som lånat vidare till Linnaeus. Därefter fick Linnaeus själv låna. En av volymerna som

förvärvades till Universitetsbiblioteket har följdriktigt några marginalanteckningar av Linnaeus hand.

De la Gardiska arkivet

Excellensen Jacob De la Gardie hade i början på 1820-talet fört ”en hop handskrifter” från Sjöö i Uppland till Löberöds slott norr om Lund. För ordnandet av dessa blev han av professor Lindfors rekommenderad smålänningen Peter Wieselgren. Under två somrar ordnade denne det stora arkivet, vid tiden landets största manuskriptsamling i enskild ägo. Wieselgren arbetade sedan från 1829 till 1833 som vice bibliotekarie, men kom att få större betydelse för biblioteket genom att 1848 som givarnas ombud med hjälp av 28 hästar forsla De la Gardiska manuskriptsamlingen till universitetsbiblioteket.

Collectio Lagerbringiana

En annan betydelsefull donation stod Wieselgren själv för: ”Då jag köpte f.d. Sv. Lagerbrings gård, fann jag der i ett Domprosten Chr. Wählins hönshus, som varit L:gs sommararbetsrum i trädgården, allt som nu i manuskriptsamlingen heter Collectiones Lagerbringianae, Diplomataria Lundense, Lagerbringianum, Langebekianum etc. och förenade det allt med Bibliothekets handskrifter.” I klartext innebär det att dessa värdefulla samlingar (med bl a ”fårabrevet”, en färöisk prakthandskrift från 1300-talet) räddades ur ett fallfärdigt litet trädgårdshus där de doldes under ett 50 år gammalt lager av damm, smuts och hönsträck!

Collinska samlingen

På sin tid var han riksbekant bibliofil, lundensaren Carl Martin Collin, född 1857 och död 1926. Han skapade ”ett vitterhetens tempel” på gården Tomegapsgatan 22 dit diktare och konstnärer sökte sig. Trots praktisk verksamhet i stadsfullmäktige och som ordförande och verkställande direktör i flera företag förblev han hela livet lundastudent, så småningom hedersledamot i Akademiska föreningen.

Den ca 6 000 band stora samlingen överlämnades efter Carl Martin Collins fränfalle till Universitetsbiblioteket av hans bror, häradskrivaren Hans Collin. Samlingen kännetecknas av yttre elegans och gedigna band, utförda av tidens främsta bokbindare på nordliga breddgrader, Anker Kyster i Köpenhamn och bröderna Hedberg i Stockholm. Med samlingen fick Universitetsbiblioteket ett utmärkt exempel på den bokkultur som rådde vid 1900-talets början; ett bibliotek i mycket påkostade handbundna volymer av den sista generationen bokbindare som med framgång kunde utöva sitt

hantverk genom att binda hela bibliotek åt en boksynt och bildad välbeställd borgarklass.

Samlingen domineras av vitterhet och skrifter i bibliografiska och bibliofila ämnen. Bland de senare finns långa tunga sviter av exempelvis *Le Livre* (20 vol. 1880-89), *Zeitschrift für Bücherkunde* (51 vol. 1897-1925) och *Accessionskatalogen för Sveriges offentliga bibliotek* (1886-1917) – den senare är sällsynt i privata bibliotek och vittnar om nästan omdömeslöst bokintresse. Klassiker som Brunet, *Manuel du Livre*, Dibdin, *Bibliomania*, De Bury, *Philobiblon* och Gruel, *Manuel ... de l'amateur de Reliures* finns i vackra upplagor och exemplar.

Vitterheten är brett företrädd med särskild tonvikt på nordiska författare och Goethe. Collin hade inrett ett särskilt Goethe-rum med rariteter toppade av originalupplagor av *Die Leiden des jungen Werthers* 1774 och 1775, den senare med skaldens egenhändiga namnteckning och skänkt till Barbara Schultess. Med till Universitetsbiblioteket följde också byster av Goethe och Dante, Collins dyrbara arbetsbord, stolar och bokhyllor – i sanning ett helt bibliotek.

Papyrussamlingen

År 1933 kunde Universitetsbiblioteket för den anseliga summan 6 000 mark köpa ca 800 papyrer, den största samlingen i Sverige. De uppges komma från en samling anskaffad i Egypten av Prof. Dr. Carl Schmidt, Berlin. Många stora papyrusfynd gjordes under 1800-talet och början av 1900-talet. Innan vi hade tillgång till dessa texter lästes de antika författarna i medeltida versioner, 1 000 år yngre än papyrerna.

Materialet har inte katalogiserats och är därför i stort sett oåtkomligt för forskningen, endast en liten del av våra papyrer är utgivna. Här finns litterära texter, privatbrev, juridiska handlingar och administrativa redogörelser, fragment av en text av Homeros, en text av historieskrivaren Thukydides, kvitton, häktningsorder och en astronomisk kalender. Den nya digitala tekniken har medfört att papyrussamlingar i allt större utsträckning blir tillgängliga på nätet, något som vi också hoppas kunna göra i ett forskningsprojekt som för närvarande prövas.

Bagges bilder

Fotografen Per Bagge började sin bana som praktikant hos Lina Jonn 1893 i ateljén på Bantorget 6 i Lund. Tio år senare övertog han ateljén och arbetade sedan huvudsakligen som porträttfotograf och med att dokumentera förändringarna i Lunds stadsmiljö.

Med medel beviljade av Thora Ohlssons stiftelse kunde

Universitetsbiblioteket 1953/54 förvärva Bagges efterlämnade fotografiska plåtar och inskrivnings- och kontraböcker för tiden 1900-1951. I ett pågående projekt har UB nu påbörjat konservering och digitalisering av en stor del av de minst 15 000 glasplåtarna. De utgör bl a en ovärderlig fotografisk dokumentation av Lunds stadsmiljö från 1890-talet och framåt som genom ny teknik förhoppningsvis snart ska vara tillgänglig för alla.

Borrestads bibliotek

Med greve Pontus De la Gardies stiftelse fick Universitetsbiblioteket 1972 ett slottsbibliotek. Borrestads bibliotek utgör en del av De la Gardiska biblioteket på Löberöd, en annan del hamnade på Charlottenlunds slott vid söndringen på 1800-talet. Det är ett mycket rikt bibliotek inom de flesta ämnesfält, huvudsakligen samlat på 1700-talet och början av 1800-talet och väl bundet i typiska samtida band. Till samlingens värdefullaste delar hör en del av Magnus Gabriel De la Gardies bibliotek, bundet i röda marokängband vid 1600-talets mitt. En stor samling småtryck, tillfällestryck och annan efemera hör till samlingens intressantaste delar, då sådana tryck ofta gått förlorade.

Sten Bromans elzevierer

Det drog en iskall nordanvind över Mårtenstorget den klara novembermorgon 1983 då polisinspektör Lennart Nilsson stoppade bilen. Vädet till trots gjorde ynglingens solglasögon och blonda peruk polisen misstänksam. Vid rutinkontrollen av varningstriangeln i bagageutrymmet föll ögonen på väskorna, och det är inte alltför djärvt att tänka sig höjda ögonbryn inför innehållet – 164 små vacket bundna böcker från 1600-talet! Bara 14 dagar efter Sten Bromans död hade tjuvarna slagit till mot Elzeviersamlingen.

Holländska boktryckarfamiljen Elzevier var i mitten på 1600-talet världens största förläggare och bokhandlare, en framgång baserad på mönstergillt tryckta duodesupplagor av klassiska författare. Officinerna fanns i Leiden, Haag och Amsterdam. Man räknar med att firman gav ut omkring 2 200 verk, en del tryckta av andra tryckerier.

Efter publiceringen av flera bibliografier över Elzeviers produktion – Walther, *Catalogue méthodique* (1864), Willem, *Les Elzevier* (1880) och Rahir, *Catalogue d'une collection unique de volumes imprimées par les Elzevier* (1896) – tog samlandet av elzevierer, som dessa tryck kallas, fart. De blev eftertraktade och betingade mycket höga priser (senare dalade priserna och är numera rätt moderata). Berömda för sitt lilla format var det komiskt nog marginalernas bredd som bestämde priset på dessa

tryck, högre pris för varje millimeter papper! En av de ivrigaste samlarna blev massageläkaren och bibliofilen Gustaf Berghman, vars samling växte till världens största (ca 2 500 band) och hamnade på Kungl. Biblioteket (katalog tryckt 1911).

När Lengertz antikvariat i Malmö-Lund 1952 sålde Harald Wiens stora samling elzevierer från biblioteket på Löberöd köpte Sten Broman 360 av de 804 numren. Samlingen fylldes sedan på med köp särskilt från antikvariat i Paris, och den till Universitetsbiblioteket skänkta samlingen omfattar 531 verk från boktryckar- och förläggarfamiljen Elzevier publicerade 1595-1710 och ytterligare 140 av Elzevier förlagda verk tryckta av andra boktryckare, totalt 671 verk. Många av de små volymerna är bundna i mycket påkostade senare band, särskilt från 1800-talets slut.

1:e bibliotekarie Rolf Arvidsson föreslog att polisinspektörens lyckosamma tillslag minuterna efter tillgreppet borde premieras med Liberiet-medaljen. Den utmärkelsen går till personer som gjort värdefulla insatser för UB. Synd bara att varken peruk eller solglasögon fördes till samlingarna.

Pliktleveranser och fortsatta skänker

Pliktleverans från rikets tryckerier i två exemplar till Riksarkivet och Kungl. Biblioteket hade gällt sedan 1661, från 1692 fick Uppsala universitetsbibliotek pliktleverans från boktryckerierna i Mälardalskapen. Lund fick från 1698 pliktleverans av allt som trycktes i

riket, från 1707 gällde detta utsträckta privilegium också Uppsala, Dorpat och Åbo. Inledningsvis följde inte tryckerierna påbudet så väl som man skulle önskat, men det bättrade sig. Numera får Universitetsbiblioteket varje vardag åtta till tio paket pliktleveranser med allt från reklamtryck till tunga bokverk. Den kraftigt ökande tryckproduktionen under 1900-talet har sprängt all magasinsplanering.

Pliktexemplaren och nya gåvor fortsätter att bygga samlingen.

Varje år är Universitetsbiblioteket lyckligt nog att bli ihågkommet med några bokgåvor. Tisdagen den 25 november 2003 hade jag besök av Kerstin Osborn, född Munck af Rosenschöld, tidigare stadsbibliotekarie i Lund. Hon hade i samråd med familjen bestämt att Universitetsbiblioteket skulle få en atlas, som hon en gång fått av maken Edgar.

Den mycket värdefulla stora folianten var ett handkolorerat exemplar av världens första atlas (en i bokform utgiven samling kartor med beskrivningar), Abraham Ortelius kartografiska mästerverk *Theatrum Orbis Terrarum*, trycktes i Antwerpen 1574 (den första upplagan utkom 1570). Universitetsbiblioteket hade inte något kolorerat exemplar sedan tidigare.

Ett samtal från advokat Bo Göran Persson i Eslöv gjorde klart att fru Margareta Ekberg, den sista i flera generationer ägare till Margaretetorps gästgiveri, skänkt oss böcker och handskrifter. Gåvan var föranledd av en 35 år gammal skivelse från förste bibliotekarie John

— Digitaliseringen av våra medeltida manuskript är ett bra exempel på hur tillgängligheten ökar – de ca 20 000 sidorna nås via hemsidan samtidigt som det sköra originalmaterialet får vila.

Tuneld 1970. Utöver gästböcker mm från gästgiveriet ingick en betydelsefull samling manuskript och brev från Fredrik Böök, som varit vän till familjen.

BEVARA

Bibliotekarien Bonde Humerus – biblioteket hade bara en tjänst – klagar kring 1700 vid flera tillfällen på takdropp som förstör böcker men också på skador av en myckenhet ohyra, möss och råttor. De kom in i biblioteket när den spannmål avlägsnades som årligen lagrades på loftet över biblioteket! Senare klagas på söndriga fönster och svalor som förorenar samlingarna. En tid stod biblioteket utan tillsyn så att vem som helst kunde det ”privera”. Vid en inventering 1732 konstaterades många böckers dåliga skick, de ”voro mycket af vätska och fuktighet skämda, så att många ej kunde upplåtas utan att falla sönder”.

Trots att våra bevarandeproblem är stora har det blivit mycket bättre. Visserligen stjäls det böcker nu som då, men vi slipper takdropp och svalträck. Men nya problemområden har tillkommit, exempelvis centralvärmens uttorkning under 1900-talet och ökat slitage genom större användning av materialet.

Att bevara vårt materiella kulturarv är att förlänga den oundvikliga nerbrytning som betingas av naturlagarna och som vi brukar kalla tidens tand. Det gör vi idag främst genom förebyggande (passiv) konservering. Genom att förvara samlingarna under optimala betingelser dämpas nerbrytningsprocesserna. Detta uppnår vi effektivt med nya arkivklassade magasin på Helgonabacken och Gastelyckan. När vi fått dessa magasin kommer kulturarvet att vara tryggt för överskådlig tid.

Hantering av materialet vid lån ska följa regelverk som minimerar skador och slitage. I vissa fall kan originalmaterialet ersättas med faksimil. Digitaliseringen av våra medeltida manuskript är ett bra exempel på hur tillgängligheten ökar – de ca 20 000 sidorna nås via hemsidan samtidigt som det sköra originalmaterialet får vila.

Det är inte mer än ett sekel vi haft ett vetenskapligt

förhållningssätt till föremålen böckerna. Konservering och restaurering har visserligen mer eller mindre skonsamt förekommit i alla tider, men kring sekelskiftet 1900 växte restaurering av originalmaterialet till stor konst. Bevekelsegrunden för dessa aktiva ingrepp är lätta att förstå. En söndrig bok är för de flesta ingen vacker syn, den bör vara hel, ren och fin. Men forskningsbibliotekens samlingar ska främst tjäna forskning, och forskaren behöver inte vackra böcker utan ett forskningsmaterial.

Föremål som källmaterial är en grundsten i forskningen. Källmaterialet skapar grund för tolkningar och härledningar och är faktiska bevis i en undersökning. För källkritisk granskning måste föremålet finnas åtkomligt och oförändrat, autentiskt. Det gäller även boken, som inte bara är ett verk (en text) utan också ett föremål.

Med delvis förödande resultat restaurerade man bibliotekens största skatter, och historiskt forskningsmaterial gick för alltid förlorat. Men jag ska inte dra fram några bedrövliga exempel. Varje tid gör bedömningar utifrån sina kunskaper och kan rimligen inte klandras. Det är bara att hoppas att vi är mycket klokare i våra ställningstaganden.

Att förändra så lite som möjligt är nu den förhärskande etiska hållningen. Om ingreppet inte bevarar mer historiskt material än det förstör ska det inte utföras. Konservera betyder faktiskt att bevara i oförändrat skick. Med förebyggande åtgärder, passiv konservering, uppfyller vi bäst de kriterier som utgör forskningens nuvarande ståndpunkt.

Alla handskrifter och tryck i ett bibliotek är unika med egen proveniens och historia, de har ett kulturhistoriskt och ett ekonomiskt värde. Det finns inte något material som allsidigare och mer heltäckande speglar människan och hennes tid än de handskrivna eller tryckta dokument hon lämnar efter sig. Universitetsbibliotekets uppgift är att i ett mycket långsiktigt perspektiv på bästa sätt kunna tillhandahålla forskningen detta material. ■

BIBLIOTEKET – EREMITIBIS ELLER FRAMTIDSFABRIK?

Carl Hampus Lyttkens

Professor vid Nationalekonomiska
institutionen, Ekonomihögskolan,
Lunds universitet.

Ordförande i Ekonomihögskolans
biblioteksnämnd.

Vi rör oss snabbt bort från tiden när information på bibliotek var liktydigt med fysiska exemplar av böcker och tidskrifter. Livet är dock aldrig riskfritt, och möjligheten kvarstår att vi plötsligt drabbas av någon sentida virtuell Attila.

För drygt 2050 år sedan brann det berömda biblioteket i Alexandria ned, som en följd av oroligheterna i samband med Julius Caesars beryktade samröre med Kleopatra VII.¹ Biblioteksolyckor av den digniteten sker lyckligtvis inte idag. Inte bara tack vare att det finns flera stora bibliotek, att det skett framsteg i brandskydd,² eller att världen skulle ha blivit mer civiliserad, utan också på grund av den allt överskuggande förändringen i biblioteksverksamheten på senare år, nämligen övergången till Internetbaserad informationsför-sörjning. Vi rör oss snabbt bort från tiden när information på bibliotek var liktydigt med fysiska exemplar av böcker och tidskrifter. Livet är dock aldrig riskfritt, och möjligheten kvarstår att vi plötsligt drabbas av någon sentida virtuell Attila.³ En av de olösta frågorna för framtiden är därför vem som skall ansvara för sparandet av ”gammal Internetlitteratur”. Med elektroniska media

blir det lätt oklart om någon har ansvar för att åtminstone ett ”exemplar” sparas.

BRUKARE OCH BYRÅKRAT

Det som följer är personliga reflektioner om Lunds Universitets Bibliotek (LUB) och dess första femårsperiod. Dessa reflektioner bygger på iakttagelser ur två olika synvinklar – man skulle kunna kalla dem brukarperspektivet och byråkratperspektivet⁴ (vem kan motstå en allitteration). Brukarperspektivet (konsumentperspektivet borde man väl säga som ekonom) är den enskilde forskarens och lärarens. Min andra utsiktspunkt är som ordförande för Nämnden för Ekonomihögskolans bibliotek (i fortsättningen benämnt ”biblioteket”). Denna position har jag innehaft rätt länge, närmare bestämt sedan nämndens ombildning 1997, och jag har varit Nationalekonomiska institutionens representant i

1) Kallad ”egyptiskan” i romersk propaganda, trots sitt makedonisk-grekiska blod.

2) Biblioteksbränder med risk för oersättliga förluster inträffar fortfarande – så brann Linköpings stadsbibliotek 1996.

3) Risken att vi kan råka komma i vägen (OBS vits, se fortsättningen) för sentida ättlingar till dylika dignitärer finns redan noterad i form av en viss bulldozerförare i första delen av *Liftarens guide till galaxen*.

4) Ordet byråkrati behöver inte uppfattas negativt. Ekonomisk forskning ger

vid handen att det finns många situationer där beslut hanteras bättre inom en organisation – inom dess hierarki – än genom marknadsransaktioner. Att den offentliga förvaltningen är effektiv och icke korrupt är en av de viktigaste förutsättningarna för ekonomisk tillväxt i ett land. Sverige är som bekant lyckligt ställt härvidlag. Jag har alltid misstänkt att det faktum att det Bysantinska riket överlevde så länge som det gjorde trots sina interna stridigheter – i genomsnitt ett våldsamt maktövertagande vart 15:e år i dryga 1000 år – berodde på att dess byråkrati utgjorde en stabiliserande faktor.

nämnden sedan 1986. Detta förhållande får väl förklaras med ett visst intresse för biblioteksfrågor, men också med den utomordentligt trevliga och konstruktiva stämningen i nämnden och dess vana att fatta konsensusbeslut. Det finns därför inga skäl att påminna om den bild som getts av kejsar Augustus: att hans eftermäle påverkats positivt av att Augustus efter mer än 40 år vid makten hade en situation som liknade den rövare som på sin dödsbädd blev ombedd av sina gamla föräldrar att förlika sig med sina fiender, men svarade att det inte gick, eftersom han hunnit ta död på dem allihop.

FORSKNING OCH FRAMSTEG

För en ekonom sammanfaller LUB-nätverkets första femårsperiod tidsmässigt med två andra stora förändringar: att Ekonomihögskolan gradvis blivit en egen fakultet, skild från övriga samhällsvetenskapliga ämnen, samt övergången till elektroniska media för informationsförsörjning. I synnerhet den senare förändringen har påverkat forskarens och lärarens sätt att arbeta. De regelbundna promenaderna till biblioteket för att undersöka senaste nytt inom ens ämnesområden har i stort sett upphört, liksom besöken för att låna tidskriftsartiklar till forskning och undervisning. Dessa aktiviteter äger nu rum vid den egna datorn – och återstår gör bara besöken för att hämta böcker från det egna eller andra bibliotek.

Inom sk Ny institutionell ekonomi poängterar man betydelsen av transaktionskostnader för vilka aktiviteter

som kommer till stånd, t ex sökkostnader. Det elektroniska biblioteket är ett gott exempel på minskade transaktionskostnader: lägre kostnader (=mindre tid) för att söka upp en viss artikel, lägre kostnader för att skaffa en kopia på den, aldrig spilld tid genom att det man söker är utlånat. Sistnämnda aspekt – att artiklar aldrig är oåtkomliga utan tvärtom kan läsas samtidigt av många – har också inneburit att utnyttjandet av vetenskapliga artiklar i undervisningen underlättats. Därmed minskar också lärares behov av att trycka mer (förhoppningsvis) eller mindre (förekom givetvis aldrig) lagliga artikelkompender.

Det elektroniska biblioteket har också inneburit snabb tillgång till ett stort antal källor. Längesedan gången är den tid när den vanlige forskaren själv fick förflytta sig till avlägsna bibliotek. Nu är det i stället berget som – via elektroniken – kommer till Muhammed. Ett annat av antikens största bibliotek var det i Pergamon, som enligt antika källor hade omkring 200 000 bokrullar. Via ELIN finns 12 000 tidskrifter tillgängliga, representerande 22 miljoner artiklar.⁵ Redan Ekonomihögskolans biblioteks fysiska bestånd klår för det pergamenska biblioteket, med sitt bestånd av 115 000 volymer i bokenkatalogen LOVISA, samt 450 tidskrifter, motsvarande kanske 450 000 artiklar (räknat i underkant som 10 nummer per tidskrift och år, tio artiklar per tidskriftsnummer, och ett bestånd av tio årgångar).

Det elektroniska biblioteket aktualiserar en annan av kärnfrågorna i Ny institutionell ekonomi, nämligen betydelsen av äganderätter. Inom LUB hyllas principen att tillgången på elektroniska tidskrifter skall vara sådan att det som är tillgängligt för en institution också skall vara tillgängligt för alla andra. (Detta är god ekonomisk logik: eftersom marginalkostnaden för ytterligare en användare är lika med noll så bör kostnaden för denna användare också vara noll.) En helt annan typ av ägandefråga är vem som är problemägare när tillgången på tidskrifter är otillräcklig. Inköp av databaslicenser för t ex elektroniska tidskrifter sköts ju lämpligen som idag på central nivå. Det är dock fortfarande oklart hur man skall förfara med önskemål om tidskrifter som ligger utanför de av Biblioteksdirektionen kontrakterade databaserna. Det kan här finnas en risk för mindre rationell hantering, förhandlingsspel mellan olika nivåer i organisationen osv.

5) Alla tidskrifter finns inte tillgängliga i fulltext. De ibland fantasifulla ämnesbeskrivningarna i ELIN är en återkommande källa till glädje.

De två ledande internationella hälsoekonomiska tidskrifterna (i internationellt språkbruk i huvudsak liktydigt med nationalekonomi) betecknas som "företagsekonomi och 'planning and surveying'" respektive "folkhälsa och socialmedicin".

Huruvida medarbetarna tillmäter existensen av de fysiska exemplaren ett sådant värde vore i princip ett utmärkt uppsatsämne

INFORMATION OCH INTERNET

Övergången från fysisk litteratursamling till elektronisk informationscentral har inte bara inneburit förändringar för brukarna, utan naturligtvis i minst lika hög grad för verksamheten vid Ekonomihögskolans bibliotek. År 2002 rekryterades en särskild IT-bibliotekarie till biblioteket, med ansvar för webbutveckling och dator drift. Bibliotekets webbplats genomgår regelbundna ansiktslyft och ger en välkomnande och effektiv startpunkt för informationssökning. Bibliotekets verksamhet kan naturligtvis följas på webbplatsen, via verksamhetsplan, biblioteksnämndens protokoll osv. Samtidigt har arbetet med att utveckla informationskompetensen hos forskare, lärare och studenter gett upphov till flera nya aktiviteter, såsom möjligheten att boka en bibliotekarie eller få hjälp i den särskilda sökverkstaden (lokaliserad i källarlokalen "Hades", som invigdes år 2003, med förhoppningen att ingen där skall känna sig som Sisufos eller Danaiderna i sitt informationssökande⁶). Undervisning av studenter i större och mindre grupper äger rum i alltmer ökad utsträckning, men det återstår en del innan detta är en självklar del av utbildningarna vid Ekonomihögskolan. Att inte bara lära ut informationssökning, utan fastmer fokusera också på informationsvärdering är en allt viktigare uppgift för bibliotekets personal. I egenskap av handledare och bedömare av inlämningsuppgifter, uppsatser och avhandlingar möter man ofta detta problem. Inte sällan blir författaren svaret skyldig vid en fråga om vad för sorts organisation som står bakom en viss webbplats, som åberopas som källa.

En annan viktig förändring i bibliotekets uppgifter är dess roll för dokumentation och presentation av den forskning som bedrivs vid Ekonomihögskolans institutioner. Ett första led i detta har varit skapandet av den gemensamma databasen för studentuppsatser OLLE (OnLine Library of Essays).⁷ Erfarenheterna i detta arbete kommer att kunna utnyttjas för att med biblioteket som fokus verka för en gemensam databas för de vetenskapliga

artiklar, böcker, rapporter mm som produceras vid institutionerna. Detta är ett exempel där en aktiv roll för biblioteket är motiverad. Annars kan man kanske i vissa stycken se biblioteksservicen som en fotbollsdomare – bäst fungerande när den inte märks utan informationstillgången fungerar gnisselfritt. Denna balansgång mellan att vara pådrivare och att vara efterfrågestyrt serviceorgan är en fråga inte bara för Ekonomihögskolans bibliotek, utan också för centrala funktioner i LUB-nätverket.

En parallell till det lokala arbetet med forskningsdokumentation finns i det av Biblioteksdirektionen sedan ett tag initierade och ledda arbetet med att på central nivå arbeta för en välfungerande och täckande dokumentation av Lunds universitets vetenskapliga produktion, liksom med elektronisk publicering på universitetets webbplatser av detta material (pre- och/eller post-prints). I samtliga dessa projekt gäller att ett lyckosamt genomförande torde kräva att man har en klar och rimlig bild av hur den enskilde forskaren fungerar (bygger på en realistisk beteendemodell). I klartext krävs att den som skall lämna information om sin forskning har incitament att göra detta. På motsvarande sätt måste man uppmärksamma de individuella incitamenten att bidra till att äganderätten till vetenskapliga alster inte i onödan skrivs bort till kommersiella förlag, utan att publicering på universitetets webbplatser också blir möjlig.

Förändringarna i bibliotekets funktion och arbetssätt avspeglas i statistiken från biblioteket. Webbplatsen hade 361 000 sidvisningar år 2004, en ökning på 133 000 från 2003, och statistiken för 2005 pekar på en ytterligare ökning på mer än 140 000 sidvisningar. Antalet fysiska lån visar en liten nedgång år 2004 (från 74 000 år 2003 till 70 000), kanske ett trendbrott. De fysiska besökens antal förefaller ha stagnerat, och låg år 2004 på ungefär samma nivå (239 000) som fyra år tidigare (232 000 besök år 2000). Lejonparten av dessa besök görs av studenter som vill utnyttja bibliotekets läsplatser. Av de

6) Den vars skolgång inte inkluderade grekisk mytologi kan för en snabb orientering t ex utnyttja länken till Nationalencyklopedin på bibliotekets webbplats (sök & finn, elektroniska resurser, osv).

7) Blygsamheten förbjuder mig att berätta om de storstilade planer några doktorander utvecklade för akronymen som följer av beteckningen Computer Aided Research Library ...

239 000 besöken år 2004 skedde 131 000 på kursbiblioteket, delvis motiverade av den välkomna utökning av antalet läsplatser som ägde rum för några år sedan, i lokaler som blev lediga efter Framtidsfabriken.

EXISTERAR EXISTENSVÄRDET?

En fråga för framtiden är i vilken utsträckning det fysiska tidskriftsbeståndet skall bevaras respektive fortsätta att byggas ut. Antalet tidskrifter i pappersversion har gradvis sjunkit, exempelvis från 650 år 2000 till 450 idag. Samma fråga kommer på sikt att bli aktuell med bokbeståndet, i takt med ökat utnyttjande av e-böcker. Inom nationalekonomin tror man av tradition mer på vad människor gör än på vad de säger, när det gäller att fastställa hur de värderar olika ting i livet. Erfarenheten visar, som nämndes ovan, att biblioteket numera inte alls utnyttjas på samma sätt av forskare och lärare för personliga besök, då dessa föredrar Internettjänsterna. Det hindrar emellertid inte att det kan finnas ett värde i existensen av den fysiska samlingen. Dels kan det öka säkerheten i tillgången till källorna på lång sikt. Dels kan själva vetenskapen att möjligheten till fysiska besök och fysiskt bläddrande i materialet existerar tillmätas ett positivt värde (ett "option value"). Åter andra tycker kanske om att veta att det fysiska beståndet finns där, även om de aldrig tänker utnyttja det. Huruvida medarbetarna tillmäter existensen av de fysiska exemplaren ett sådant värde vore i princip ett utmärkt uppsatsämne – problemet liknar ju t ex den

miljöekonomiska frågan om jag vill tillmäta det något värde att eremitibisen inte utrotas, trots att jag med intill visshet gränsande sannolikhet aldrig kommer att få se pippin i fråga. Den största svårigheten är här sannolikt det välkända problemet med strategiska svar – den som ser ett positivt värde i beståndet kan ha anledning att överdriva sin betalningsvilja, så länge det bara är fråga om hypotetiska betalningar. Man kunde ju tänka sig avdrag på lönen (och att pengarna fördes till bibliotekets budget), men det leder till andra lätt insedda problem.

En intressant aspekt på diskussionen om hur snabbt gamla pappersexemplar kan avskaffas är olikheterna i olika vetenskapers tempo, illustrerat av hur uttrycket "NN publicerade nyligen" används. Enligt min erfarenhet implicerar det helt olika tidshorisonter i olika vetenskaper. För att ta några exempel bland de vetenskaper som jag haft förmånen att ha inblick i, och med en kanske drastisk generalisering, så skulle man kunna säga att "nyligen publicerade" för en medicinare betyder det senaste året, för en nationalekonom de senaste tre åren, och för en antikhistoriker de senaste tio åren. Varför det är på detta sätt är värt en egen studie, men har säkert mycket med vetenskapernas karaktär att göra – deras paradigm, fokus, arbetssätt, uppfattning om vad som är viktigt och vad som utgör vetenskapliga förklaringar osv. Man kan t ex peka på att medicinsk forskning ofta i grunden är empiriskt motiverad ("Hur kan vi förbättra vården av patienterna?"), vilket kan göra gammal

För forskaren var promenaden till biblioteket en bit nyttig vardagsmotion, en liten hälsoinvestering i stil med att ta trappan

kunskap obsolet på samma sätt som kunskapen om hur man knackar fram en flintyxa är ointressant för dagens redskapstillverkning; eller peka på nationalekonomins förkärlek för teoretiska modeller, där empirin snarast ses som ett sätt att testa teorier. Det krävs inte mycket eftertanke för att inse att stora skillnader kan finnas mellan Ekonomihögskolans olika institutioner i dessa hänseenden.

MÖTESPLATS OCH MOTION

En bieffekt av övergången till Internetbaserad information är att bibliotekets roll som informell mötesplats för forskare och lärare från olika ämnen minskat väsentligt. Man kan lätt sakna de korta meningsutbytena vid lånedisken, förvisso ofta om vädret, men också om mer yrkesanknutna ämnen, tips om ny litteratur mm. Att detta försvunnit är oundvikligt, men man får hoppas att det ersätts med något nytt, på samma sätt som Palaestra ersatts av Gerdahallen. När Palaestra efter branden år 1980 upphörde att fungera som gympalokal var det många som uttryckte sin saknad efter denna mötesplats. Den har nu lyckligtvis ersatts av mötesplatsen par excellence, nämligen Gerdahallen. För den som gympar utan sina glasögon är det en ständig spänning att vänta på vem som skall träda fram ur töcknet – en kollega från institutionen, en gammal skolkamrat, hustrun, eller en doktorand. Internet har naturligtvis underlättat kommunikationen väsentligt med de forskare man känner och samarbetar med, men det som saknas är det helt oplanerade mötet.

Gerdahallen och biblioteket har också en annan anknytning. För forskaren var promenaden till biblioteket en bit nyttig vardagsmotion, en liten hälsoinvestering i stil med att ta trappan – det talas ju i dagarna inte sällan om 7000 steg per dag som ett

gott mål (tyvärr, för den som varit med ett tag, så depreciaras dessa hälsoinvesteringar snabbare med ökande ålder). Detta har nu ersatts med bligande på bildskärm (alliteration igen), interfolierat med eventuella promenader till skrivaren. Man kan bara hoppas att forskarna ersatt vardagsmotionen med mer riktad sådan på Gerdahallen, så att denna grupp inte bidrar till överdrivna värden på "Body Mass Index" i befolkningen.⁸ Delvis kan en ny mötesplats skapas genom den planerade övergången till öppen samling för bokbeståndet vid biblioteket; en förändring som alltså inte bara skulle öka värdet per tidsenhet av informationsökning för de enskilda forskarna (det är inte sällan som besök i andra biblioteks öppna samlingar, t ex UB Helgonabacken, lett till att man kommit därifrån med oväntade fynd och med mer än dubbelt så många böcker som man hade för avsikt att leta upp).

FÄRDIGT FAKULTETSBIBLIOTEK

Med omvandlingen av biblioteksorganisationen till nätverket Lunds Universitets Bibliotek den första januari 2001 fick Ekonomiska biblioteket en klarare ställning som fakultetsbibliotek för Ekonomihögskolans institutioner. Dess roll blev ännu tydligare när det samhällsvetenskapliga området hösten 2001 beslöt att inte använda UB som fakultetsbibliotek. För Ekonomiska biblioteket var detta välkomna ändringar – vi hade länge upplevt att vi hade ansvaret för informationsförsörjningen till ekonomiämnena. Det innebar också att ansvaret för en rad funktioner överfördes till Ekonomiska biblioteket: UB:s del av litteraturförvärven, katalogisering, biblioteksundervisning osv. Att även fjärrläneverksamheten så småningom lades på Ekonomiska biblioteket innebar en kvalitetsförstärkning för lärarna och forskarna på Ekonomihögskolan. Denna service sköts nu på ett utmärkt sett vid biblioteket och med kortare beslutsvägar (och promenader) än tidigare.⁹ År 2004 hanterades 1500

8) Detta mått beräknas som bekant som vikten (i kg) dividerat med kroppslängden (i meter) i kvadrat; som normalvikt räknas intervallet 18,5-24,9. Skrivaren av dessa rader har under sommaren med viss framgång kravat sig uppåt i normalfältet – en trevlig syssla. Å andra sidan är jag enligt den berömda ekonomhistorikern Robert Fogel för kort

för att ha maximal förväntad livslängd, men vad gör man? Som en rysk handbollstränare lär ha sagt apropå den väl tilltagna medellängden i det ryska landslaget: det är lättare att lära stora grabbar att spela handboll än att lära små handbollsspelare att växa.

9) Se ovan om mötesplatser respektive vardagsmotion.

fjärrlån (hälften ut, hälften in) vid biblioteket. Fjärrlåneverksamheten ger också en partiell lösning på ett gammalt men ständigt aktuellt problem – hur man skall få in inköpsförslag på (i synnerhet) böcker till biblioteket. Varje fjärrlånebeställning hanteras som ett inköpsförslag. På samma sätt ger besöken på webbplatsen underlag för beslut om förnyelse av databaslicenser. Det ökade ansvaret för biblioteket har inneburit att vi fått möjlighet att välkomna ett antal nya medarbetare med olika specialkompetenser till biblioteket. Den nya LUB-organisationen, med parallellställning av ett antal bibliotek, har ökat möjligheterna att lära av varandras erfarenheter, i och med att man i ökad grad har likartade uppgifter och förutsättningar för sin verksamhet. Den har också inneburit intensifierat samarbete mellan biblioteken och deras personal i olika arbetsgrupper o dyl.

På senare år har också ett antal nya institutioner och ett antal närliggande verksamheter på olika sätt integrerats i biblioteksverksamheten: Institutionen för handelsrätt, Institutionen för informatik, Statistiska institutionen, Forskningspolitiska institutet, Institutet för Ekonomisk Forskning, Livsmedelsekonomiska institutet, och "Executive Foundation Lund" (EFL).

Ekonomihögskolans gradvis självständigare ställning –

nu som egen fakultet – har också inneburit att biblioteket och biblioteksnämnden har fått en klarare organisatorisk ställning som samråds- och beslutsorgan i biblioteksfrågor inom Ekonomihögskolan. Det har underlättat de senaste årens arbete med att skapa en rationellare budgethantering, bort från den gamla kombinationen av flera olika budgetsysteem, till en sammanhållen budget för förvärv, personal, drift och lokaler. Fortfarande ligger det grundläggande ansvaret för förvärv inom respektive område på de olika ämnesinstitutionerna. En fråga för framtiden är om detta system skall behållas (vilket bl a minimerat konflikterna mellan institutionerna) eller om man skall övergå till att betrakta hela inköpsverksamheten som en gemensam angelägenhet.

En naturlig följd av den nya organisatoriska ställningen för biblioteket är slutligen att det bytt namn, från Ekonomiska biblioteket till Ekonomihögskolans bibliotek.

För den händelse det anas nostalgiska tongångar i det ovan skrivna, i stil med den ofta återanvända repliken i medicinarnas Toddyspex "vi vill ha det som förr, fast bättre, ju förr dess bättre", måste framhållas att de Internetbaserade informationstjänsterna inneburit en revolution i positiv bemärkelse i arbetet som lärare och forskare. ■

Sven Strömqvist

Professor vid Institutionen för lingvistik,
Lunds universitet.

Dekan och chef för Språk- och
litteraturcentrum.

Catta Torhell

Områdesbibliotekarie inom humaniora
och teologi samt bibliotekschef Språk-
och litteraturcentrum, Lunds universitet.

SPRÅK- OCH LITTERATUR- CENTRUM – EN PLATS FÖR SAMVERKAN

Språk- och litteraturcentrum förverkligas i ett skede när forskning om människans språk, kommunikation och tänkande är på väg in i en ny epok.

Så stod då äntligen biblioteksbyggnaden där. Ett stiligt hus i glas, stål, betong och honungsgul björkpanel. De röda tegelväggarna från de intilliggande äldre byggnaderna speglar sig i allt det blanka. Gammalt och nytt knyts ihop och i den stora entréhallen strålar allt samman. Detta är alltså det nya Språk- och litteraturcentrum. Den officiella invigningen av första etappen ägde rum den 30 augusti 2004. Sommaren 2006 kommer hela bygget att vara klart. Den totala ytan är 16 000 m² och cirka 300 medarbetare och 3 000 studenter kommer att vara verksamma i huset. Centret rymmer ett stort antal lärosalar och grupprum samt en välutrustad hörsal för 150 personer. I entréhallen finns café med 90 platser och en uteservering. I anslutning till cafét finns den så kallade fakultetsklubben som erbjuder en trevlig och avslappnad miljö för sammankomster av olika slag.

Förväntningarna är stora och förändringarna påtagliga. Allt pekar på att den nuvarande strukturen med nio språk- och litteraturinstitutioner kommer att brytas upp och att verksamheten organisatoriskt kommer att formeras som en storinstitution. I centret kommer även Journalistutbildningen och Avdelningen för medie- och kommunikationsvetenskap att rymmas.

Redan idag är bibliotek och IT (teknikgruppen), reception, vaktmästeri och stora delar av administrationen organiserade i en central enhet under tre verksamhetschefer. Samarbetet är tätt och målet glasklart: att

bygga upp en effektiv infrastruktur för servicefunktionerna inom centret. Gränserna för respektive ansvarsområde är flexibla och samarbetet okonventionellt. Inte minst mellan bibliotekspersonal och teknikgruppen uppstår kreativa möten som underlättas av att båda personalgrupperna har sina arbetslokaler i det så kallade Läshuset i den nya biblioteksbyggnaden. De båda verksamhetsansvariga har sina arbetsrum vägg i vägg och beslutsvägarna är korta. Det första året har präglats av arbetet med att skapa välfungerande rutiner för den expanderande verksamheten. Detta är processer som respektive grupp styr ganska självständigt. Förutom att bygga upp servicefunktionerna så har de centrala enheterna, framför allt bibliotek och IT, ett annat och kanske på många sätt mer intressant uppdrag att samverka med den forskning och utbildning som sker vid centret. Här handlar det om att i grunden samarbeta med lärare och forskare kring gemensamma uppgifter och att tillsammans uppnå resultat och skapa förståelse. Det handlar om programmerare ur teknikgruppen som går in som problemlösare i enskilda forskningsprojekt. Det handlar om bibliotekarier som går in i undervisningsprocesserna, samarbetar kring nya former för vetenskaplig publicering osv. Ett utmärkt exempel på hur detta samarbete kan se ut beskrivs i exemplet ECHO nedan. Det är naturligtvis en utmaning att skapa en organisation som förenar dessa båda roller – servicefunktionerna och det integrerade samarbetet med kärnverksamheten.

BIBLIOTEKET

Biblioteket är centralt beläget i centret och erbjuder alla de faciliteter som man kan önska sig i ett modernt forskningsbibliotek. Här finns ca 300 studieplatser i läsesalar, datorsalar och sittgrupper. Som en parentes kan nämnas att även entréhallen, förutom café, rymmer sextio studieplatser, vissa med Internetanslutning. Själva biblioteksbyggnaden är ca 4 000 m² och erbjuder 4 000 hyllmeter för samlingarna. Ytterligare 4 000 hyllmeter finns i ett tätpackningsmagasin i en annan av centrets byggnader, dvs totalt 8 000 hyllmeter, att jämföras t ex med de 6 500 hyllmeter som finns i Malmö högskolas nya bibliotek. Detta betyder att bibliotekets samlingar är mycket omfattande och genom sin närhet och lättillgänglighet erbjuder en viktig bas för den forskning och utbildning som bedrivs i centret. I biblioteksbyggnadens källare finns det så kallade Humanistlaboratoriet – en unik högteknologisk miljö för forskning och utbildning.

TEKNIK OCH HUMANIORA

Språk- och litteraturcentrum förverkligas i ett skede när forskning om människans språk, kommunikation och tänkande är på väg in i en ny epok. Nya metoder för att kartlägga och modellera hur hjärnan arbetar och nya metoder för att mäta och analysera aktiviteterna att tala, lyssna, läsa och skriva som realtidsförlopp ger en ny bild av människan som kognitiv och kommunikativ varelse. Tillsammans med nya teorier och modeller banar dessa landvinningar väg för nya kunskaper om språk och deras växelverkan med tänkande, sociala relationer och kulturella sammanhang. De erbjuder också nya förutsättningar för analys av språkets relation till andra uttrycksformer, i studier av till exempel media, film och teater. Till bilden av det nya centret hör därför den kraftfulla satsningen på en teknisk infrastruktur för utbildning och forskning – framför allt genom det ovan nämnda Humanistlaboratoriet.

Humanistlaboratoriet stöder forskning om kultur, kommunikation och kognition, med en humanistisk profil, samtidigt som det erbjuder attraktiva samarbetsytor mot naturvetenskap, medicin och teknik. Här ska unga forskare i nya konstellationer formulera morgondagens forskningsfrågor och samarbeta kring den komplicerade uppgiften att förstå (humaniora), förklara (naturvetenskap) och förbättra (teknik) människans villkor som kommunicerande och lärande varelse. Laborariemiljön består av två huvudsakliga delar, en undervisnings- och inlärningsdel samt en forskningsdel. Forskningsdelen består av ett antal laborariemoduler: ett ögonrörelsemätningssystem för studier av

textläsning och bildavläsning; ett fonetik/akustiklaboratorium med ett ekofritt rum för studier av den mänskliga rösten eller andra ljudkällor, till exempel musikinstrument; ett experimentrum med en kroppsrörelsemätare för studier av till exempel gester i samtal; ett Virtual reality-laboratorium för simulering av fysiska miljöer från till exempel arkeologiska utgrävningar; ett fysiologilaboratorium med elektrofysiologisk mätutrustning för att studera aktivitetsdistribution i hjärnan när man lyssnar, läser, talar eller skriver. Dessutom har vi i samarbete med Centrum för rehabiliteringsteknisk forskning i Lund satt upp ett av världens första taktila laboratorier för studier av blindas läsning av punktskrift och taktila bilder. Experimentstudiorna i Humanistlaboratoriet kan rymma cirka tio personer samtidigt, vilket gör det möjligt att studera interaktion i grupper, till exempel samspelet mellan tal, blickar och gester under ett sammanträde eller en förhandling.

Studenternas aktiviteter i undervisningsdelen av Humanistlaboratoriet utgör ett viktigt bidrag till forskningsdelen som genom analyser och kompletterande experiment skapar underlag för förbättrade inlä-

ningsmetoder. Samarbete och utveckling kommer att stimuleras ytterligare genom lärar-, forskar- och studentutbyte mellan Språk- och litteraturcentrum och andra institutioner och universitet i Europa och övriga världen.

Språk- och litteraturcentrum förverkligas vidare i ett skede när Internet är på väg in i en ny generation av informationssystem – den så kallade semantiska webben. När Internet skapades i slutet på 1960-talet var syftet att koppla ihop en handfull datorer så att den samlade informationen och datorkraften skulle kunna utnyttjas bättre. De experter som använde denna första version av Internet visste vad de sammankopplade datorerna innehöll för slags information, hur man kom åt den och vilka beräkningar och sorteringar som datorerna kunde utföra. När Internet så småningom hade vuxit till sig och blivit tillgängligt för en väsentligt bredare skara användare, blev ett problem allt tydligare: Hur ska man kunna veta vad där finns för information och hur ska man hitta just den information man är intresserad av? Den första genomgripande lösningen på det problemet var World Wide Web, som gör det möjligt att söka genom ett stort antal dokument som finns på nätet. WWW skapades, som bekant, i början av 1990-talet vid CERN-laboratoriet som en informationsförsörjningstjänst till forskare i högenergifysik, men blev snart populärt bland alla användare av Internet. Den teknik för att söka igenom dokument på Internet som WWW huvudsakligen använder sig av är så kallad textsökning, där användaren anger en viss symbolsträng, t ex ”gymnasieelever” och datorn sedan identifierar var de dokument finns på nätet som innehåller den sökta strängen. Ofta blir det många fler träffar – datorn hittar långt fler dokument – än de som användaren egentligen är ute efter. Sedan detta söksystem skapades växer informationen på Internet dagligen med ofattbara siffror och strängsökning är sedan länge ett alltför kraftlöst redskap för att en användare ska kunna hitta det han eller hon är intresserad av. En ny generation sökverktyg är därför under utveckling, den så kallade semantiska webben. Den semantiska webben fungerar som katalogsystemet i ett bibliotek. Användaren kan göra kategorisökning, t ex ”Brunnar, 1700-tal, Italien”, varpå resultatet av sökningen bland annat kan bli att datorn

lotsar användaren till en server vid Bibliotheca Hertziana i Rom där digitaliserade arkitektritningar av Fontana di Trevi kan beskådas eller laddas ned. Allt detta förutsätter naturligtvis att de objekt som söks – texter, ljudfiler, bilder – är elektroniskt katalogiserade, vilket i sin tur förutsätter ett kategoriseringssystem, en så kallad ontologi.

EXEMPLET ECHO

Ett europeiskt projekt, European Cultural Heritage Online (ECHO), hjälpte i början av 2000-talet till att skapa en del av den semantiska webben för fyra humanistiska ämnen: språkvetenskap, etnologi, konstvetenskap och vetenskapshistoria. Syftet med projektet, som leddes av Max Planck-institutet för vetenskapshistoria i Berlin i samverkan med bland annat en forskargrupp från Språk- och litteraturcentrum vid Lunds universitet, var att hjälpa humaniora att få del av den utveckling av Internet för forskares informationsförsörjning som hittills nästan bara naturvetenskapen utnyttjat till fullo. Projektet delades in i tre steg. Det första var att få en uppfattning om vilka ansatser som redan fanns att göra material och forskningsdata från de fyra valda humanistiska ämnesområdena tillgängliga på Internet. Vilka problem återstår att lösa? Vad vi kom fram till finns att läsa i en utförligare rapport (Strömqvist et al., 2004), som låter sig sammanfattas i tre punkter. 1) Enskilda forskare, forskargrupper och forskningsinstitutioner samlar ofta in data med hög vetenskaplig kvalitet och använder i regel också de insamlade data i olika forskningsaktiviteter. Däremot gör dessa grupper och institutioner mycket sällan sina insamlade data tillgängliga eller sökbara för andra forskare och ytterst få lagrar sina data i arkiv. Den typiska forskargruppen vill behålla kontrollen över sina data och inte riskera att mista närheten till dem genom att till exempel överlämna dem till ett arkiv. När ett forskningsprojekt är avslutat och resultaten publicerade, försvinner emellertid ofta de insamlade data och kommer inte mer till nytta. Det omvända förhållandet utmärker kulturinstitutioner som museer och arkiv. Deras materialsamlingar är föremål för professionell arkivering och sökbarheten och tillgängligheten är god – åtminstone om man befinner sig i själva museet eller arkivet. Däremot kommer de arkiverade materialen till förhållandevis liten användning i forskningssammanhang. 2) Bara en bråkdel av alla forskningsmaterial i humaniora föreligger i elektronisk/digitaliserad form och av dem som gör det är det bara en bråkdel som är sökbara eller tillgängliga på WWW. Detta beror dels på bristen på ett enhetligt format för lagring och distribution av text, ljud och bild, dels på den nära nog totala frånvaron av systematiska innehållsbeskrivningar av materialen. Sådana systematiska beskrivningar, så kallade metadata (data som beskriver data), utgör en nödvändig

förutsättning för att göra forskningsdata sökbara. Det är dessa beskrivningar som anropas av kategorisökningar på webben och som förmedlar adresser där de eftersökta materialen finns. Att skapa metadata är dessutom en mödosam process. Metadata förutsätter ontologier, alltså analyser av hur det kunskapsområde är beskaffat som forskningsdata hör till. För att göra metadata attraktiva måste användarna – i första hand forskarsamhället – enas om eller åtminstone acceptera en viss ontologi. Hur detaljerad ska denna vara för att sökningarna ska bli meningsfulla? En i biblioteksvärlden framgångsrik ontologi som Dublin core med femton kategorier är alltför grovkornig för den språkvetenskapliga forskaren som gett sig ut på jakt efter forskningsdata på Internet. 3) En tredje nyckeldimension är användarkontakter. Många ambitiösa försök att göra forskningsdata och kulturarvsrelaterade material tillgängliga på Internet har stupat på att de avsedda användarna – forskare, studenter osv – inte uppfattat systemen som tillräckligt attraktiva eller effektiva för att användas i någon nämnvärd omfattning. Tekniska experter utvecklar ibland på egen hand avancerade system och undrar sedan varför ingen vill använda dem. Arkiv utvecklar sina interna system, men det kommer inte fler forskare på besök. För att befrämja en bredare användarkultur måste de tilltänkta användargrupperna aktivt medverka under konstruktions- och utprovningsfasen av systemen, de måste få utbildning och support som användare och de måste medverka i vidare-

utvecklingen av systemen. En viktig uppgift här är att identifiera strukturer och organisationer i samhället som ser en fördel – ett mervärde – i att utveckla bredare system för sökning och distribution av forskningsdata. Universitet är exempel på sådana organisationer. Där kan mervärdet vara att systemen blir brett användbara – till exempel både för forskning och för utbildning.

Det andra steget i ECHO-projektet var att i samverkan mellan flera starka forskningsinstitut, museer och bibliotek i Europa konstruera ett gemensamt fungerande system för klassificering (metadata), lagring och distribution av forskningsresurser inom områdena språkvetenskap, etnologi, konstvetenskap och vetenskapshistoria. Det tredje steget var att ge några konkreta exempel på hur det nya systemet kan användas av forskare inom de fyra valda områdena. Systemet medger detaljerad sökning. IMDI-formatet (International Meta Data Initiative) användes för att kategorisera till exempel etnografiska forskningsdata från ett projekt om sibiriska folk lett av Maurice Godelier vid Institut de l'Études de l'Océanie i Paris, fonetiska data från dialektprojektet SWEDIA (Gösta Bruce, Marcus Uneson, Sven Strömqvist, Lund), arkitekturritningar och annotationer rörande byggandet av Brunelleschis domkupa i Florens (Jurgen Renn, Max Planck Institut für Wissenschaftsgeschichte, Berlin), ritningar till Fontana di Trevi och andra 1700-talsbrunnar i Rom (Elizabeth Kieven, Bibliotheca Hertziana i Rom). Systemet medger också access till och nedladdning av elektroniska kopior av forskningsdata/material och samtidig aktivering av relevanta analysprogram (t ex för bildanalys, textsortering, ljudanalys) samt annotation online av forskningsdata. På så sätt kan forskare i olika delar av världen använda systemet för att söka, hämta och analysera forskningsdata men också för att kommunicera med varandra om data och analysförslag. Som en del av annotationen kan man även lägga in information om publikationer som är relaterade till materialet och analyserna, metatextlänkar till dokument, t ex artiklar eller bokkapitel osv. Eftersom det digitala bibliotek av forskningsdata som ECHO-projektets system representerar enbart består av elektroniska kopior, riskerar heller inte den forskargrupp som gör sina data tillgängliga på webben att mista närheten till dem.

ECHO-projektet är ett viktigt exempel på hur det moderna forskningsbiblioteket i humaniora kan byggas ut för att möta det moderna forskarsamhällets behov av kvalificerad informationshantering. Biblioteket, forskningsarkivet och den dynamiska samarbetsprocessen när forskningsdata skärsåddas, analysmetoder tillämpas, ny kunskap dokumenteras och publiceras – allt

detta knyts tätare ihop och görs synligt – till gagn för etablerade forskare som kan arbeta mer effektivt och till gagn för studenter och nya generationer forskare som lättare kan följa processen och lära sig hantverket och samarbetsknepen.

Den vision som ECHO-projektet står för skulle också kunna beskrivas som en avancerad påbyggnadsnivå till nätversionen av en modern encyklopedi. När till exempel Encyclopædia Britannica lanserades i en Internetversion kunde den utvidgas med multimediaillustrationer och med metatext. Läsaren kunde genom ett enkelt kommando eller musklick aktivera delar av en radioinspelning, eller med ett musklick på nyckelord eller referenser ta sig till andra delar av uppslagsverket eller till texter som erbjuder fördjupningar av uppslagsartiklarna, såsom uppsatser publicerade i vetenskapliga tidskrifter. Den information som ECHO-projektet tillhandahåller medger ytterligare fördjupningsnivåer. Läsaren skulle nu kunna ta sig inte bara till vetenskapliga artiklar bakom uppslagsartikeln, utan vidare till de forskningsdata som artikeln beskriver. Dessutom kunde läsaren aktivera de datorbaserade analysverktyg som eventuellt användes för att bearbeta dessa forskningsdata, ta del av annotationer samt följa den korrespondens som forskarna/författarna dokumenterat under forskningsprocessen. Bakom den lätt auktoritativa stilen i

uppslagsartikeln öppnar sig därmed en forskningsvärld att gå in i, pröva sig fram i och lära av.

ECHO-projektet har skapat en plattform, ett fungerande system. Nu återstår arbetet med att förankra det hos forskarsamhället, erbjuda användarutbildning och befrämja en kultur bland studenter och unga forskare där man använder systemet i utbildning och forskning och själv digitaliserar och klassificerar sina insamlade forskningsdata, för att så småningom göra dem tillgängliga för andra forskare. Universiteten är utmärkta miljöer för denna process. Och vi tror att Språk- och litteraturcentrum vid Lunds universitet med sitt nya bibliotek och humanistlaboratorium har goda förutsättningar att stödja denna process inom de humanistiska ämnena. ■

Litteratur

Gullbring, Leo, Språk- och litteraturstudier har fått ett nytt hem i Lund, *Aktuella byggen*, 2005:3, s 28-37

Nilsson, Göran, Ökad närvaro när åtta bibliotek blir ett, *DIK-forum*, 2005:10, s 20-22

Språk- och litteraturcentrum Lund, *Arkitektur*, 2004:8, s 22-31

Strömqvist, S., Crasborn, O., Eklund, L., Godelier, M., Karadimas, D., Kieven, E., Renn, J., Uneson, M., Wittenburg, P. (2004) *State-of-art review on humanities, social sciences, and cultural heritage knowledge bases*. echo.mpiwg-berlin.mpg.de/home/publicRelation/reports och www.ling.lu.se/projects/echo/state_of_art

Robin Gullstrand
1:e bibliotekarie och chef för
Geobiblioteket, Lunds universitet.

GEOBIBLIOTEKET

– ETT AV FEM NATURVETENSKAPLIGA BIBLIOTEK

Tekniken och den nya pedagogiken kom att gå oss till mötes.

Biblioteksnämnden för det naturvetenskapliga området har bett mig att spegla fakultetens biblioteksverksamhet genom Geobiblioteket, min arbetsplats sedan 1995. Med sina vackra lokaler öppnar sig biblioteket ut mot Sölvegatan som en påminnelse om fakultetens vilja att dess samlingar skall vara lättillgängliga och öppna för alla. Som föreståndare för Geobiblioteket är jag stolt över att ha utvecklat en verksamhet som har vuxit fram i samspel med flera olika fakulteter och institutioner. Genom tio år av medvetna satsningar har Geobiblioteket förvandlats från att vara ett institutionsbibliotek, tillgängligt endast för de egna studenterna och forskarna, till att bli ett fakultetsbibliotek med full service till alla forskare och studenter.

EN TID AV SNABBA FÖRÄNDRINGAR

När jag läser igenom verksamhetsberättelser från Lunds Universitets Bibliotek från tiden 1997–2000 framträder en mångfasetterad och spännande tid där nya former av informationsspridning på alla nivåer och inom alla samhällsområden växte fram. Den nya datortekniken slog igenom på allvar. Ord som datornätverk, Internet, intranät, e-post och e-tidskrifter introducerades. Samtidigt började universitetets institutioner att lämna den traditionella pedagogiken med storföreläsningar och katederundervisning. Man talade om PBI (problembaserad inlärning) och PBL (problembaserat lärande).

Plötsligt mötte biblioteken grupper av studenter som behövde vägledning till informationen och rum för studier. Den nya pedagogiken betonade studenternas eget kunskapssökande. Forskarna ville ha skraddarsydd service i form av elektroniska tidskrifter och databaser på

nätet. Det räckte inte längre med bara böcker och tidskrifter och tumme med en vänligt sinnad bibliotekarie.

Användarnas behov ställde nya krav på en organisation som dominerats av många äldre boksamlingar. Universitetsbiblioteket hade i kraft av sin historia och tradition stora resurser och kunniga bibliotekarier till sitt förfogande. Institutionsbiblioteken hade vuxit fram under lång tid i samverkan med sina institutioner. De var inbördes olika i fråga om storlek, resurser, tillgänglighet och kvalitet på samlingarna. Många av dem hade en forskare eller en institutionssekreterare som skötte verksamheten vid sidan av sitt ordinarie arbete, men under 80- och 90-talen började många institutioner att anställa utbildade bibliotekarier. Vi som då arbetade på institutionsbiblioteken ville att våra bibliotek skulle få en mera jämbördig position i förhållande till UB. Tekniken och den nya pedagogiken kom att gå oss till mötes. I den förändring som föregick den nya organisationen spelade institutionsbiblioteken en viktig roll.

I ett försök att höja standarden på universitetets biblioteksservice skapades FINN, ett samarbete mellan institutionsbiblioteken och UB. Under några år arbetade man intensivt med att katalogisera och göra böcker och tidskrifter synliga i den gemensamma katalogen LOLITA. Katalogen lades ut på Internet 1997.

En successiv renodling av biblioteksverksamheterna följde och de band som fanns mellan vissa institutionsbibliotek och UB löstes alltmer upp. Inledningsvis tog institutionsbiblioteken själva över ansvaret för det material som tidigare hade varit deponerat av UB. Nästa steg var att överföra ansvaret för bibliotekspersonalen till institutionerna. De hade alltid arbetat på institutions-

biblioteken men haft sin anställning på huvudbiblioteket. På så sätt tog institutioner och fakulteter alltmer över ansvaret för sin biblioteksverksamhet.

Det var naturligtvis inte någon enkel eller smärtfri utveckling. Tempot skilde sig mycket mellan olika fakulteter, institutioner och bibliotek. Mot slutet av 90-talet pågick häftiga diskussioner kring vilken väg man skulle gå. Vissa fakulteter ville fortsätta att samordna och centralisera biblioteksverksamheten med UB i en huvudroll. Andra ville skapa större egna enheter genom sammanslagningar av flera institutionsbibliotek för att uppnå en mer institutionsanpassad service.

Det är mot denna bakgrund som universitetsstyrelsen i februari år 2000 beslutade att skapa en ny biblioteksorganisation. Även om beslutet gav tydlig vägledning i hur biblioteksverksamheten skulle utformas var det en kompromiss i den meningen att fakulteterna själva kunde bestämma i vilken takt de ville lösgöra sig från samarbetet med UB. För det naturvetenskapliga området var det en självklarhet att gå sin egen väg. De första stegen hade redan tagits flera år innan den nya biblioteksorganisationen sjösattes.

DE NATURVETENSKAPLIGA BIBLIOTEKEN 1996–2003

Vid en kartläggning av biblioteksverksamheten, som gjordes 1996, fann man att universitetet hade drygt etthundra bibliotek, varav ett trettiotal var naturvetenskapliga. De flesta var små och kunde närmast betecknas som handbokssamlingar för vissa avdelningar, medan andra var större institutionsbibliotek. Man hade under årens lopp gjort olika prioriteringar och haft olika resurser.

Många institutioner var tveksamma till att skapa större enheter, oftast med hänvisning till forskarnas behov av närhet till sina samlingar. Vid mitten av 90-talet påbörjades dock en rad sammanslagningar. Särskilt framträdande var det Ekologiska (numera Biologiska) biblioteket som under några år införlivade bland andra de zoologiska och botaniska institutionsbiblioteken. På andra håll, som på

Fysiska institutionen, arbetade man med att slå ihop de olika avdelningsbiblioteken med det större institutionsbiblioteket. Under denna koncentrationsprocess lades allt större tonvikt på arbetet med att göra samlingarna synliga i den nationella katalogen Libris och allt fler bibliotek började låna ut böcker i det lokala bibliotekssystemet. De bibliotek som hade samarbetat med UB i fråga om undervisning, förvärv och katalogisering började ta över dessa funktioner själva.

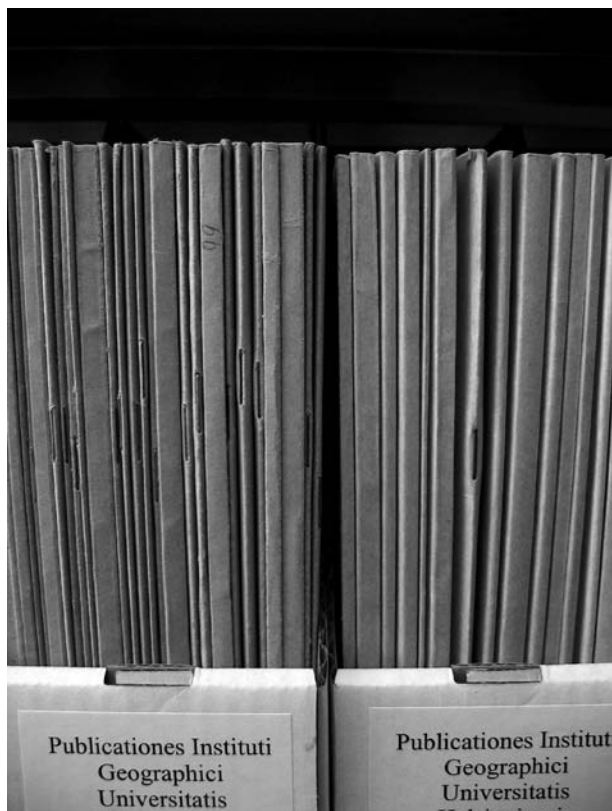
En viktig fråga för institutionsbiblioteken var lokalerna, som ofta var små och otillräckliga. När institutionerna planerade nya lokaler fick man möjlighet att tillgodose bibliotekens behov. Först ut var Astronomiska institutionen, och även de geovetenskapliga institutionerna fick nya byggnader när Geocentrum stod klart år 2003. Biologibiblioteket och Kemicentrums bibliotek får nya lokaler när deras institutioner byggs om, och en ombyggnad av Fysikbiblioteket är under planering.

DAGENS BIBLIOTEKSORGANISATION VID DEN NATURVETENSKAPLIGA FAKULTETEN

Mycket har hänt sedan man inventerade institutionsbiblioteken 1996 och av trettio bibliotek har skapats fem större enheter: Biologibiblioteket, Fysik- och astronomibiblioteket, Geobiblioteket, Kemicentrums bibliotek samt Matematikbiblioteket. Endast Biologibiblioteket, som är nationellt ansvarsbibliotek för de biovetenskapliga områdena, drivs helt och hållet av den naturvetenskapliga fakulteten. De andra biblioteken drivs tillsammans med andra fakulteter. Det är institutionerna som ytterst ansvarar för sina bibliotek. I de fall där biblioteket delas av flera institutioner har en av dessa huvudmannaskapet. På varje bibliotek finns en chef som under den ansvariga institutionens prefekt har ansvar för ekonomi, drift och personal.

Det finns en biblioteksnämnd inom den naturvetenskapliga fakulteten. Fakultetens ekonomichef, två bibliotekariéer samt forskare från de olika institutionerna är

ledamöter med fakultetens prodekanus som ordförande. En viktig fråga för biblioteksnämnden är att fördela de medel som varje bibliotek skall förfoga över. Varje bibliotek får ett basanslag samt ett anslag i proportion till sin storlek. Nämnden har också en samordnande uppgift där det ingår att begära in och sammanställa verksamhetsberättelser och verksamhetsplaner från biblioteken.

GEOBIBLIOTEKET – EN BAKGRUNDSTECKNING

Geologiska institutionen är huvudman för Geobiblioteket. Biblioteket drivs i samarbete med Institutionen för naturgeografi och ekosystemanalys, Institutionen för kulturgeografi och ekonomisk geografi och LUCSUS (Lund University Centre for Sustainable Studies). Biblioteket var ett av de första att koncentrera sin verksamhet. De geologiska och geografiska samlingarna fördes ihop under samma tak i slutet av 1980-talet. Institutionerna fick då råd att anställa en bibliotekarie på heltid. Denne planerade och ledde i början av 90-talet en renovering av bibliotekslokalerna i den gamla institutionsbyggnaden.

Trots en viss modernisering drogs biblioteket med flera av de problem som då kännetecknade många av institutionsbiblioteken: resursbrist, ont om personal, otillräckliga lokaler för läsplatser och inget tillväxtutrymme. Även samlingarnas organisering hade stora brister. Vissa delar hade aldrig gallrats och den bibliografiska kontrollen var obefintlig (vid den tiden behövdes två separata kortkataloger, en lokal databas samt universitetets bibliotekskatalog

LOLITA för att hitta bland böckerna). Ett enhetligt system för hyllsignaturerna saknades och samlingarna placerades olika beroende på om de hade sitt ursprung i det geologiska eller i det geografiska biblioteket. Dessutom lånades allting ut med kvitto, vilket gjorde att låne-cirkulationen blev ineffektiv. Bristerna blev särskilt uppenbara då studenterna i allt större utsträckning drogs till biblioteket i förhoppning om att kunna lösa de uppgifter som deras lärare hade gett dem.

1997 blev jag föreståndare för biblioteket. Samma år beslutades att de geovetenskapliga institutionerna skulle få nya lokaler på andra sidan Sölvegatan. Jag erbjöds att ingå i den ledningsgrupp som bland annat planerade de nya bibliotekslokalerna. Samtidigt påbörjades arbetet med att se över samlingarna genom att göra en kraftig gallring och att katalogisera allting i Libris. Böckerna försågs också med nya hyllsignaturer. När det gamla kursboksbiblioteket, UB3, lades ned våren 1999 överfördes de samhällsgeografiska kursböckerna till Geobiblioteket. Från bibliotekets sida var tiden nu mogen att börja låna ut böcker med hjälp av universitetets bibliotekskatalog LOLITA.

Mot slutet av 2001 började avvecklingen av UB2. Resurser frigjordes och det blev nu möjligt för de naturvetenskapliga biblioteken att anställa mera personal. På Geobiblioteket fick det till följd att arbetet med att förbereda biblioteket inför de nya lokalerna tog ytterligare fart. Vi införlivade också UB2:s geovetenskapliga samlingar i biblioteket.

Våren 2003 var Geocentrum klart för inflyttning och på hösten, två och ett halvt år efter det att den nya biblioteksorganisationen hade införts, kunde Geobiblioteket äntligen invigas. Den långa resan till att bli ett bibliotek med full service för alla forskare, lärare och studenter vid universitetet var slut. En period av struktureringsgick nu över i en intensiv utveckling av bibliotekets service.

DAGENS GEOBIBLIOTEK

Utmed Sölvegatan framträder bibliotekets ljusa och fina lokaler genom den stora glasfasaden.

Alldeles innanför huvudentrén, centralt placerat i Geocentrum, ligger biblioteket. På första våningen ryms lånedisken och bibliotekets böcker. Längre in finns läsplatserna, grupprummet och datorsalen. Trappan upp till andra våningen löper vackert innanför glasfasaden. Här uppe finns tidskrifter, kartor, fler läsplatser och härliga fåtöljer med utsikt mot Sölvegatan.

Det är självklart att både bibliotekspersonalens och låntagarnas behov fanns i fokus när de nya lokalerna planerades. I det gamla biblioteket saknades arbetsrum och personalens skrivbord stod inklämda bland bokhyl-

lorna. Här pågick alla aktiviteter samtidigt, utlån och kontakter med låntagare, administration, bokinköp och planering. Det kunde bli nog så rörigt.

I det nya biblioteket har varje funktion fått sitt eget utrymme. Personalen har egna kontor med närhet till disken för utlån och information. Det finns också ett rum för postsortering, förvaring och kopiering. Allt är placerat nära entrén så att vi snabbt kan vara till hands i biblioteket och även hjälpa varandra när det behövs. Studenterna har också vunnit på flytten. De har fått ett stort antal läsplatser, ett grupprum och ett rum med sju datorer där de kan söka på Internet samt skriva sina uppsatser. Det går också att ta med sin bärbara dator och koppla upp sig mot Internet från i stort sett alla läsplatser. Vi satsar på självservice och låter låntagarna på egen hand sköta sina datorutskrift genom att köpa kopieringskort och få utskrifterna via kopianern.

Hela datornätverket är integrerat för bästa möjliga service. För att använda datorrummet eller för att surfa på Internet med egen dator måste låntagaren ha tillgång till sitt LUCAT/StiL- användarid och lösenord. Om någon har glömt bort sitt lösenord kan bibliotekspersonalen omedelbart ordna ett nytt eftersom biblioteket har befogenhet att göra detta via LDC (Lunds datacentral). På samma sätt kan utomstående besökare få ett temporärt lösenord.

Vi har sett en stadig ökning av antalet utlån sedan biblioteket började använda universitetets gemensamma bibliotekssystem. Under 2004 ökade antalet utlån med närmare femtio procent och Geobiblioteket svarade med sina 7 647 utlån för omkring hälften av alla utlån vid naturvetenskapliga fakulteten. Enligt statistiken är det studenterna som är de flitigaste låntagarna.

Av det totala antalet lån svarar samhällsvetarna, naturvetarna och övriga fakulteter för ungefär en tredjedel var.

En orsak till det ökade antalet utlån är att vi satsar på att köpa in kurslitteratur och tar stor hänsyn till användarnas efterfrågan på litteratur. Tidigare lades nästan all kraft på att samla ihop och få kontroll över de gamla

samlingarna inför flytten. Nu läggs istället energin på gott förvärv av böcker. Vi fångar upp och tillgodoser behoven snabbare än förut genom ökade kontakter med institutionernas personal. I princip ses varje fjärrlånebeställning som ett inköpsförslag. Detta gör också att våra kontakter med forskarna har blivit bättre. Inköp av litteratur präglades tidigare av att biblioteket sökte upp forskarna för att få tips på inköp. Nu söker forskarna själva upp biblioteket, vilket är mycket positivt.

En viktig del av vår service är naturligtvis att kunna erbjuda en bra webbplats. Den har strukturerats så att låntagarna lätt skall kunna hitta relevant information. För varje resurs kan användaren få en kort sammanfattande information. Förutom att användaren får tillgång till relevanta kataloger och artikeldatabaser har han eller hon möjlighet att beställa sina fjärrlån på skärmen. Det går också att boka en av bibliotekets datorer via webbplatsen. Aktuella nyheter placeras synligt mitt på startsidan.

Vi satsar hårt på att utöka biblioteksundervisningen. I samarbete med Geologiska institutionen har vi integrerat biblioteksundervisningen i institutionens ”skuggande läroplan”. Målet är att studenterna, utöver de uppställda kunskapsmålen, också skall uppnå informationskompetens. Informationskompetens innebär att man förstår vilket kunskapsbehov man har och hur man når relevant information via biblioteks- och informationsresurser samt hur man kan tillämpa sina kunskaper på ett adekvat sätt.

Vi undervisar kontinuerligt under hela utbildningen. Svårighetsgraden höjs efter hand och undervisningen samspekar med de uppgifter som studenterna ställs inför. Första terminen presenteras biblioteket för studenterna genom en traditionell rundvandring. Inför en exkursion till olika geologiska platser i Skåne får de som första uppgift att skriva en guide till de lokaler som skall besökas. Uppgiften löser de gruppvis genom att utnyttja bibliotekets resurser i form av i förväg definierade kataloger och referensdatabaser. Den färdiga exkursionsguiden med gruppernas olika lokalbeskrivningar presen-

I takt med att de fysiska samlingarna gjorts tillgängliga och de nätbaserade tjänsterna byggts ut har servicen ökat tiofalt, ja kanske hundrafalt.

teras på ett seminarium där kursledaren och bibliotekarien deltar och används sedan på exkursionen.

Biblioteksutbildningen fortsätter ett par terminer senare när studenterna skall skriva en självständig rapport. Inför uppsatsarbetet samarbetar biblioteket med kursledarna och introducerar nya databaser för studenterna samt ger dem en nyttig introduktion i hur de skall skriva referenslistor och källförteckningar. Sista terminen skriver studenterna sitt examensarbete. Då lär vi dem hur man hanterar avancerade referenshanteringsprogram som EndNote. Genom att samarbeta med lärarna har vi lyckats att integrera bibliotekskunskap i den övriga undervisningen på Geologiska institutionen och hela upplägget är mycket uppskattat av studenterna.

Vi som jobbar på Geobiblioteket söker hela tiden nya vägar att öka serviceutbudet och göra bibliotekets informationsresurser tillgängliga. Inom kort kommer vi att introducera Mitt Kursbibliotek för alla kurser på Institutionen för kulturgeografi och ekonomisk geografi. Vi arbetar också aktivt med att registrera uppsatser i fulltext i databasen Xerxes, och till hösten kommer vi att lägga in våra forskares samlade produktion av forskning i LU-research.

För att klara av alla arbetsuppgifter har biblioteket två bibliotekariéer och en biblioteksassistent, vilket tillsammans gör två och en halv tjänst. Därutöver har vi timanställda studenter som ger en nödvändig avlastning. Det ställs hela tiden höga krav på att utveckla verksamheten och att ge god service. Trots att vi är så få som arbetar i biblioteket tycker jag att det fungerar bra eftersom vi är flexibla, utvecklingsbenägna och beredda att göra ett bra arbete. Vi har egna ansvarsområden men är så pass insatta i varandras arbetsrutiner att vi kan ersätta varandra vid behov. Dessutom delar vi en bibliotekarie som katalogiserar och

en som arbetar med fjärrlån med de andra naturvetenskapliga biblioteken. Detta finansieras av fakulteten.

Det är på många sätt en fantastisk utveckling som biblioteksverksamheten vid Lunds universitet har varit med om de senaste tio åren. Geobibliotekets omvandling från att vara ett rätt så okänt institutionsbibliotek till att bli ett stort och öppet bibliotek för alla som vill ha dess tjänster speglar mycket väl den utveckling som vi kunnat se på alla de naturvetenskapliga biblioteken vid Lunds universitet. Samma utveckling har också skett vid andra fakulteter under den här tiden.

Utvecklingen sprang fram ur de behov och möjligheter som den nya digitala tekniken och nya pedagogiska idéer gav upphov till. Nya undervisningsformer krävde att bibliotekens samlingar blev tillgängliga på Internet. Den digitala tekniken gjorde det både möjligt och tvingade fram en sådan utveckling. Generösare öppettider gjorde också samlingarna i biblioteket mer tillgängliga. Det var helt enkelt inte längre rationellt att låta samlingarna vara dolda för en stor del av universitetets studenter och forskare. I takt med att de fysiska samlingarna gjorts tillgängliga och de nätbaserade tjänsterna byggts ut har servicen ökat tiofald, ja kanske hundrafalt. Den digitala teknikens möjligheter att skräddarsy och göra bibliotekstjänsterna tillgängliga för varje låntagare är en utveckling som man bara kunde drömma om för tio år sedan. Jag undrar naturligtvis ibland vart denna utveckling skall leda. Kanske kommer den ökade elektroniska informationen att leda till att biblioteken blir mindre och får andra uppgifter, t ex att sprida kunskap om hur informationen skall nås. Jag är övertygad om att bibliotekens närhet till institutionerna kommer att bestå, men vi kan förvänta oss stora förändringar i både arbetsmetoder och rutiner. ■

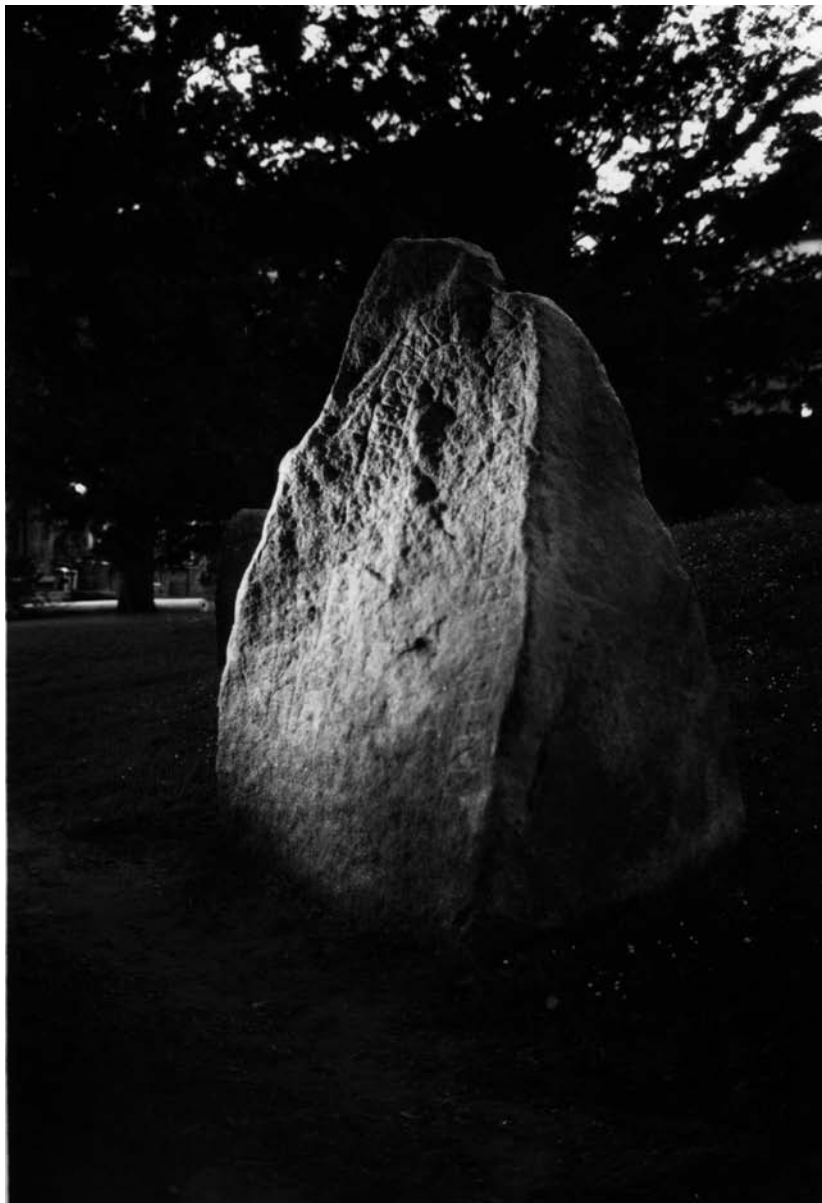
Åsa Forsberg

Bibliotekarie vid Studiecentrum, LTH.

Nina Reistad

Universitetslektor vid Atomfysik,
Lunds universitet.

EN UTMANING – INFORMATIONSKOMPETENS I GRUNDUTBILDNINGEN

Det övergripande målet för bibliotekens undervisningsengagemang är att i samarbete med lärare öka studenternas informationskompetens och ge studenterna kunskaper om hur man söker och värderar information.

Allt mer information av skiftande kvalitet blir allt mer tillgänglig och många tror att vi går in i en tid då förbättrat och fördjupat lärande är själva grunden för ekonomisk och social utveckling. I takt med samhällets förändring ställs nya krav på landets tekniska utbildningar. Utöver kunskaper i matematik, naturvetenskap och teknik ställs krav på ingenjörens förmåga att kommunicera, värdera, analysera, tillämpa, identifiera och lösa problem och inte minst förmåga att vidareutveckla sina kunskaper och kompetenser. Vi kan inte förutsäga vilka krav och utmaningar studenterna kommer att ställas inför i sitt framtida yrkesliv, grundutbildningen måste därför ge studenterna förutsättningar att utveckla såväl tekniska som allmänna ingenjörsfärdigheter och kompetenser (Bowden och Marton, 1998).

Sedan den 1 juli 2002 finns ”informationskompetens” inskriven i högskolelagen som ett grundläggande mål för all högre utbildning (Lag 2001:1263). Ungefär samtidigt med den nya lagstiftningen organiserar Lunds universitet (LU) om sitt bibliotek. Biblioteket ska vara en utbildningsresurs med bibliotekspersonal som samarbetar med högskolans lärare. I den strategiska planen uttrycker universitetet kopplingen mellan en lång akademisk tradition och ambitionen att ta vara på informationsteknologins möjligheter och vidareutveckla undervisningsformerna: ”Utbildningen på alla nivåer skall utveckla de kvaliteter som utmärker universitetet: analytisk förmåga, kritiskt tänkande samt förmåga att söka, sammanställa och

presentera information.” ... Strategier med detta syfte är att införa nya och mer varierande undervisningsformer med ökad studentaktivitet. Därvid skall särskilt informations-teknologins möjligheter tas tillvara” (LU 2001).

Flera utredningar betonar universitetsbibliotekens pedagogiska roll och studenters, lärares och forskares behov av kunskaper om informationssökning och källor (t ex BIBSAM 1996, Karlsson et al., 2003 och SOU 2001: 13). Universitetets bibliotek ska utnyttjas systematiskt och i större utsträckning inom utbildningen. Studenten ska få utbildning och träning i att använda bibliotekets resurser. Vi är på väg mot aktiva, uppsökande, delaktiga universitetsbibliotek med nya mål och arbetsformer.

KOMPETENSINRIKTNING OCH KVALITETSSÄKRING

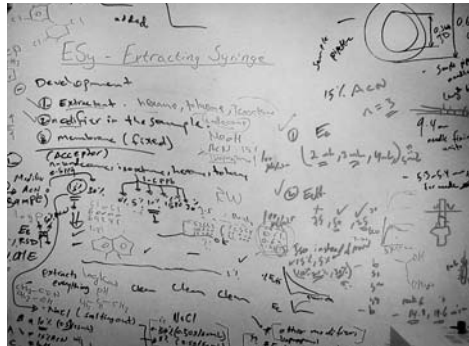
Högskolelagen 1 kap. § 9 är ett uttryck för ett paradigmskifte inom svensk utbildning som bottnar i en förändrad och vidgad syn på kunskap¹. Ett resultat av denna förändring är bl a utvecklingen av kompetensinslag i högre utbildning (Lindberg-Sand 2003). Denna utveckling får starkt stöd av Ingenjörsvetenskapsakademiens projekt ”Morgondagens ingenjörer” där även behovet av nya utbildningsformer och nytt innehåll i ingenjörsutbildningarna betonas (IVA 2004). Behov som bottnar i internationalisering, en förändrad arbetsmarknad, utvecklingen av nya teknikområden, krav på flexibilitet etc. Denna utveckling är inte unik för Sverige. Runt om i världen

ställs ökade krav på ingenjörens förmåga att kommunicera, samarbeta, värdera, analysera, förmedla, tillämpa, identifiera och lösa problem, att organisera och planera sitt arbete och inte minst förmåga att vidareutveckla sina kunskaper och kompetenser. Krav som också formaliseras i olika kvalitetssäkringssystem (t.ex. ABET 2004-05, ABET 2004 och Crawley 2001).

Studenten ska ta ansvar för sitt eget lärande, utnyttja information och lösa problem. Studenten ska förstå hur ny kunskap organiseras, hur den publiceras, lagras och blir tillgänglig. Studenten ska också utveckla kunskap om

- söka information effektivt.
- kritiskt utvärdera och välja information.
- kunna använda information: tolka, analysera och organisera och på så sätt lösa ett problem eller en uppgift.

Många nyantagna studenter har i stort sett ingen kunskap om vetenskapliga sökmotorer, databaser eller bibliotek och är i allmänhet inte tränade i att kritiskt granska och värdera information. Förmågan till källkritik blir allt viktigare på grund av den stora mängden tillgänglig information på Internet. Det är universitetens och högskolornas ansvar att studenten utvecklar ett mer

de informationsverktyg och resurser som finns. På sikt ska studenten kunna följa utvecklingen inom det egna ämnesområdet. Dessa mål är viktiga i all akademisk utbildning. Om utbildningen ger studenterna möjlighet att utveckla förmågan till självständigt lärande och informationskompetens stärks dessutom deras ämnesmässiga lärande (Bowden, 2004).

INFORMATIONSKOMPETENS

Begreppet "informationskompetens" innefattar förmågan att söka, värdera och använda information från olika källor. Den engelska översättningen är "information literacy" och begreppet användes första gången i USA för omkring 25 år sedan. Det finns flera olika modeller för vad vi lägger i begreppet informationskompetens och vad vi menar med en informationskompetent människa. En definition är: "Information literacy is the adaption of appropriate information behavior to identify, through whatever channel or medium, information well fitted to information needs, leading to wise and ethical use of information in society" (Johnston et al., 2005). Universitetsbiblioteket i Lund (LU 2004) beskriver informationskompetens som förmågan att:

- inse när man behöver information.
- identifiera möjliga informationskällor.
- formulera lämpliga sökstrategier.

professionellt och vetenskapligt förhållningssätt. Under utbildningen ska studenten också utveckla ett akademiskt skrivande, som många gånger avsevärt skiljer sig från den kultur som lärare upplever att studenter kan ha med sig in i utbildningen.

LUB-NÄTVERK

Lunds universitets bibliotek har omorganiserats och biblioteken har fysiskt kommit närmare verksamheten. Årsskiftet 2002/03 försvann både det centrala universitetsbiblioteket för teknik, naturvetenskap och medicin och många av institutionernas små bibliotek. Istället bygger fakulteterna upp bibliotek utifrån den egna verksamhetens behov och samverkar inom nätverket Lunds universitets bibliotek, LUB.

Inom den nya organisationen utvecklar Lunds Tekniska Högskola (LTH) en egen struktur för bibliotek och informationsförsörjning. Hittills har sex bibliotek vid LTH blivit medlemmar av LUB-nätverket. Ett av dem är LTH:s studentbibliotek, vilket är en del av LTH:s Studiecetrum. Ämnesbiblioteken är Matematiska biblioteket, Biblioteket för fysik och astronomi, Kemacentrums bibliotek, Biblioteket för arkitektur och design och E-husets bibliotek (elektroteknik/datateknik). Det finns också institutionsbibliotek inom bland annat byggområdet och samhällsplanering. I projektkurser och examens-

arbeten använder studenterna i första hand dessa ämnesbibliotek, medan Studiecentrums bibliotek framför allt riktar sig till studenter på grundnivå samt till lärare intresserade av högskolepedagogik.

Att LTH samlar biblioteksresurser och pedagogisk fort- och vidareutbildning i ett Studiecentrum och flyttar ämnesbiblioteken fysiskt närmare verksamheten är ett sätt att försöka skapa goda förutsättningar för en samverkan mellan lärarna och bibliotekens personal.

Genom Internet har studenterna tillgång till flera webbaserade introduktionskurser om att söka information i databaser, på nätet och i bibliotekskataloger, bland annat en som specifikt är inriktad på att söka teknisk och naturvetenskaplig information (Olkiewicz *et al.*, 2000).

Ett bra exempel på samverkan mellan lärare och bibliotekarier är "Mitt Kursbibliotek"² som Biblioteksdirektionen vid Lunds universitet har utvecklat. Mitt Kursbibliotek är ett verktyg för att presentera kurslitteratur och relevanta informationskällor för en kurs. Allt fler lärare på LTH använder sig av detta verktyg. En målsättning är att främja en ökad informationskompetens. Läraren är ansvarig men har en bibliotekarie som stöd kring strukturen och innehållet. Läraren kan lättare ställa krav på studenternas användning av vetenskaplig information och har möjlighet att utveckla elektronisk kurslitteratur och studenten får tillgång till informationskällor av intresse för kursen.

INGENJÖRSFÄRDIGHETER OCH INGENJÖRSKOMPETENSER

Lunds Tekniska Högskola är en av landets största tekniska högskolor med ca 7000 studenter, 800 forskarstuderande och 1500 anställda. LTH etablerades som självständig teknisk högskola 1961. Sedan 1969 är LTH en fakultet inom Lunds universitet och står för ca 25 % av universitetets årsomsättning.

LTH:s civilingenjörsutbildningar omfattar 14 program: teknisk fysik, elektroteknik, datateknik, informations- och kommunikation, kemiteknik, bioteknik, maskinteknik, industriell ekonomi, ekosystemteknik, lantmäteri, teknisk

matematik, teknisk nanovetenskap, väg- och vattenbyggnad samt riskhantering. På LTH finns också utbildningar för industridesigner, arkitekt och brandingenjör. På Campus Helsingborg finns högskoleingenjörsutbildningar inom datateknik och byggteknik (arkitektur, järnvägsteknik och väg- och trafikteknik), samt yrkesteknisk högskoleutbildning (YTH) och Tekniska basår (LTH 2005a).

Högskolelagen, högskoleförordningen och högskoleverkets föreskrifter är utgångspunkter för all utbildning vid landets universitet och högskolor. Högskolelagens kapitel 1, 9 § behandlar övergripande mål för högskoleutbildningen. Inom civilingenjörsutbildningarna behandlas normalt inte de färdigheter och kunskaper som beskrivs i 9 § som självständiga ämnen. Istället är det vanligt att se dessa mål som "övergripande program mål" som ska genomsyra utbildningsprogrammen som helhet och att låta dem ingå i begrepp som "ingenjörsfärdigheter" eller "allmän ingenjörskompetens" (t.ex. Barmen och Mårtensson 2004, Reistad 2004 och Persson och Hansson 2004). Men det visar sig att övergripande utbildningsmål av den här arten är mycket svåra att bryta ner i enskilda kursmål och ännu svårare att examinera. Det finns därför ett "myller" av lösningar, tolkningar, utbildningsaktiviteter, examinationsformer och målformuleringar.

Utbildningarna är uppbyggda av grundläggande obligatoriska kurser, valfria kurser och ett avslutande examensarbete. Det är inom denna struktur som de övergripande utbildningsmålen ska uppfyllas. I praktiken ska studentens träning och utveckling av sin informationskompetens därför ske samtidigt med den tekniska kompetensutvecklingen, vara integrerad i programkurserna och inte utgöra egna kurser. Många menar också att det ska ske en progression genom utbildningen (t.ex. Adrielsson 2004, Reistad 2004, Persson och Hansson 2002). Undervisningen, träningen och tillämpningen ska ingå som naturliga moment i programkurserna och ansvarsfördelningen ska vara anpassad efter kursernas ämnesinnehåll och karaktär. Detta är helt i enlighet med aktuell högskolepedagogisk forskning (Bowden, 2004).

Begreppet "informationskompetens" innefattar förmågan att söka, värdera och använda information från olika källor.

Dock är det i verkligheten så att det vid LTH finns en etablerad utbildningskultur och en stark pedagogisk tradition, vilket bl a innebär att studier vid LTH är hårt styrda med omfattande schemalagd tid (LU 2005). Speciellt gäller det de obligatoriska grundkurserna. Med något enstaka undantag använder studenterna källor och litteratur som lärare väljer åt dem, vilket innebär att studenterna varken behöver eller har möjlighet att utveckla en informationskompetens under sin grundutbildning. Studierna kan bedrivas på ett bra sätt utan någon regelbunden bibliotekskontakt. Studenterna vid LTH använder också biblioteken mer sällan jämfört med andra studenter vid LU och inslagen av självständigt kunskapssökande är begränsat, om det ens förekommer (Lindberg-Sand 2000).

STUDIECENTRUM

I hjärtat av norra campus utvecklar LTH ett "centrum för lärande", Studiecentrum. Studiecentrum bygger på samverkan mellan högskolepedagogisk utveckling och bibliotek och ska skapa förutsättningar för att studenterna kan tillägna sig kompetens i självständigt lärande och informationskompetens under grundutbildningen. Det är en resurs som ska erbjuda LTH:s studenter och lärare en kvalificerad studiemiljö, möjlighet till pedagogisk utveckling, utbildning i informationskompetens, samt vara en mötesplats för studenter och lärare (Hammar Andersson & Forsberg, 2005). Studiecentrum kommer efter ombyggnaden 2005 att ha välutrustade studieplatser, plats för grupparbeten och utbildningslokaler, datorer för arbete och informationshantering. Redan nu är Studiecentrum centrum för den pedagogiska utvecklingen och fortbildningen av lärarna vid LTH. Studenter och lärare kan också boka en bibliotekarie för att få hjälp med kvalificerad informationssökning.

På Studiecentrum finns tidskrifter och kurslitteratur samt tekniska referensverk, allmänna uppslagsverk och lexikon. Där finns även ett pedagogiskt referensbibliotek för LTH:s lärare. Såväl studenter som lärare vid LTH har genom nätverket LUB tillgång till böcker och tidskrifter vid alla de olika biblioteken inom nätverket, samt till det gemensamma elektroniska biblioteket.

LTH:s Studiecentrum utgör en samlad utbildningsresurs, bl a ska centret arbeta för att informationskompetens integreras i utbildningen vid LTH och utveckla ett samarbete med LTH:s lärare. Detta arbete har redan påbörjats. Inom civilingenjörsutbildningen i Ekosystemteknik är allmän ingenjörskompetens inskrivet i programbeskrivningen och det finns t.ex. etablerade samarbeten mellan biblioteket och lärarna. Inom

grundutbildningen i fysik vid LTH har lärarna tillsammans med Fysik- & astronomibibliotekets personal prövat flera olika modeller för hur en integration i utbildningen kan genomföras även inom mycket stora grundkurser. Vid ett stort antal kurser har det också etablerats samarbetsformer som fungerar mycket väl och där bibliotekets personal tar ett aktivt ansvar tillsammans med lärarna. I andra fall har det visat sig mer problematiskt, ofta eftersom återkopplingen är svår att genomföra på kort tid då kurserna är stora.

På LTH påbörjade 2003-2004 Studiecentrums bibliotek och "Genombrottet" ett samarbete i de högskolepedagogiska kurserna för lärare. Grundidén i de pedagogiska kurserna på LTH är att använda metoder och arbetssätt som ger en konkret upplevelse av vilket lärande olika undervisningsmetoder leder till. Till kursernas mål hör att utveckla kompetens hos lärarna att självständigt analysera sin undervisning, med hjälp av kollegor och högskolepedagogisk forskning.

I kurserna används "Mitt Kursbibliotek"; genom direkt tillgång till bibliotekets litteratur och informationsresurser kan lärarna få kännedom om hur och var de kan söka vetenskapligt material om högskolepedagogik. Med handledning av pedagogiska konsulter och bibliotekarier görs vetenskaplig värdering av materialet.

Ett resultat är att de lärare som utvecklar undervisningen i riktning mot mer studentaktiva undervisningsmetoder även börjar använda verktyget "Mitt Kursbibliotek" och samarbetar med biblioteket för att utbilda

I praktiken ska studentens träning och utveckling av sin informationskompetens därför ske samtidigt med den tekniska kompetensutvecklingen, vara integrerad i programkurserna och inte utgöra egna kurser.

studenterna i informationssökning. Därmed ges studenterna ökade möjligheter att utveckla en kompetens i att söka och värdera kunskap på vetenskaplig nivå.

VISION OCH/ELLER VERKLIGHET?

Att integrera informationskompetens i utbildningen är inte oproblematiskt. Med en vidgad kunskapssyn och en mer kompetensinriktad utbildning är det svårare att formulera utbildningsmål och kursplaner som kortfattat och tydligt beskriver en stor variation i arbetsformer, examination, studiesätt och samspel mellan lärare och studenter. Inte minst blir bedömningsgrunder och examinationen mer komplicerade (Lindberg-Sand 2003). En mer kompetensinriktad utbildning är också mer resurskrävande, inte minst i form av tid. Individuell handledning, återkoppling och bedömning kräver alltid tid och det finns en fara att resursbrist kan leda till att lagstiftarnas ambitioner inte får genomslag i utbildningarna.

Biblioteken vid LTH är en del av universitetsmiljön och ska drivas och utvecklas med ett helhetsperspektiv där användarens behov står i centrum. Biblioteken ska vara en levande del av LTH:s dagliga verksamhet, arbeta i dialog med institutioner och ha en god kännedom om forskningen och utbildningen vid fakulteten. Biblioteken ska också vara en del av LTH:s inspirerande studiemiljö och vara både välkommande och ändamålsenliga. Lokaler och utrustning skall vara väl utrustade och underhållna för informationsutnyttjande och ge ett gott stöd för studier och forskning (LTH 2005).

Idag ser vi lärandet som en process som fortsätter genom hela livet. Den högre utbildningen har ett särskilt ansvar för att höja kompetensen inom informationshanteringen. Det övergripande målet för bibliotekens undervisningsengagemang är att i samarbete med lärare öka studenternas informationskompetens och ge studenterna kunskaper om

hur man söker och värderar information. Under utbildningen ska studenterna bygga upp den informationskompetens som krävs för en framtida yrkesroll. ■

Referenser:

- ABET (2004-05). E1 Criteria for Accrediting Engineering Programs.
ABET (2004). T1 Criteria for Accrediting Engineering Technology Programs.
Adriellsson, L. (2004). *Den skuggande läroplanen*. Geologiska institutionen, Lunds universitet.
Barmen, G. & Mårtensson, A. (2004). *V-trädet, en idéskiss med korta anvisningar för användandet*. Utbildningsnämnden för Väg- och vattenbyggnadsprogrammet, LTH.
BIBSAM (1996). *Studenternas bibliotek: analys av högskolebibliotekens utveckling*. Kungl. biblioteket, Stockholm.
Bowden, J. & Marton, F. (1998). *The university of learning: Beyond quality and competence*. London: Kogan Page.
Bowden, J. (2004). Capabilities-driven curriculum design. I C. Baillie & I. Moore (Eds.), *Effective learning and teaching in engineering* (s. 36-47). London: RoutledgeFarmer.
Crawley, E. (2001). *The CDIO Syllabus: A Statement of Goals for Undergraduate Education*. MIT CDIO Report #1, Dept of Aeronautics and Astronautics, MIT, Cambridge, USA.
Hammar Andersson, P. & Forsberg, Å. (2005). *LTHs studiecentrum som pedagogisk idé*. www.studiecentrum.lth.se/studiecentrum/Pedagogisk_ide.pdf
IVA (2004). *Morgondagens ingenjörer*, Slutrapport. Kungl. Ingenjörsvetenskapsakademien (IVA).
Johnston, B., Webber, S. & Boon, S. (2005). *Conceptions of pedagogy for information literacy in two disciplines: English and marketing: A comparison & discussion*. Presentation i Skövde, Sverige, 31/3 2005.
Karlsson, C., Bjørnshauge, L., Andersson, E., Hagerlid, J. & Olsson, P. (2003). *Vägar för kunskap – behov av en gemensam strategisk nyorientering för högskolorna och deras bibliotek*. Rapport till SUHF:s styrelse och förbundsförsamling från en arbetsgrupp, september 2003. SUHF.
Lindberg-Sand, Å. (2000) *Biblioteksbarometern 2000*. Utvärderingsnheten, Lunds universitet, Rapport 2001:210.

Lindberg-Sand, Å. (2003). *Kompetensbedömning eller prestationskontroll? Examination som praktiserad kunskapssyn*. Utvärderingsenheten, Lunds universitet, Rapport 2003:222.

LTH (2005a). *Utbildningar 2005: Utbildningskatalog 2005*. Lunds Tekniska Högskola.

LTH (2005b). *Självvärdering Civilingenjörsutbildningen vid LTH*. Lunds Tekniska Högskola 2005.

LU (2001). *Strategisk plan 2002-2006*, Lunds universitet.

LU (2004). *Informationskompetens: självstudier på nätet, ett webbaserat kurspaket i informationshantering utvecklat av Universitetsbiblioteket i Lund*. www.lub.lu.se/ub/distans/infokompetens

LU (2005). *Teknologer och civilingenjörer, Erfarenheter av utbildningen vid LTH*. Utvärderingsenheten, Lunds universitet, Rapport 2005:234.

Olkiewicz, A., Fahlén, L., & Wamby, J. (2000). *Informationssökningens När? Var? Hur?* www.studiecentrum.lth.se/is_lund_sve

Person, M. & Hansson, P. (2002). *Förslag till upplägg för kursblocket "Ingenjörsfärdigheter" för utbildningsplan 2002*. Arbetsgrupp 1, ingenjörsfärdigheter. Förslag 2002-06-07 LTH.

Reistad, N. (2004). *System för kvalitetssäkring av allmän ingenjörskompetens inom civilingenjörsprogrammet i Ekosystemteknik vid Lunds Tekniska Högskola*. Rapport UNW:4 Lund.

SOU 2001:13. *Nya villkor för lärandet i den högre utbildningen*. Betänkande av Kommittén för pedagogisk förnyelse av den högre utbildningen. Stockholm: Fritzes.

Noter:

- 1) "Den grundläggande högskoleutbildningen skall ge studenterna
 - förmåga att göra självständiga och kritiska bedömningar,
 - förmåga att självständigt urskilja, formulera och lösa problem, samt
 - beredskap att möta förändringar i arbetslivet.
 Inom det område som utbildningen avser skall studenterna, utöver kunskaper och färdigheter, utveckla förmåga att
 - söka och värdera kunskap på vetenskaplig nivå,
 - följa kunskapsutvecklingen, och
 - utbyta kunskaper även med personer utan specialkunskaper inom området."
- 2) mittkursbibl.lub.lu.se

KONSTNÄRER OCH BIBLIOTEK

Gertrud Sandqvist

Föreståndare och prefekt för Konst-
högskolan i Malmö, Lunds universitet.

Biblioteket, liksom Museet, har under 1900-talet pendlat mellan att uppfattas som en metafor och ett faktiskt arbetsredskap.

Ingen som har sett den tyske konstnären Anselm Kiefers blybibliotek från 1980-talet kan glömma det: på bokhyllor av bly, som formar långa, vindlande passager, dråsar blytung folianter med blad av bly. Här och där sitter en mycket liten snäcka på de böljande bladen.

Kiefers skulptur av en civilisation, som verkar ha sjunkit i glömska genom sin egen tyngd, hänvisar förstås mera specifikt till vad som hände den tyska kulturen genom den nazistiska katastrofen. Men verket har vidare referenser än så. Ett bibliotek av bly associerar givetvis till Albrecht Dürers berömda bild av melankolin, den blytyngde Saturnus som härskar över mänsklig skaparglädje. En liknande roll spelar, enligt Walter Benjamin, allegorin i 1600-talets tyska sorgespel. Allegorins figur, som inte har samma organiska samband mellan betecknat och betecknande som symbolen, är enligt honom använd av de tyska skådespelsförfattarna för att markera att förbindelsen med den gudomliga nåden är bruten. Det som återstår för människan är tecknens tillfällighet. Här knyter den litterärt och konsthistoriskt bevandrade Kiefer an till det förmoderna bruket av allegorin som ett konstnärligt uttrycksmedel – något som romantikerna och modernisterna skulle ha förkastat med avsmak.

Biblioteket är en institution som är besläktad med museet. Och konstmuseet är i sin tur mycket nära associerat med själva formandet av den institution som under sent 1700-tal och tidigt 1800-tal lyftes ut ur bildproduktionen och kallades bildkonst. Dynamiken mellan bildkonstnärernas krav på frihet och kreativitet och museets blandning av arkivfunktioner och kult av döda mästare

formade, ja manglade ut, den konstinstitution, som så småningom under modernismen kom att se konstverket som en egen värld, ett odelbart helt som följer egna lagar.

Samma roll spelade biblioteket under samma tid för framväxandet av en kanon av litterära mästerverk, skild från brukslitteratur, och med samma resultat som för bildkonsten. Man behöver bara jämföra George Eliots beskrivning av Mr Causabons labyrintiska bibliotek, där allt metafysiskt vetande fanns samlat, med Roland Barthes briljanta samtida upprättande och nedbrytande av kanon i *Litteraturens nollpunkt* för att se hur relevant *l'art pour l'art*-begreppet också blev för litteraturen.

Biblioteket, liksom Museet, har under 1900-talet pendlat mellan att uppfattas som en metafor och ett faktiskt arbetsredskap. Under konceptkonstens 60- och 70-tal expanderade förstås deras roll som referens med svindlande hastighet. Men före dess finns det några intressanta moment.

DUCHAMP OCH BENJAMIN

Först, givetvis, den i sammanhanget oundvikliga Marcel Duchamp.

I skydd av dadaistiska provokationer, som att det enda han gjorde som konstnär var att andas eller uppmaningen att använda *Mona Lisa* som tvättbräda, arbetade Duchamp under mera än sextio år mödosamt och oförtruet med ett konstnärskap, som lika mycket var ett filosofiskt och kommunikationsteoretiskt argument som den ”retinala” konst som han hade ett mycket ambivalent förhållande till. Duchamp är den förste som pekar på

konsekvensen av konstnärens hyllning till frihet och kreativitet – om verket blir till som en funktion av konstnärens val, kan allt annekteras som konst, en så kallad *ready-made*. I konsekvens med detta är anteckningarna och referenserna till hans två portalverk, *La mariée mise à nue par ses cé libataires, même* (1913-23) och *Étant donnés: 1 la chute d'eau, 2 le gaz d'éclairage*, som enligt hans egna instruktioner utfördes först efter hans död 1968, en del av verket och lika viktiga som den visuella modellen.

Anteckningarna till *La mariée ...*, som samlades i *Den gröna asken*, är ett labyrinthiskt arkiv där recept, poesi, ordlekar, kryptiska hänvisningar till upplevelser, gåtor och referenser till matematik, fysik, mekanik och litteratur bildar en intressant modell för hur ett icke-linjärt tänkande opererar. Även i andra sammanhang visade Duchamp en förkärlek för den encyklopediska ordningen, där bokstavsordningens princip bildar slumpmässiga samband mellan helt skilda företeelser – den ordning som råder i de flesta bibliotek, och som för den läsare som slaviskt skulle följa den skapar de mest häpnadsväckande samband mellan vad författare som Ambjörnsson och Andersen kan mena om världen.

En annan banbrytande tänkare under 1900-talet, Walter Benjamin, pekade i sin essä *Konstverket i reproduktionsåldern* (1936) på hur det faktum att konstverk kan reproduceras och samlas i böcker i bibliotek förändrar hela vår uppfattning av bilden och konsten. Förutsättningen för denna förvandling var givetvis fotografiet, och Benjamin gör en rad viktiga iakttagelser kring det och dess förlängning, filmen. Men det som är intressant i detta sammanhang är Benjamins diskussion kring bildens kultvärde respektive utställningsvärde. Benjamin citerar Paul Valéry:

”Liksom vatten, gas och elektrisk ström genom ett nästan omärkligt handgrepp leds in i våra våningar långt bortifrån för att betjäna oss, så kommer vi att bli försedda med bilder eller med tonserier som genom en liten rörelse, nästan bara ett tecken, inställer sig och på samma sätt lämnar oss igen.”

Benjamin drar konsekvenserna ur denna oerhörda omvälvning som möjligheten att fotografera och reproducera konstverk i böcker innebär, liksom för övrigt den lika revolutionerande möjligheten att lyssna på musik när och var som helst genom grammfonskivan. Katedralen lämnar sin plats för att bli mottagen i en konstälskares ateljé, som Benjamin skriver. Men i och med detta lösgörs det reproducerade ur traditionssammanhanget, eller ur autenticiteten, och ersätter det unika med massupplagan. Det som försvinner blir konstverkets och konstupplevelsens ögonblick av ”här och nu”, det som Benjamin kallar

för aura, och med denna förlust försvinner kultvärdet menar Benjamin. I dess plats ställer han det så kallade utställningsvärdet. Bilden förlorar sin engångskaraktär och varaktighet, den blir flyktig, möjlig att upprepa. Konstverket lämnar sin plats i ritualen för att i stället inta en ny i politiken. Genom det slocknar, enligt Benjamin, illusionen om konstens autonomi.

Med tanke på att konstens autonomi hade etablerats kanske bara femtio år innan fotografiet uppfanns, är det inte egendomligt att många konstnärer såg (och ser fortfarande) konstens reproducerbarhet som ett stort hot.

Det är förstås en stor skillnad mellan att göra en kopia eller ett träsnitt av en målning, där det aldrig kan bli diskussion om originalets företräde framför kopian, och en fotografisk reproduktion, för att inte tala om ett fotografi, där ju hela diskussionen om original och kopia saknar relevans.

Utställningsvärdet däremot möjliggör en demokratisering av konsten för Benjamin. När han skrev essän hoppades han att denna demokratisering skulle omöjliggöra att konstens värden spelade fascismen i händerna. Med tanke på hur just totalitära statssystem har använt sig av Benjamins favoriserade medier fotografi och film, får man nog säga att Benjamins fokusering på mediet var ett felslut. Däremot insåg han den revolution konsten stod inför när bilden via reproduktionen kunde infogas i ett arkiv, och därmed inta sin plats i biblioteket.

MUSEET

Det som museet påbörjar fortsätter alltså det i en bok reproducerade konstverket – konstverken kan jämföras,

kan behandlas som tecken, kan upprätta ett språk. Innan vi hinner dit kan det dock vara intressant att studera en hybrid mellan museet och bokverket – André Malraux projekt *Museet utan väggar*. Malraux såg det reproducerade konstverkets fantastiska möjligheter:

”I vårt *Museum utan väggar*, verkar bilder, fresker, miniatyrer och målade glasfönster komma från en och samma familj. För alla – miniatyrer, fresker, målat glas, gobelänger, skytiska plattor, bilder, grekiska vasmålningar, målningar, ’detaljer’ och även statyer – har blivit ’färgbilder’. I denna process har de förlorat sin egenskap av *objekt*; men på samma gång har de vunnit något: den mest utomordentliga betydelse i förhållande till *stilriktning* man kan tänka sig” (AM, citerad i D.Crimp *On the Museum’s Ruins*, 1993).

Genom att omvandla alla konstverk till samma medium, den fotografiska reproduktionen, underlättas givetvis det museerna bland annat var till för, jämförande studier av konstverk. Tvärtemot vad Benjamin betonade då han diskuterade utställningsvärde i förhållande till kultvärde och menade att konsten genom fotografiets intåg förlorade sin autonomi, upprättar Malraux, liksom varje konsthistoriker med ljusbilder, en helt och hållet inomreferentiell konstnärlig värld byggd på den stilhistoriska jämförelsen.

Visserligen menade konstnären Barnett Newman att konsthistoria är för konstnären vad ornitologi är för fåglar, men det påståendet får man nog anse vara en retorisk gest. Inte minst Newman och de amerikanska abstrakta expressionisterna själva hade ett intensivt och levande förhållande både till museet och till biblioteket. De skriver om och tolkar sina egna verk i ljuset av konst- och litteraturhistoria, liksom de gör konstteoretiska inlägg, och späckar sina arbeten med litterära referenser. Och, väl att märka, nu rör vi oss i högmodernismens 50-tal!

Genom hela modernismen ser vi en dubbel rörelse i förhållande till museet och biblioteket. Å ena sidan modernismens konstnärer, från Manet till Mondrian till Ad Reinhardt, som själva i sitt arbete och genom sina

djupa och breda intellektuella kunskaper har museet och biblioteket som självklara referenspunkter och alternativa arbetslokaler. Genom sitt eget konstnärliga arbete, eller i separata skrivna kommentarer, analyserar de andras verk och föreslår nya lösningar på en given konstnärlig problematik. De ser bildkonsten som ett språk med en egen grammatik, och de är mer intresserade av strukturproblem, eller grammatiska problem om man så vill, än av innehållsfrågor.

Å andra sidan, också genom hela modernismen, finns en anti-hållning: antikonst, antimuseum, antibibliotek. Denna hållning är ibland rabulistiskt förstörande, som i Dada, ibland mera romantisk i ett försök att knyta samman liv och konst, som bland annat i happenings, ibland uttalat politisk som hos Grosz eller John Heartfield. Den kommer också så småningom att använda framför allt biblioteket, men inte från en stilhistorisk eller litterär infallsvinkel, utan som ett index, ett arkiv, som de menar att också konsten, i sitt politiska perspektiv, är en del av.

KONCEPTKONSTEN

Ett typiskt verk från den tidiga konceptkonsten, det vill säga 60- och 70-tal, är den amerikanske konstnären Ed Ruschas bok *Twentysix Gasoline Stations* från 1962. Ruscha fotograferade, precis som titeln säger, tjugosex bensinstationer i USA, och lät trycka dem i en bok. Konstkritikern Douglas Crimp beskriver i essän *The Museum’s Old, the Library’s New Subject* (1981) hur han söker efter Ruschas bok i bibliotekets konstavdelning, men märker att bibliotekarien har katalogiserat den fel – han finner den bland böcker om motorvägar och bilar. Men just denna felkatalogisering visar sig ändå vara den riktiga och mest radikala vägen – genom den upptäcker Crimp vad Ruscha var ute efter, nämligen att skapa en osäker zon mellan konst och icke-konst, att bryta ner eller åtminstone ifrågasätta den vid detta laget fast cementerade konstitutionen.

Andra konstnärer vid samma tid är upptagna av detta problem. Robert Smithson löser det genom att införa begreppen *site* och *non-site*, där ”icke-platsen” utgör en referens eller hänvisning till konstverkets faktiska plats. Det är *non-siten* som tar plats i museet. Konsten sker någon annanstans, i en otillgänglig öken som *Spiral Jetty*, eller i texten, som i hans essä *A Tour Of the Monuments of Passaic, New Jersey* (1967). Smithson är en av de konstnärer som också medvetet bryter upp gränserna mellan konst och litteratur. Han flyttar konsten ut från galleriet i en amerikansk romantisk gest, som hämtar sin näring ur sådana som Emerson, Thoreau, Whitman, Melville och Edgar Allan Poe snarare än från andra

Genom hela modernismen ser vi en dubbel rörelse i förhållande till museet och biblioteket.

bildkonstnärer. Många gånger beskriver han museet som en grav, en plats för död konst. Biblioteket drabbades dock aldrig av hans bannbulla.

Konceptkonsten vidgade än mera konstens gränser, eller snarare förändrade dem så att konst och text ofta förutsatte varandra. Konsten blev ett politiskt verktyg eller ett filosofiskt argument, även om modernismens skillnad mellan bild och ord fortfarande fanns kvar – tänk bara på alla happenings i olika länder (bland annat Sverige) där konstnären bakade en limpa av ord och åt upp den!

Vito Acconci, en av de legendariska konceptkonstnärerna, var poet. Lawrence Weiner och Remy Zaugg förde (och för) in ord i sina utställningar och på museer i stället för bilder. Konstnären Joseph Kosuth hävdade i en berömd essä från mitten av 60-talet att konsten alltsedan Duchamp utgör ett filosofiskt argument i sig. Art & Language gör tidskrifter och antologier som konst. Poeten Marcel Broodthaers bröt ner museiinstitutionens air av elitism genom sitt *Musée des Aigles* som visade alla sorters örnar – uppstoppade, på målningar, som öletiketter. Minimalisten Donald Judd var själv en lysande konstkritiker, utomordentligt beläst. Symptomatiskt nog refererar hans skulptur just till bokhyllor. Så gott som alla konceptkonstnärer gör i något skede böcker. Och en feministisk konceptkonstnär som Mary Kelly låter i sitt stora verk *Post Partum Document* erfarenheten som småbarnsmamma brytas genom lacaniansk psykoanalys och metoder hämtade från språkforskning och socialantropologi.

BIBLIOTEKET

Idag är det snarare regel än undantag att bildkonsten blir en hänvisare till och en katalysator för alla möjliga sorters vetande. Biblioteket är alltså mera oundgängligt än någonsin. Ibland inkorporeras hela texter i verket, ibland krävs det omfattande kunskaper av betraktaren i filosofi, sociologi, litteratur osv för att kunna tillgodogöra sig vad konstnären menar. Ofta blir konstverket en kondenserad och mångbottnad referens, som i Stan Douglas filmer, där han exempelvis sammanför E T A Hoffmanns novell *Sandmannen* med Freuds läsning av de Schrebergården, som den galne domaren Schrebers far införde i Preussen.

På den senaste Documentautställningen i Kassel, nr 11, 2002, visade konstnären Ecke Bonk en installation av ett

forskningsbibliotek med alla utgåvor av bröderna Grimms ordböcker. Han räknade upp en rad sökord, som *The book of Words*, *In the beginning was the Word*, *In principio est verbum*, *Letter Cyclo*, *Alfa/beta/gamma*, *Random reading room* osv. Ecke Bonk är dessutom själv Duchampforskare och ett bra exempel på hur dagens konstnärer ofta har många roller. Där konstnären före mitten av 1700-talet i första hand betraktades som hantverkare, är konstnären i dag också en intellektuell, som pendlar mellan linjärt och icke-linjärt tänkande.

En bibliotekarie på en konsthögskola har därför ett mycket omväxlande arbete. Studenter och lärare kan ställa alla tänkbara frågor, från mycket specialiserat vetande till önskemål om litteratur som behandlar ”det onda” eller ”ljus”.

Ändå besitter förstas konstnärer ett privilegierat vetande i förhållande till andra kunskapsformer, och det rör relationen mellan analoga och digitala system. Det skrivna språkets digitala system, där en bokstav antingen har denna eller denna betydelse (antingen ett a eller e), kompletteras för bildkonstnären av bildens analoga system, med gradvisa övergångar eller lagrade betydelser utan negationer. Därför kan en konstnär i sitt arbete spela över ett register som berör alla sorters upplevelser – fysiska, emotionella, intellektuella. Italo Calvino har i en av konstnärer älskad bok, *De osynliga städerna* (1972), skrivit om Marco Polos erfarenheter mellan språk och ting på ett sätt som bra beskriver bildkonstens speciella möjligheter:

”Sambandet mellan berättelsens olika element blev inte alltid klart för kejsaren. Föremålen kunde betyda olika saker: ett koger fullt av pilar kunde den ena gången betyda att ett krig var i annalkande, en annan gång att det fanns gott om vilt, eller också syfta på en vapensmeds verkstad. Ett timglas kunde betyda nuvarande tid eller gången tid eller sand eller en verkstad, där man tillverkade timglas.

Men det som gjorde föremålen och alla de nyheter, som gavs på detta oartikulerade sätt, så dyrbara för Kublai-Khan, var den rymd som fanns kring dem, ett tomrum som inte var uppfyllt av ord. Beskrivningarna av de städer Marco Polo hade besökt hade alla denna egenskap: man kunde i tanken röra sig i dem, gå vilse, stanna för att svalka sig eller snabbt ta till flykten.” ■

EN BIBLIOTEKSORIENTERAD SJÄLVBIOGRAFI

Åsa Lindberg-Sand
Universitetslektor vid Pedagogiska
institutionen, Lunds universitet.
Ansvarig för Biblioteksbarometern
2000.

— Alltsedan tiden då den förste Adam
såg natt och dag och formen på sin hand,
har människor fantiserat och bevarat
på stenar, på metall och pergament
allt jorden innefattar, drömmen formar.
Här står nu deras verk: Biblioteket.

Det här är de sex första raderna i den blinde bibliotekarien Jorge Luis Borges dikt "Alexandria, 641 AD". Den fortsatta kärleksfulla beskrivningen av det väldiga biblioteket läggs i munnen på den härförare som på sätt och vis obekymrat såg till att det sattes i brand, därför att det ändå skulle visa sig vara oförstörbart: "Människor alstrade en ändlöshet av böcker ur sin vaka. Om ingen återstod så skulle de ånyo alstra varje rad och varje sida ..."

Min kärlek till bibliotek och högar av böcker vaknade tidigt, som den kunde göra för privilegierade, ensamma barn för inte så länge sedan, bara läsandets gåta lösts, lånekortet förvärvats och bibliotekets trånga port passerats. Numera uppstår kanske denna tidiga kärlek mer sällan, då det mycket unga begäret riktas mot andra mer lättåtkomliga, dansande, talande och sjungande föremål. Böckerna ligger tystare. Men ända sedan jag var liten har slumpvandringar längs hyllorna på ett bibliotek, med huvudet ömsom upprätt och ömsom på sned för att läsa titlarna på bokryggarna, alltid gjort mig lätt upprymd, eftersom varje titel kan vara nyckeln till en dold

skatt eller porten till en ny värld. Och allt finns där redan, dolt mellan pärmarna. Inom omedelbart räckhåll för mina händer och mina ögon, koncentrerat, ordnat och tillgängligt. Idag får jag nästan samma känsla när jag läser titlarna på fulltextartiklar i okända tidskrifter på nätet. Allt finns där på bara en fingertopps avstånd. Om någon hade kunnat berätta för mig som elvaåring, 1960, vad mitt barnbarn idag framför skärmen kan låta sina ögon vandra över av texter och bilder, så hade jag inte trott ett enda ord. En så stor, magisk och oöverskådlig värld? Med färger, former och filmer? Där man med en lätt handrörelse kan välja och vraka, där man kan titta, lyssna och läsa eller leka, spela och chatta? Min förundran hade troligtvis varit oändligt mycket större än den som magin i böckerna om Harry Potter kan skapa hos dagens barn. Men betyder det också att dörrarna till de främmande världarna står mer öppna för dem?

DET INRE BIBLIOTEKET

Jag som är född i slutet av 1940-talet, vet naturligtvis precis vad en bok och ett bibliotek är. Nästan hela mitt

liv har jag relaterat det jag vet och kan till böcker jag läst. Från skolbokens ordnade värld, över lustläsningens hav av serier, dikter och romaner, till kurslitteraturens förvirrande och otillräckliga fördjupning. Boken har också varit författarens främsta skepnad. Så till den grad att jag länge tyckte det var lite pinsamt att behöva möta en inställsamt eller reserverat leende bild av vederbörande på en baksida eller en omslagsflik. På mina riktiga,

då inte ett bibliotek vid ett universitet behöva innehålla för att svara upp mot den levande kunskapspotentialen hos alla dess forskare, lärare och studenter?

BÖCKERNAS TYNGD

Så småningom innebar min egen livsväg att jag blev samhällsvetare och forskande pedagog. I mitten av 1990-talet började jag arbeta på Lunds universitet. När jag

betydelsefulla böcker fanns inget sånt. De var från början mer överindividuella och absoluta än personliga och subjektiva. På så sätt kunde de nog också, paradoxalt nog, bli mer mina. Jag undrar om det inte i mitt inre finns en böljande bokhylla med sin egen hemliga och ständigt föränderliga grund för klassificering och sortering. Där tankens pekfinger långsamt kan glida längs de mjuka ryggarna, med lite suddiga titlar och bortvända texter, vilka lika plötsligt kan vända sig om och öppna en glänta för ett möte mellan gammal och ny förståelse. Utan tillgång till sådana böcker är en människa fattig, det har alltid varit min fasta övertygelse. Och eftersom det kontinuerliga utsuddandet av det tidigare lästa aldrig avstannar, har det också varit viktigt att äga och använda en egen samling reella böcker, på hyllor som inte svajar på samma sätt som de inre. Så har de yttre bokhyllorna upprätthållit de inre, samtidigt som hela meningen med de yttre avgörs av de inres existens. Jag minns mitt första vördnadsfyllda besök hos en professor, där rum efter rum i den stora villan var fyllda med bokhyllor från golv till tak. Vilken inre referensram konkretiserade inte denna mäktiga samling! Vad skulle

kontaktade Barks flyttfirma och bad om priset för att flytta mig och innehållet i min tvårumslägenhet fick jag ett rimligt förslag. – ”Men jag har mycket böcker”, sa jag – ”Nå, inte kan du ha så många lådor på 55 kvadrat, det fixar vi”, sa gubbarna lugnt. När det sedan blev bra många fler tunga lådor än vad de hade kalkylerat med, höll de god min. Men i en av kaffepauserna började de berätta om andra flyttar med osedvanligt många böcker. – ”Det var den här snubben för några år sedan. Det var en sån där intellektuell typ. Han ringde och sa att han hade exakt tio kubikmeter böcker som skulle flyttas från Sparta i Lund till Umeå för att han hade blivit professor där. Och vi kom överens om priset för tio. Men när vi skulle lasta var det minst det dubbla! Och det var lögn att få honom att medge att han hade mätt fel, fast vi visade med tumstocken. Visste bäst i alla fall, men han fick betala. En hel flyttbil med bara hans böcker körde vi. Så ditt är bara småpotatis.” Så har litteraturen alltid vägt tungt och haft volymer som inte gått att trola bort, från stentavlor till pocketböcker.

Bibliotekens hittills oersättliga betydelse för att samla, bevara och göra litteraturen och det mänskliga vetandet

— Det är smärtsamt att erkänna, men jag äger idag en text i långt högre grad och med större tillfredsställelse om jag har den i datorn än om jag har den på papper eller i en bok.

tillgängligt för nya generationer har därför också kunnat avläsas ganska exakt i byggnaders storlek och tillväxt i hyllmeter. Expansionen har inte betraktats främst som ett arkivproblem utan som ett giltigt bevis på storleken av det symboliska kapitalet. Föreställningen om det yppersta biblioteket, som en plats där all mänsklig kunskap kan samlas, ordnas och göras tillgänglig, har vuxit fram under mer än två årtusenden. Bortsett från den uppenbara omöjligheten att förverkliga ett sådant byggnadsverk, som skulle ha utvecklats mer som Babels torn¹ än något annat byggprojekt i historien, så har visionen länge givit strålgång åt boken som det främsta mediet. Och på vägen mot den största av alla samlingar har biblioteken själva också om och om igen gått förlorade när böcker avsiktligt eller oavsiktligt stuckits i brand, från biblioteket i Alexandria till bokbålen i Berlin. Men i detta drömda bibliotek finns också möjligheten att återfinna det enda återstående exemplaret av det hemliga eller det förlorade. Så har det också alltid funnits något magiskt även över den person som har kontroll över hur all kunskap kan klassificeras och som därigenom har nycklarna både till hur det förlorade kan återvinnas och det ännu ej skrivna på förhand kan placeras i kunskapshierarkin – Universitetsbibliotekarien, universums ordnare (Manguel 1999).

ARKIVETS HEMLIGHETER

En sommar i slutet av 1960-talet fick jag i uppdrag att under tre veckor sortera och katalogisera Landstingsförbundets arkiv i Stockholm. Det var ett ensamt och stillsamt arbete i en fönsterlös källarlokal som gick ut på att i rader av försummade hyllor identifiera originalhandlingar, sortera ut skräp, kopior och dubletter och sedan skapa en uppläggning för den fortsatta arkiveringen. Högre upp i kontorslokalerna satt fortfarande rader av kvinnliga maskinskrivare och överförde handskrivna manus antingen till ett original och sex karbonkopior, eller till en ömtålig stencilmåla. Texterna flöt liksom in genom deras ögon och direkt ut i oerhört snabba men samtidigt kraftfulla fingerrörelser över tangenterna. Det dånade och slamrade en hel del. Visserligen

stod redan en ny kopieringsapparat i vaktmästeriet, men den fick bara användas efter beställning och åstadkom slankiga kopior med snabbt bleknande text på ett obehagligt papper de flesta rös av att ta i. Det var viktigt men samtidigt relativt enkelt att avgöra vad som var original. Kopiorna höll aldrig samma kvalitet som originalen. Och när man gick bakåt i tiden kunde man konstatera med vilken omsorg man i början av förra seklet behandlade protokoll och formellt upprättade originalhandlingar. De var inbundna i vackra läderband år för år. Handskrivna original var buntade med sidenband och nedlagda i vackra kartonger i folioformat, ofta med sirligt skrivna förklaringar som administrativa kärleksbrev till framtiden. Jag kunde konstatera att ju mer jag närmade mig det som då var nutiden i mitt muddrande bland hyllorna, desto sämre kvalitet var det på dokumenten och desto svårare att avgöra vad som var värdefullt. Trasiga pärmar fullproppade med stenciler trängdes i hyllorna. Mitt starkaste minne av hela uppdraget var den av hela arkivets bulimiska förfall. Det var som om papperets betydelse successivt minskade i samma takt som mängden ökade. Men ändå var denna del av arkivet lika viktig som de hundra år gamla handlingarna. Det var den enda plats där textminnet skulle finnas kvar för framtiden, men sättet att behandla dokumenten gav dem snarare karaktären av avfall ju längre fram mot den moderna epoken sorteringen kom.

Så utvecklades jag genom detta arbete, trots min ungdom och tidstypiska vurm för extrema vänsterrörelser, även till arkivkramare. Men vad är då skillnaden mellan ett arkiv och ett bibliotek? Det visste jag efter de där sommarveckorna. Ett arkiv är en samling unika texter om sakförhållanden som ingen längre bryr sig om och som ingen förväntar sig att någon längre ska läsa för deras egen skull utan bara av nödvång eller för historiska studier, men som ska sparas ändå. För att vi inte ska bli historielösa. Ett bibliotek däremot är en värdefull samling böcker, från historiens gryning till idag, utvalda för att läsas. Föga anade jag vid den tiden hur snabbt en förvandling från bibliotek till arkiv kan äga rum. Och föga anade jag att biblioteken i den processen skulle förvandlas till

andra klassens arkiv, med skrymmande dubletter av texter någon annan borde ha ansvaret för att arkivera:

”Så fyllde vi våra krökta armar med travar av böcker och började vandra uppför den sluttande bryggan, upp till rampen vid avfallsförbränningen. Bredvid mig gick en karl som redan nu i gryningen luktade pilsner och sprit. Med hög och mässande röst läste han namnen och titlarna på böckernas ryggar och pärmar. Uppe på rampen stod vi på förmannens order stilla någon sekund. Sedan överlämnade vi åt elden verken av Heinrich Heine, Stefan Zweig, Heinrich Mann, Sigmund Freud, Marcel Proust, Ernst Wigforss, Leo Tolstoj och många andra. De försvann i flammorna, och den välsignade värmen fördes genom vattenledningarna ut till professorernas villor och våningar och lektorernas lägenheter och studenternas rum och till Carolina Rediviva. Sedan återvände vi efter nya böcker.” (Lindgren 2005, s 226)

TEXTERNAS FÖRVANDLING

På 1980-talet var jag administratör och utredare med gott rykte. Jag hade god ordning på originalhandlingarna i alla de högskoleärenden som jag ansvarade för. Och det var lika enkelt som på 1960-talet. Egentligen fanns det bara ett enda sätt att bevara och återfinna – att hålla ordning på papperen. Idag är jag forskare, projektledare och universitetslärare. Vad har hänt med mitt arbetsrum? Min ständigt tända skärm lyser över ett upprört hav av oordnade papper. Överallt vågor av utskrifter, alla lika tillfälliga. Det är lättare att läsa längre texter på papper än från skärmen, men utskrifterna spelar ändå mindre roll. De går ju inte att fortsätta att jobba med. Originalet är det elektroniska och texterna kan finnas på oändligt många platser samtidigt. Letar jag efter en text finns det också hundra olika sätt att hitta den. Den text jag själv skriver föds på skärmen. Min egen handstil har på tio år förvandlats från ett lydigt verktyg, smidigt förenande mitt språk, min känsla och min motorik, till en klumpig och hackande hjälpmotor. Skrivandets förutsättningar och

tekniker har helt förändrats, medan läsandets i princip är desamma, trots att underlagen skiftar. Men allt det jag läser idag? Böcker, artiklar, rapporter ... Hur många är inte utskrifter, kopior eller sönderfallande pocket? Det är smärtsamt att erkänna, men jag äger idag en text i långt högre grad och med större tillfredsställelse om jag har den i datorn än om jag har den på papper eller i en bok. Det primära mediet boken har detroniserats. I samspelet med de elektroniska medierna har böckerna själva blivit mer flytande. Inte bara pärmar och papperet är tillfälligare utan också själva språket och bokstäverna, och även den plats där jag letar efter dem byter skepnad och läge. Vad är då ett bibliotek idag och i framtiden? Det är en fråga. En annan är vad som håller på att hända med vårt lärande när vi simmar i texternas hav och vad som då händer med våra inre bibliotek.

”Boktryckarkonsten frammanar en känsla av slutenhet inte bara i litterära verk, utan även i analytiska filosofiska och vetenskapliga verk. Med boktryckarkonsten kom katekesen och ’läroboken’, mindre diskursiv och diskuterande än vad de flesta tidigare framställningar inom ett visst akademiskt ämne hade varit.” (Ong 1982, s 155)

TOMRUM

Så kommer jag hem till de unga människorna. Deras lägenheter är luftiga och liksom tomma. Det har hänt något med vår uppfattning av de vackra livsrummen; det är som om utsidan ska gå att avläsa från insidan. Skrymmande kökkenmöddingar av böcker och papper ses inte som intellektuella eller kreativa komposter utan som patologiska uttryck för förlust av kontrollen över livet. Idag är frågan snarare hur man kan trola bort intrycket av boksamling. Små dekorativa hyllor kan man ha, med utvalda böcker som accessoarer till en stil. Design är begreppet för dagen. Det har invaderat, nej, lagt sig över livsstilsfrågor, högskoleutbildningar och forskningsprogram. Jag vet inte om design innebär något utöver konsten, eller hm ... makten, att förena utsida och insida i

Skrymmande kökkenmöddingar av böcker och papper ses inte som intellektuella eller kreativa komposter utan som patologiska uttryck för förlust av kontrollen över livet.

en funktionell och/eller estetisk helhet. Men den ambitionen är tillräckligt omnipotent när den lyfter sig från muggar och tandborstar och kommer att omfatta hela liv och landskap. Designens magiska löfte innebär då att ytan har kontroll över innehållet. På det viset blir det inte bara ytan på människokroppen som plastikkirurgerna manipulerar, nej, de skapar i *extreme make-over* ett sannare uttryck för vårt egentliga inre. På samma sätt rensas i rummen med *Fab Five* eller *Feng Shui* så att det som blir kvar bättre överensstämmer med vilka vi borde vara och därigenom magiskt blir. Och till och med jag, som ändå lever i det som i designens terminologi kan kallas *second-hand junk-style*, rynkar bekymrat ögonbrynen åt det stora, dammiga och plötsligt fula utrymme som olika fackböcker, romaner, tjugo årgångar av Lyrikvännen, Bonniers konversationslexikon, Djurens värld och mina telefonkataloger upptar i mitt hem – alldeles i onödan. Onödan. Är det jag eller dessa högar som utgör relikter efter en svunnen värld? Bäst att rensa ut!

Trots att vi har så mycket som kallas design runtomkring oss, avsiktligt utformade ting med symboliskt förstörade kvaliteter, har vi börjat förlora uppfattningen av texten som ett konkret föremål och ser den som en flimrande tillfällighet, ett skimrande ljus över en i grunden orörd yta. Den behöver egentligen ingen plats. Texten leker att den inte längre är ett ting. Den har mer börjat likna bara lätta tankar eller prat. Den kan gömma sig eller dyka upp var som helst. Samma lek som för bilder och musik. Så varför skulle texterna behöva ett hus, en sal, ett bord eller ens en hylla? Det inre intellektuella livet symboliseras av den sladdlösa uppkopplingen och den platta laptopen, ensam på det för övrigt tomma bordet. Vi kan i vår frihet ha den i knäet eller varför inte bredvid oss i gräset? I reklamen leker man också att detta nya arbete av den växande kreativa klassen (Florida 2002) sker utan ansträngning och nästan utan batterier. Vi leker att vi redan äger allt vi kan nå genom den, att vi bär det med oss och har det tillgängligt nästan som en del av vår kropp. Plötsligt ser jag att framtidens boksamling är ett långt halsband, kanske lite som ett radband, med de verk vi valt ut till oss som olika vackert utformade pärlor. Längst ner hänger en liten platta av polerad sten. Genom att fingra på den fint ciselerade pärlan Tomas Tranströmer *Dikter 1954–1989* ränds genast den första raden på plattan: ”Uppvaknandet är ett fallskärmsköp från drömmen. Ja, var befinner vi oss nu?”

LUNDS UNIVERSITETS BIBLIOTEK

För tio år sedan steg jag för första gången in på Universitetsbiblioteket i Lund. Det var en förvirrande upplevelse. Jag var i slutet på ett avhandlingsarbete som jag hade

bedrivit på det sätt man kunde göra i början av 1990-talet; långt ifrån Lund, mest på egen hand och där regelbunden handledning innebar flera månaders mellanrum. Jag hade arbetat några år på den landstingskommunala högskolan i Kalmar. Därifrån var jag van vid personlig biblioteksservice. Som forskarstuderande fick jag sänt till mig innehållsförteckningar från alla nyutkomna vetenskapliga tidskrifter jag var intresserad av så att jag enkelt kunde markera vilka kopior jag önskade. Genom snabbt expedierade fjärrlån kunde jag också få tag i alla böcker jag behövde. Mötet med Universitetsbiblioteket var rätt nedslående. Jag begrep inte mycket. Så här många år efteråt kan jag kanske erkänna att jag aldrig ens lyckades förstå var alla tidskrifter gick att hitta, hur man skulle beställa artiklar, och att jag fyllde i blanketter för fjärrlån där böckerna förblev i fjärran. Och att jag gjorde det oförlåtliga misstaget att lämna in en bok på UB1 som jag lånat på UB2. Jag kom aldrig överens med den elektroniska bibliotekskatalogen, trots att hon hade ett osedvanligt tjänstvilligt namn – LOLITA. Kort sagt, hela det informationsnätverk jag tidigare byggt upp bröt ihop.

Därför blev det en spännande uppgift att bli projektledare för *Biblioteksbarometer 2000* (Lindberg-Sand 2002). Äntligen skulle jag få möjlighet att förstå Universitetsbiblioteket och vad det höll på att utvecklas till efter det att Tim Berners-Lees innovation, world wide web, erövrat den läsande världen! I projektgruppen diskuterade vi då, våren 1999, våra hetaste drömmar om hur det skulle

kunna vara. Tänk om varje student, lärare och forskare kunde ha en egen söktjänst och sin personliga samling elektroniska artiklar och böcker? Det verkade för bra för att kunna bli sant! Idag har vi redan vant oss. Nu är det den stora delen av Universitetsbiblioteket för mig – alla dessa tidskrifter i fulltext. Men det jag minns klarast från den enkätundersökning vi gjorde var den stora klyftan i åsikterna om behovet av bibliotek. I fritextkommentarer från en del av forskarna från de mest teknikintensiva områdena kunde det fullkomligt osa bok- och bibliotekshat. *Lägg ner skiten*. Från humaniora och teologi uttryckte vissa i minst lika hårda ordalag skräcken för att värdefulla bokbestånd skulle utplånas genom övergången till elektroniska medier. Det var ingen lätt balansgång för universitetsledningen i en brytningstid.

MOTSTÅNDSLÖSA MEDIER

Idag är det tydligt att kunskapsarbetet har ändrat karaktär. Detta får också pedagogiska konsekvenser. Ungdomar har en helt annan relation till texter – och vad man kan göra med dem – än vad den äldre generationen har. De som vuxit upp i informationsflödet på nätet kan uppleva att både texter och bilder är relativt anonymt allmängods – den som fann det han vann det. Och kan göra så mycket kul med det! Teoretiska kunskaper och deras sammanhang förvärfvas idag på andra sätt än förut. De akademiker som fostrats i intellektuellt arbete före ordbehandling och nätet förvärfvade en självklar känsla för vad som hade ”skrivits av” och vad som mödosamt hade formulerats på egen hand. Idag är det en betydligt svårare uppgift att få studenter att förstå vad som kännetecknar ett akademiskt eller vetenskapligt sätt att skapa en självständig text som både har tydliga referenser och klart anger vilka källor man bygger sitt resonemang på. I botten på denna utveckling ligger den förändring av kunskapssynen som blir en följd av att det finns en överväldigande och enkel tillgång på texter, samtidigt som det kanske är ännu svårare än förut att begripa var man som ung läsande människa egentligen har funnit sina kunskaper. Och det är precis lika svårt som det alltid har varit att själv formulera en bra text. För den unga generationen flyter kunskaperna och deras historia runt. Den äldre generationen har i både konkret och symbolisk mening sparat sina kunskaper klassificerade, inbundna och namngivna i sin inre eller yttre bokhylla. Därför ska vi nog tacka den engagerade läraren J K Rowling, som genom böckerna om Harry Potter, trollkarlslärlingen, har fått miljoner barn i mediebrusets tidevarv att älska att läsa dessa verkligt tjocka böcker. Men inte bara det, ett genomgående tema i hela berättelsen är nödvändigheten

av att söka och läsa i de gamla böckerna för att överhuvudtaget kunna förstå det som händer idag och kunna lösa de utmaningar livet ställer oss inför.

Att förses med källor för relevanta fakta och att sedan tillförlitligt reproducera dem kunde förr vara en tillräcklig nivå på studieinsatsen i de inledande delarna av en högskoleutbildning. Först längre fram i studiegången krävdes det ett mer analyserande och problematiserande förhållningssätt till innehållet för att studenterna skulle lyckas i sina studier. Men medierna för reproduktion gjorde mer motstånd förr; handen med pennan löpte långsamt över det grova pappret. Citat fick letas fram från många böcker och skrivas av för hand. Uppsatsen skulle skrivas ren eller knackas ut på en trög skrivmaskin. Det hann hända något med den skrivande under tiden. Något vi kanske fortfarande förutsätter sker, bara nu så mycket snabbare? Men kanske en hel del av det vi kallar bearbetning, eftertanke och värdefull djupinläring uppstod på grund av motståndet mot överföring i materialet. Idag växer klyftan mellan lärare och studenter när det gäller uppfattningen av vad som är lån, plagiat eller fusk i fråga om skriftliga uttryck för intellektuellt arbete (Carroll 2004).

ORIGINAL OCH KOPIOR

För några år sedan tänkte jag mycket på varför både konsten och populärkulturen var fulla av look-alikes och referenser i form av efterhärming. Längre stod jag framför en videoinstallation på Galleri Format i Malmö som visade konstnären i en oändlig och trovärdig imitation av en dansbandsartists framträdande på en Finlandsbåt. Jag tyckte fenomenet var ömsom poänglöst och ömsom skrottretande. Tänk att ägna sina krafter som musikgrupp åt att t ex vara Abba-look-alike? Trots att konsten och populärkulturen ända sedan Andy Warhol visat att unga människor idag lever i en värld av collage, bricolage, sampling, pastisch, avsiktlig imitation och ironi hade jag inte begripit. Kopian överskrider och ersätter originalet genom att vara flera gånger överlagrad och således något mer. Behovet av originalet upphör. Vem äger då texten, bilden eller musiken? Musik och filmer rinner från nätet ner i datorn, den glittrande mobilen eller det diskreta musiksmcket.

Hur ska vi hantera föraktet för ett medium som detroniserats? Som förlorat det magiska skimmer det innebär att vara det yttersta sättet att gestalta och kommunicera det vi förstår av universums karaktär och innehåll ... Ägnar vi tillräcklig eftertanke åt hur de nya sätten att kommunicera och dokumentera smälter samman med de gamla utan att alls ersätta dem, utan för

att ge dem nya uppgifter? Bara för att vi återigen tror att vi uppfunnit det yttersta sättet att uttrycka och hålla ordning på världens mångfald. För det har vi ju inte gjort den här gången heller. Tillvarons bibliotekarie har inte längre den yttersta kontrollen över innehållet i människolivets sjudande informationskittel. Söksystemen har blivit så enkla att klassificeringen inte längre ger den enda nyckeln till åtkomsten till eller karaktären på kunskapen. Detta bibliotek är en vållande ström av alla människolivets yttringar, där en liten felnavigering gör att du hamnar i en värld du inte alls önskar ta del av. Som helvetet förkroppsligat – förlåt – virtualiserat. Där ungdomar söker efter varandra för att begå självmord tillsammans eller där perversa inriktningar kan länkas till varandra och ge upphov till en egen liten subkulturs normaliserande av önskan att förnedra, stympa och förtära varandra. Här finns inga gränser eller förklaringar, inget rött skinnband, som det som omgärdade Dorés bibel (Lindgren 2005), med rubriker som kan tala om för oss att nu har vi hamnat i helvetet. Nej, innebörden i bibliotek måste vara att det talar om för mig arten av de källor jag dyker ner i oavsett mediets form. Och för det mesta vill jag också hålla det jag finner i min hand.

Det är inte en grasserande dyslexi som kommer att rasera vårt litterära arv. Läskunnigheten och skrivkonsten har aldrig varit väsentligare. Det är förlusten av en liten förarglig manick mellan oss och havet av elektroniskt kodad text. Hotet är inte de dånande flammorna utan det momentana utslocknandet. Vi behöver inse vidden av den omedelbara kompetensförlust som uppstår när det blir avbrott i strömtillförseln. Vi behöver boken som ett stillsamt ting, som inte behöver ständig energitillförsel för att kunna tala till oss. ■

Litteratur:

Borges, Jorge, Luis. (1987). *Järnmyntet*. Tolkningar av Lasse Söderberg. Stockholm: FIB:s Lyrikklubb.

Carroll, Jude. (2004). *A handbook for deterring plagiarism in higher education*. Oxford: Oxford Brookes University.

Florida, Richard. (2002). *The rise of the creative class*. New York: Basic Books.

Lindberg-Sand, Åsa. (2002). *The library barometer – library services and knowledge development*. Lunds universitet: Utvärderingsenheten, Rapport nr 2002:212.

Lindgren, Torgny. (2005). *Dorés bibel*. Stockholm: Norstedts förlag.

Manguel, Alberto. (1999). *En historia om läsning*. Stockholm: Ordfront.

Ong, Walter. J. (1990). *Muntlig och skriftlig kultur. Teknologiseringen av ordet*. Göteborg: Bokförlaget Anthropos.

Tranströmer, Tomas. (1997). *Dikter 1954-1989*. Stockholm: Bonniers.

Noter:

¹⁾ Antik Turning Torso i närheten av Babylon, oavslutad på grund av berömd språkförbistring.

Anna Gianuzzi

Journalist, webbredaktör på
Sociologiska institutionen, Lunds
universitet.

STUDENTINTERVJUER

Vid Lunds universitet har studenterna drygt 30 bibliotek att välja på, från högt specialiserade fakultets- och institutionsbibliotek till stora anrika UB i sin ståtliga röda tegelbyggnad. I biblioteken har studenterna en rik kunskapsbank med fria uttag och ständigt växande kapital. Här kan de botanisera bland tusentals titlar, läsa, låna och söka samvaro eller lugn och ro. Här finns alltid någon kunnig att fråga, en kompetent bibliotekarie som kan hjälpa och guida. I dag kan studenterna utnyttja många av bibliotekens resurser från den egna datorn via en informationsportal till cyberrymden. På Internet har biblioteket alltid öppet – en möjlighet som studenterna inte varit sena att upptäcka.

Johan Sandberg, 35, har en lite annorlunda akademisk bana bakom sig. Efter en masterexamen i internationell ekonomi vid University of South Carolina och arbete åt FN-organet UNECLAC i Washington arbetade han i olika utvecklingsprojekt finansierade av Världsbanken i Sydamerika. Hans starka samhällsintresse drev honom dock till att vilja vidareutbilda sig ytterligare och han började läsa sociologi på distans. I dag är han C/D-student i Lund och läser kurserna Cultural Studies och Globalisation

and Transformation in a Comparative Perspective.

Johan Sandberg tillhör de studenter som gärna går utanför den givna litteraturlistan och söker de vidare och djupare kunskaper som behövs för att få det nödvändiga kritiska perspektivet. Det han behöver finns i regel på Allhelgona Kyrkogata 14 i Lund där det gamla barnsjukhuset i dag rymmer Samhällsvetenskapliga fakultetens största bibliotek.

– Social- och beteendevetenskapliga biblioteket (SocBet) är specialiserat på just mitt ämnesområde och utbudet

som finns där är relevant för sociologi. Det är lätt att försvinna bland alla hyllorna på stora universitetsbiblioteket och jag känner inte att jag har haft så stort behov av att gå dit, säger Johan Sandberg.

De ämnesspecialiserade bibliotekarierna är ett stort plus då deras kompetens är skräddarsydd för studenter från Sociologen, Pedagogen, Psykologen och Socialhögskolan.

– Bibliotekarierna är både hjälpsamma och duktiga och kan lätt svara på mina frågor. Ber jag om en särskild artikel vet de ofta direkt vad jag menar. Jag skulle säkert kunna utnyttja deras kunskaper bättre än vad jag gör i dag.

Johan Sandberg går gärna till ”SocBet”, här finns referenslitteratur, en tyst läsesal, grupprum och datasal men det är sällan han lånar böcker.

– Jag föredrar att köpa min kurslitteratur och bygga upp ett eget bibliotek eftersom jag vill kunna göra understrykningar och anteckningar – ofta beställer jag via Internet. Men självklart är biblioteket en nödvändighet för dem som inte har råd eller lust att köpa böcker.

Under studietiden har Johan Sandbergs biblioteksanvändning ändrat karaktär, det är idag de digitala resurserna som är hans klart viktigaste informationskälla.

– De digitala resurserna betyder väldigt mycket – självklart när jag läste på distans men också nu. Jag söker artiklar, avhandlingar och läser uppsatser i Xerxes. Ofta vill jag kunna se hur till exempel en uppsats är upplagd.

Viktigast i Johans vardag som student är kurshemsidan i Mitt Kursbibliotek. På denna sida finns kurslitteraturen för samtliga delkurser upplänkad direkt till katalogsystemet LOVISA – han kan se om boken finns inne, boka eller ställa sig i kö. Här finns ingång till samtliga e-resurser vid Lunds Universitets Bibliotek, ordböcker och lexikon online liksom databaser med innehåll anpassat för sociologistudenter. Här finns också tidskrifter och Artikelsök.

– Detta är jättebra, det är hyllan utanför läsesalen fast i digital form. Det faktum att jag också kan komma åt samtliga resurser hemifrån genom att använda min StiL-identitet (Student i Lund) är helt suveränt. Så gott som allt jag behöver göra när det gäller informationssökning kan jag göra från kurshemsidan, säger Johan Sandberg.

Men även Internet har sina begränsningar och det kan behövas hjälp av en äkta bibliotekarie även on-line. I Lund finns möjligheten att chatta med jourhavande bibliotekarie, en service som är öppen måndag till fredag klockan 13.00-21.00 samt lördag och söndag klockan 13.00-17.00.

– Jag har inte själv använt möjligheten, men vilken tillgång för en student, särskilt om man jobbar mot en deadline och har kört fast. Jag har studerat vid andra stora universitet och en sådan service måste vara unik.

Men bibliotekens alla fina digitala resurser till trots,

många studenter vet inte hur de bäst ska utnyttja alla möjligheter. Johan Sandberg tycker att biblioteken kan bli bättre på att marknadsföra sig.

– Jag tror att ett välkomstmål från bibliotekarien ansvarig för den aktuella kursen till alla nya studenter skulle uppskattas. En bibliotekskurs erbjuds inte förrän man kommit högre upp i sina studier men den här hjälpen skulle jag ha haft användning av från början.

– Mailet skulle kunna innehålla tips om en fem-sex tjänster med korta motiveringar. Jag tror att biblioteken på det här sättet skulle kunna separera sig från all den information som sköljer över nyanlända studenter från institutionerna, kåren, AF och så vidare.

Bibliotekariens kunskap skulle också kunna utnyttjas bättre i Mitt Kursbibliotek.

– Jag tror att de skulle kunna ge ytterligare exempel på referenslitteratur – kanske under en rubrik som ”Bibliotekarien tipsar”. Kontakten mellan biblioteket och läraren kan också bli bättre. Läraren kan ju ge förslag på länkar som passar hans studenter – allt från sidor med matematisk hjälp för dem som ska börja med statistik eller intressanta artiklar i ELIN.

– Läraren kan också uppmuntra studenterna att använda e-resurser, digitala kompendier borde kunna göras så att folk kan bestämma själva om de bara vill läsa eller skriva ut. Det skulle också vara till hjälp om det på kurshemsidan tydligt syntes vilka delar som biblioteken ansvarade för och vilka som läraren stod för.

Men finns det inte en fara i att så mycket information läggs på webben, alla studenter har ju inte egen dator?

– Utvecklingen går åt det här hållet. Lärarna borde också ta mer aktiv del i processen eftersom de på många sätt styr hur studenterna ska arbeta. Jag tycker inte att det är diskriminerande att satsa på att utveckla de digitala resurserna. Det finns tillgång till datorer på universitetets bibliotek och datasalar för dem som behöver, säger Johan Sandberg.

Hanna Ericsson, 22 år, har studerat vid Lunds universitets sedan 2002 och läser det statsvetenskapliga programmet för pol mag (Politics magisterexamen) – en utbildning på totalt 160 poäng där samhällsvetenskap och ekonomi kombineras. Från skilda ämnesperspektiv analyseras samhällsförhållanden och förändringsprocesser på olika nivåer – alltifrån den lokala till den globala. Under resans gång har hon läst nationalekonomi och samhällsgeografi och har valt sociologi för de valfria 40 poängen. Hanna Ericsson är också aktiv i styrelsen för Lund Samhällsvetarkår.

Under sina år som lundastudent har Hanna Ericsson haft

anledning att besöka flera av universitets bibliotek. Stora universitetsbiblioteket UB har det mesta hon söker men de olika fakultetsbiblioteken fyller också en stor funktion.

– Exakt hur jag har använt biblioteken och hur ofta beror väldigt mycket på hur undervisningen är upplagd. När det gäller nationalekonomi så fanns det mesta i kurslitteraturen medan ämnena samhällsgeografi och sociologi, och kanske främst statsvetenskapen, där jag skrivit både B- och C-uppsats, krävt mer aktiv och specialiserad informationssökning.

– Fakultetsbiblioteken är bra när man snabbt vill hitta relevant information i ett visst ämne. UB (universitetsbiblioteket) kan kännas väldigt stort men kan också vara bra om du söker något utöver kurslitteraturen. Skönlitteratur lånar jag inte på UB – jag köper pocketböcker eller lånar av kompisar när jag nu har tid att läsa.

– Jag vet att de på fakultetsbiblioteken har stor kompetens i sina ämnen men ofta frågar jag min handledare när jag undrar något rörande litteraturen. Lite dumt så här i efterhand kan det tyckas men jag är ändå medveten om och litar fullt på att bibliotekarierna har kompetensen om jag behöver hjälp.

Hanna Ericsson tillhör inte dem som brukar låna kurslitteratur utan föredrar att köpa, främst från andrahandsbokhandeln.

– Jag tycker om att göra anteckningar och finner jag boken intressant vill jag gärna behålla den för framtida bruk. Det finns naturligtvis undantagsfall, är det en bok som finns i många exemplar på biblioteket är det ett alternativ att låna eftersom det då finns en chans att jag kan förlänga lånet om det behövs.

– När det gäller referenslitteratur, särskilt kortare avsnitt, så kan jag sätta mig på biblioteket och läsa så det är viktigt att biblioteken har ett bra utbud, säger Hanna Ericsson.

Hanna Ericsson träffar precis som många andra studenter kursare på biblioteken, i samband med grupparbeten och dylikt och använder tysta läsesalar när hon behöver ha lugn och ro. Men att använda biblioteket betyder inte alltid att hon går dit rent fysiskt.

Liksom många andra studenter utnyttjar Hanna Ericsson bibliotekens elektroniska resurser flitigt. Oftast sitter hon hemma vid den egna datorn där hon kommer åt kataloger, databaser och annat med hjälp av sin StiL-identitet (Student i Lund). En annan möjlighet hon ofta använder är att beställa upp böcker hon behöver från magasinerna.

– Det är väldigt bra att kunna gå in i katalogen (LOVISA) och se om den aktuella boken finns inne eller inte och i så fall var. Jag slipper springa runt på flera olika ställen och fråga. Det går också att boka direkt på nätet och jag har också förlängt lån med hjälp av kort- och personnummer vilket är smidigt.

En annan uppskattad resurs är ELIN – den stora databasen för tidskrifter och artiklar.

– Framförallt när jag läste statsvetenskap använde jag ELIN. Nu kan jag välja om jag vill läsa på skärmen eller skriva ut och spara. Det är också ett bra ställe att söka på om jag behöver hitta referenser.

Det tog dock lite tid innan hon på allvar upptäckte och började utnyttja de digitala resurserna.

– När det gäller lärarna så är det min erfarenhet att de inte ofta hänvisar till ELIN eller andra digitala resurser utom på direkt fråga. Från början visste jag heller inte så mycket om vad biblioteken hade att erbjuda förutom utlåning av böcker men behovet att själv kunna söka information växte efter hand. När jag började läsa B-kursen i sociologi kom en bibliotekarie från Social- och beteendevetenskapliga biblioteket och presenterade sig vilket jag tyckte var trevligt.

Hanna Ericsson tycker inte att biblioteken är dåliga på att informera om sin verksamhet även om det finns utrymme för vissa förbättringar.

– Det är svårt att säga hur mycket biblioteken ska informera studenterna om sina olika tjänster och exakt vad de gör, som ny student blir man översköld av information ändå. Det går att dra paralleller med Kåren, kanske räcker det om de vet att hjälpen finns och var de kan gå om behov uppstår.

I vardagen använder Hanna Ericsson gärna sin kurshem-sida i Mitt Kursbibliotek – dels för att hämta allmän information som läraren på den aktuella kursen lagt dit men också för att söka sin kurslitteratur som är direktlänkad in i LOVISA. Andra resurser på sidan som ämnesspecifika databaser, ordböcker och lexikon har hon noterat att de finns tillgängliga men inte använt dem, något som också gäller chatttjänsten Jourhavande bibliotekarie.

– Rent allmänt tycker jag att det är en otrolig fördel med alla de digitala tjänsterna, särskilt nu när det finns bredband i alla studentbostäder. Sedan finns ju datasalar på olika ställen på universitetet så är det ju ingen i dag som inte kan få tillgång till en dator, säger Hanna Ericsson. ■

STUDENTERNA OCH STADSBIBLIOTEKET

Gunilla Herdenberg

Chef för Folkbiblioteken i Lund.
Ledamot av biblioteksstyrelsen vid
Lunds universitet.

Att studenterna fanns som användare hjälpte dock till i processen att förverkliga det nya biblioteket; politikerna förstod att Lund har en mycket krävande "bibliotekspublik"!

Lund är en liten stad med ett stort universitet. En ung stad, en stad med anor, en lärd och fascinerande stad.

Här finns många bibliotek: lundaborna behöver dem, liksom studenterna.

Men hur möter ett av stadens största bibliotek – Stadsbiblioteket – studenterna? Är Stadsbiblioteket till för de universitetsstuderande? Använder studenterna Stadsbiblioteket?

En tillbakablick visar hur bibliotekens syn på sin egen roll gentemot studenterna förändrats under årens lopp.

Stadsbibliotekarie Kerstin Osborne skriver 1961 i sin årsberättelse: "Den stora tillströmningen av studerande ungdom har bidragit till att lånesiffrorna på avdelningen för vuxna har gått upp från 159 905/år (1960) till 180 158/år (1961)."

Stadsbiblioteket fanns då i mycket små lokaler på Kyrkogatan – i det så kallade Stadshuset mitt emot domkyrkan. Lokalerna var otillräckliga och Kerstin drev med stor beslutsamhet diskussionen om ett nytt bibliotek, värdigt invånarna i lärdomsstad.

"Det var självklart att studenterna på grundnivå inom framför allt humaniora och samhällsvetenskap skulle betjänas", berättar Kerstin nu 2005, fyrtiofyra år senare. "Vi hade ett ganska magert bokbestånd, men studenterna tillhörde våra användare. 1960 fanns ungefär 7 000 studenter i Lund. I planerna för det nya Stadsbiblioteket

räknade vi med att det skulle finnas cirka 11 000 studenter från 1970 och ett antal år framåt."

Antalet inskrivna visade sig dock överträffa planerna med råge: år 1970 fanns 23 339 studenter, varav ungefär hälften bosatta i Lund.

Det fanns inget uttalat samarbete mellan universitetet och kommunen inför det nya biblioteksbygget, inte heller något permanent samarbete mellan Universitetsbiblioteket och Stadsbiblioteket. Att studenterna fanns som användare hjälpte dock till i processen att förverkliga det nya biblioteket; politikerna förstod att Lund har en mycket krävande "bibliotekspublik"!

NYTT BIBLIOTEK

1970 stod det nya Stadsbiblioteket vid S:t Petri Kyrkogata klart. Huset blev omedelbart en succé, lånen steg med 56 procent och besökarnas antal mer än fördubblades. För den som ville studera fanns det gott om ljusa och tilltalande läsplatser. Under första halvan av 70-talet köpte Stadsbiblioteket medvetet in all kurslitteratur på grundnivå inom områdena humaniora och samhällsvetenskap. Man fick litteraturlistorna från respektive institution och tillhandahöll därmed en service direkt riktad till studenterna. Initiativet kom från de bibliotekariéer som arbetade i informationsdiskarna; de såg att behovet av kurslitteratur var stort.

"Men mot slutet av 70-talet förändrades inställningen till studenterna", berättar Beata Sjögren, biträdande

stadsbibliotekarie åren 1976 till 1989 och stadsbibliotekarie åren 1989 till 2000. I takt med en krympande ekonomi och ett stadigt ökande antal användare sågs studenternas krav på kvalificerad service, läsplatser och litteratur som allt svårare att uppfylla. De inkräktade på resurser som i första hand var avsedda för kommunens invånare, menade man.

”Studenterna hade sina egna bibliotek, och vi började hänvisa dem dit”, säger Beata. ”Vi slutade helt med att köpa in kurslitteratur; den litteratur som köptes in skulle vara av allmänt intresse.”

Även allmänheten reagerade och en del insändare skrevs på temat ”Studenterna brer ut sig – ut med studenterna”.

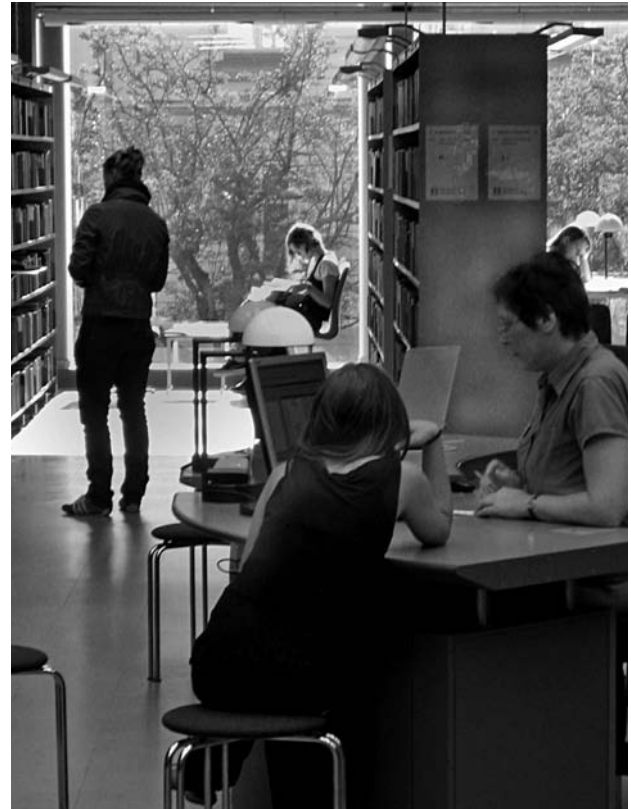
I årsberättelsen för 1987 skriver stadsbibliotekarie Elisabet Ingvar: ”Litteraturreferenser via databaser till studerande har av tidsbrist dragits in. Universitetsstuderande hänvisas till UB1, UB2 och till Ekonomiska biblioteket.” Men trycket minskade inte för den skull. I årsberättelsen året därpå skriver Elisabet: ”Gymnasister och universitetsstuderande var de dominerande användarna av referensavdelningens resurser. Dessa lade under terminen beslag på alla läsplatser under större delen av dagen, och detta vållade stundtals problem.”

Den här bilden av studenterna som ett bekymmer håller i sig även 1989 då Beata Sjögren skriver: ”Studenternas biblioteksutnyttjande är ett växande problem för Stadsbiblioteket, eftersom det är planerat och byggt för att i

första hand möta behov och önskemål hos kommunens invånare i alla åldrar.”

ETT OMBYGGT STADSBIBLIOTEK

Att Stadsbiblioteket behövde byggas om stod nu fullkomligt klart. Huset var dimensionerat för cirka 1 000 besökare per dag, men nu var antalet som regel mer än det dubbla och av besökarna var fler än hälften studerande. Beata berättar att hon hade intensiva kontakter med ledningen för Universitetsbiblioteket i syfte att få draghjälp inför en ombyggnad. Universitetets planer på att

bygga fler läsplatser var centrala i diskussionen. Tanken var att gemensamt dimensionera antalet läsplatser.

1999 stod det ombyggda Stadsbiblioteket klart. Nu fanns läsplatser på andra våningen – de behövde inte längre ”dela rum” med referenslitteraturen. Elsbeth Holmberg, bibliotekarie vid Stadsbiblioteket, berättar att inställningen till studenterna åter svängt och nu var positiv. Alla såg dem som en given användargrupp (jfr Osborne 1961!).

Köper Stadsbiblioteket in litteratur med hänsyn till studenterna? Magnus Lind, bibliotekarie vid avdelningen för Humaniora och samhällsvetenskap säger att kurslistornas tid definitivt är förbi, studenterna har ändrat sitt

sätt att söka kurslitteratur. Studenterna är en tydlig användargrupp hos oss, men litteraturen vi köper ska vara av allmänt intresse.

I samband med omorganisationen 1999–2000 anställdes ett antal "Biblioteksvårdar" – en verksamhet som fortsatt sedan dess. Dessa vårdar är studerande vid avdelningen för biblioteks- och informationsvetenskap i Lund (BIVIL). Genom att några studenter anställs under en liten del av sin studietid, får vi som har vår dagliga gärning på biblioteket in nytänkande och friska ögon på verksamheten. Samtidigt får de blivande bibliotekarierna erfarenhet och insikt i sitt kommande yrke.

Eva Kronfält, som tog sin examen 2005 och vikarierar som bibliotekarie på Stadsbiblioteket, menar att man som student använder sig av alla tillgängliga bibliotek. Stadsbiblioteket ger bra service till studenterna, tycker Eva, och det känns lätt att få hjälp. Men pedagogiken är viktig, studenten på grundnivå är ofta mycket okunnig i informationssökning och behöver lära sig hitta. "Kanske ger ni ibland studenterna lite för bra service, genom att ofta ge dem svar på frågan eller uppgiften direkt", säger Eva.

Mats Ericson, generaldirektör för Nätuniversitetet, för ett liknande resonemang i artikeln "Folkbiblioteken får inte agera curlingföräldrar åt högskolestudenterna", *DIK-forum* 13/04. "I varje län där det finns en högskola måste folkbiblioteken och högskolebiblioteken prata med varandra. Man kan till exempel ha gemensamma utbildningsdagar och man kan gemensamt bygga ut olika servicefunktioner", anser Mats Ericson. Han menar också att folkbiblioteken måste bestämma sig för vad som är en rimlig servicenivå, när det gäller både kurslitteratur och referenstjänst.

BIBLIOTEKSSAMARBETE

Guðrún Þórsteinsdóttir, forskare vid avdelningen för biblioteks- och informationsvetenskap vid Göteborgs universitet, redogör i en artikel publicerad i *Svensk Biblioteksforskning* 1-2/97, för "Folkbiblioteket och attityder gentemot studerande som användargrupp."

Undersökningen omfattar svar från 15 folkbibliotek runt om i landet. Det samlade intrycket är att antalet studerande på folkbiblioteken under de senaste åren har ökat enormt. Detta gäller såväl vuxenstuderande som högskolestuderande; under åren 1989 till 1994 ökade antalet högskolestuderande i riket med drygt 60 procent.

Hur skall folkbiblioteken möta kraven från studenterna? Hur ska ansvaret fördelas mellan högskolebiblioteket och folkbiblioteket? Vad skall folkbiblioteket köpa in, fjärrlåna osv, och vad ska biblioteket vid högskolan/

universitetet ta ansvar för? Det är frågor som Guðrún Þórsteinsdóttir ställer.

Att frågan är högaktuell och pockar på en lösning visar också rapporten *Ett bildat folk* från Statens Kulturråd. I den kommer man fram till att det

"... borde vara angeläget för hela det allmänna biblioteksväsendet att eftersträva en samverkan och formulera en gemensam målsättning och strategi för att lösa frågan om de högskolestuderande och deras litteraturförsörjning. En sådan samverkan skulle vara ömsesidigt fördelaktig och möjliggöra ett närmande mellan högskole- och folkbiblioteken." (*Ett bildat folk* 1995, s 78)

Nu skriver vi 2005 och en del har hänt i synen på hur biblioteken bör förhålla sig, både till varandra och till olika användargrupper. Bibliotekslagen har fått ett tillägg: "Bibliotek och bibliotekshuvudmän inom det allmänna biblioteksväsendet skall samverka."

Till folkbiblioteken är alla välkomna. Till universitetsbiblioteken är också alla välkomna. I vårt samhälle behövs kunskap, men vägen till kunskap ser inte likadan ut för varje individ och behovet av kunskap ser inte likadant ut under en livstid. Biblioteken är viktiga institutioner som har till uppgift att förmedla information och upplevelser som för den enskilda människan kan leda till kunskap.

Revirtänkandets tid är förbi. I Lund med våra många bibliotek har vi alla möjligheter att gemensamt agera för att utveckla det kunskapssamhälle som är vår framtid. ■

BIBLIOTEKSUNDERVISNING PÅ MUSIKHÖGSKOLAN

Peter Berry

Områdesbibliotekarie vid de
konstnärliga högskolorna i Malmö,
Lunds universitet.

Alice påminner mig om ...

”**T**he rabbit-hole went straight on like a tunnel for some way, and then dipped suddenly down, so suddenly that Alice had not a moment to think about stopping herself before she found herself falling down a very deep well.

Either the well was very deep, or she fell very slowly, for she had plenty of time as she went down to look about her and to wonder what was going to happen next. First, she tried to look down and make out what she was coming to, but it was too dark to see anything; then she looked at the sides of the well, and noticed that they were filled with cupboards and book-shelves; here and there she saw maps and pictures hung upon pegs. She took down a jar from one of the shelves as she passed; it was labelled ‘ORANGE MARMALADE’, but to her great disappointment it was empty: she did not like to drop the jar for fear of killing somebody, so managed to put it into one of the cupboards as she fell past it.” (Carroll, L. *Alice’s Adventures in Wonderland*)

Det är Alice jag ser med mitt inre öga när jag guidar eleverna på Musikhögskolan i Malmö i litteratursökning. Vad kan Alice ha att göra med biblioteksundervisning?

... SUGGESTOPEDILEKTIONER I TYSKA SOM INSPIRERAR MIG ...

Jag deltog för några år sedan i en kurs i tyska på universitetet. Läraren, Britt Marie Svenonius, använde suggestopedimetoden.

”Suggestopedi utgår från en helhetssyn på människan. Genom att skapa en undervisning som inkluderar musik,

sång, rörelse, lekar, spel, målning etc. involveras hela människan, och inlärningen blir effektivare och roligare ... Suggestopedi integrerar alla sinnen, förenar känsla och intellekt, är elevaktivt, effektivt och roligt.” (*Suggestopediakademiens lärarutbildning*)

Britt Marie hade förberett ett tyskt rum för våra lektioner. När vi gick in i rummet lämnade vi våra svenska identiteter och blev skådespelerskan Elke Langhals (”Ich habe noch ein Koffer in Berlin ...”), generalen och sedermera chefen för traktorfabriken i Saarbrücken och flera andra figurer. Vi sjöng tyska visor, åt Werthers Original-gräddkolor och dansade. Metoden att använda alla sinnen för att ”främja förmågan att inhämta och beakta stora mängder stoff” (*Nationalencyklopedin*) utvecklades av den bulgariske psykiatrikern och fysiologen Georgi Lozanov. En beskrivning av hans metod finns i *Suggestologi och suggestopedi*.

Jag tyckte kursen var bra. Kanske blev inte min tyska perfekt, jag hade behövt mer tid för det, men jag lärde mig en pedagogisk metod som jag sedan har haft stor nytta av i min egen undervisning.

... I UNDERVISNINGEN PÅ BIBLIOTEKARIEUTBILDNINGEN OCH SEDAN ...

Den första gruppen jag undervisade i suggestopedistil var studenter på bibliotekarieutbildningen i Lund. I stället för att göra en genomgång av referensverken från A till Ö utgick jag från en ”resa” bland böckerna. Resan bestod av nedslag i olika typer av hjälpmedel på ett tema

som jag valt eftersom det hade personlig anknytning till mig. Min utgångspunkt var en känd teckning av Nils Holgersson på Akkas rygg som föranledde många dykningar i böckerna. Jag avslutade resan med att berätta om farmors bror, han som gjorde teckningen. Sedan presenterade jag kort mina källor, referensverken, och bad studenterna att göra egna resor och dokumentera dem, det vill säga att tala om vad man hittade och var. Studenternas resor kom till exempel att handla om Beatles, Andréxpeditionen, Shangri-La, Karlskrona, Matteuspassionen och Mr Spock. Jag ville att studenterna skulle bli inspirerade av informationen de hittade och att de inte skulle se uppgiften i första hand som ett sätt att lära sig söka i referenslitteratur. Vid redovisningen bad jag studenterna beskriva sina resor så som man upplever "vanliga" resor, det vill säga med ord som trötthet, hinder, väntan, upptäckter och glädje. Studenternas utvärderingar av kursen var genomgående positiva.

... PÅ MUSIKHÖGSKOLAN OCH DÄR BÖRJAR RESAN ...

Först under höstterminen 2004 undervisade jag igen och nu i en helt annan miljö, nämligen på Musikhögskolan i Malmö. Musikhögskolan utbildar musiker och musikpe-

tionskällor på några teman som lärarna och jag bestämt. Ett sådant tema var "improvisation". I uppsatserna var det viktigt att eleverna angav var de hittade informationen. Min uppgift var framför allt att lotsa dem genom biblioteksnätverkets olika digitala fulltextarkiv.

... SOM JAG KALLAR "INSPORMATION" OCH ...

Här följer en presentation som jag gjorde nyligen för några kollegor:

Jag har utvecklat en ny form av undervisning i litteratursökning i det digitala biblioteket för Musikhögskolan (grundutbildningen). Jag undervisar på ett sätt som anknyter till elevernas ämnesinriktning (musik) och som väcker intresse för litteratursökning hos en grupp som är ovan vid att se biblioteket som något annat än ett ställe att låna på. Min grundidé är att undervisningen ska leda till att eleverna använder litteratursökningen i första hand som en källa till inspiration. När de lärt sig hur de använder de digitala hjälpmedlen som inspiration har de också skaffat sig förmågan att göra målinriktade sökningar.

Ett sätt att låta sig inspireras är att göra en "resa" i det digitala biblioteket. Med ett tema i bakhuvudet gör man nedslag i materialet och varje nedslag associerar till ett nytt nedslag. Jag uppmanar eleverna att vara

Min grundidé är att undervisningen ska leda till att eleverna använder litteratursökningen i första hand som en källa till inspiration.

dagoger. Många av Sveriges skickligaste musiker och musiklärare har varit elever hos oss. Musikhögskolan är försett med ett förnämligt bibliotek och en kunnig och charmig personal.

Jag blev anmodad att sköta undervisningen i litteratursökning för eleverna i årskurs 1. Bakgrunden var att man ville utveckla kursen i medieteknik från att handla om enbart programhantering till "projektorienterad datoranvändning", det vill säga att lära eleverna att arbeta med digitala bibliotekstjänster, informationshantering, kritisk källgranskning och urvalsfrågor. Studenterna presenterade korta uppsatser som bestod av nedslag i olika informa-

mycket öppna för oväntade ting som händer under resan. Jag brukar nämna Alices upplevelser i Underlandet i detta sammanhang.

När jag undervisar börjar jag med att presentera en egen resa och berättar utförligt om vad jag hittar och även, men i andra hand, vilken typ av hjälpmedel jag använder. Sedan får varje elev göra sina egna resor och berätta om dem. Jag uppmanar eleverna att göra sådana här resor ofta och säger tyst till mig själv att det borde jag också göra (men det blir ju inte av).

Jag använder ett väl förberett exempel på en egen resa och försöker att skapa en miljö med hjälp av bilder, ljud

och olika föremål. Ett exempel jag brukat använda är "säckpipor och improvisation". Innan jag börjar lektionen hörs säckpipemusik svagt i bakgrunden. Det har hänt att jag serverat ett litet glas Guinness och "Scottish short-breads" och blåst i skalmjejan (som hör till min egen säckpipa). Jag börjar min resa i en digital uppslagsbok i en artikel om den skotska säckpipan och hamnar via artiklar i fulltextarkivet (ELIN) om "piobaireachd" och "canntaireachd" i Tjeckoslovakien på 1800-talet, där det fanns orkestrar med 2 säckpipor, 2 fioler, klarinett och basfiol (vilket ljud!), zampogna, piffaro, ciaramella, cornamusina, en fläkt av Italien, till dagstidningsartiklarna och hårdrockarna Korn, "fläsigt gung i läderkilt", Johanna Magdalena Beyer (född i Leipzig 1888, död i USA 1944) – pianolärarinna som komponerade orkesterstycke 1938 för musettedragspel, elektrisk cello, blåsensemble, bastrumma, saxofon och säckpipa ... (återigen – vilket ljud!).

Eleverna lär sig använda vårt digitala nätverk och, framför allt, låter sig inspireras.

Jag kallar detta "inspormation" (inspormazione, utjrezjdenie po inspormatsionnych delach), en blandning av information och inspiration.

I min personliga kontakt med eleverna märkte jag att metoden uppskattades. En genomgång av de inlämnade uppsatserna visade att eleverna använt flera av de hjälpmedel jag nämnde. Kursens lärare var positiva och när metodikkursen ges igen under höstterminen 2005 kommer "informationshantering" att ingå i rubriken. Med det markerar man att biblioteket blivit en viktig del av utbildningen i metodik. Det är viktigt att få veta mer

om hur "inspormation" uppfattades av eleverna. Det finns mycket att göra innan metoden fungerar så bra att man har anledning att vara riktigt nöjd.

... RESAN FORTSÄTTER I ANDRA UNDERVISNINGSMILJÖER NÄR ...

Skulle inspormation kunna fungera i andra undervisningsmiljöer eller är det speciellt lämpligt i "konstnärliga" miljöer?

Inspormation påminner om humanisternas sätt att söka information som anses vara mer associativt till sin karaktär än naturvetarnas. Det oväntade mötet med en bok som råkar stå bredvid den man söker ger upphov till nya idéer. Trash och Eliot (2003) försöker visa att begreppet inspiration är relevant i flera olika verksamheter, och att det är användbart som ett "vetenskapligt" begrepp. Deras utgångspunkt är psykologin, men den som söker definitioner av inspiration och litteraturreferenser även inom andra discipliner bör konsultera deras artikel. De avslutar sin artikel med följande beskrivning av inspirationen: "The heights of human motivation spring from the beauty and goodness that precede us and awaken us to better possibilities."

Inspormationens användningsområde begränsas kanske inte främst av dess fantasi- eller associationsrika karaktär utan av traditioner i lokala undervisningsmiljöer där man tar fasta på kontroll mer än inspiration och utveckling. I en hårt styrd och traditionell undervisningsmiljö med stora studentgrupper har nog inte inspormationen så stor chans. Finns det en öppenhet för experiment, ett intresse för det som inte styrs av nyttan och ett engagemang för pedagogik blir situationen annorlunda.

... JAG HITTAR EN BURK SOM DET STÅR "INSPIRATION" PÅ SOM ...

Information är ett välkänt begrepp för dem som sysslar med bibliotek och kräver ingen närmare beskrivning. Inspiration är mer främmande i vår värld.

"**inspiration** (lat. *inspira'tio*, av *inspi'ro* 'blåsa i', 'inandas', blåsa liv i', 'inspirera'), andlig ingivelse som sätter en människa i stånd att tänka, tala eller handla på ett sätt som förefaller vida övergå hennes egen förmåga; i allmänt språkbruk även med försvagad betydelse. Den kan uppfattas som en frigörelse och förhöjning av hennes vanliga självständigheter, men i klassisk form tänks inspirationen komma mer direkt från den gudomliga världen (Gud, Guds Ande, en ängel, muserna osv)." (*Nationalencyklopedin*)

Jag använder "inspiration" i betydelsen en lekfull idé eller ett infall som på ett lustfyllt sätt leder vidare. Det är något mer än "dess försvagade betydelse" och något

mindre än den klassiska definitionen. I *Encyclopedia of Religion* kan man läsa en kort och koncis beskrivning av begreppets ursprung i forntidisk hymndiktning och dess betydelse för sång och poesi i det antika Grekland.

I en konstnärlig miljö har begreppet en särskild laddning för att inte säga belastning. Inspiration upplevs ibland som något svårt och tungt som man inte förtjänar utan som dyker upp av sig själv och förutsätter hårt arbete. Jag får intrycket att många har en relation till detta begrepp men att få vill umgås med det.

Jag finner tröst hos Verena Kast i hennes bok *Glädje, inspiration, hopp – om att hitta känslorna som lyfter*.

Kast, en jungiansk analytiker, vill få oss att använda de ”upplyftande” känslor som finns inom oss och vill vara ett alternativ till den psykologiska litteratur som domineras av mörka och svåra känslor som ångest och förtvivlan.

Kast använder ofta metaforer från musiken för att förklara sitt resonemang. Hon beskriver människans sinnesstämning som ”en slags atmosfärisk känsloton i vårt liv som hela tiden präglar och genomsyrar vår upplevelse”.

Hon fortsätter:

”Att vara nedstämd, förstämd, betyder att man inte är i samklang med sig själv, inte i samklang med den inre världen, inte i samklang med kroppen eller inte i samklang med världen, den yttre världen.” (Kast 1997, s 22-23)

Glädjen lyfter oss uppåt, menar Kast, och ”manar fram en förbundenhet med något som är större än oss själva, något vi får uppleva och förlora oss i” (Kast, s 41). Det är i detta inspirerade tillstånd som människan är kreativ.

”Den som arbetar på inspiration låter sig fångas och dirigeras av sina infall ... Det är idéer som lägger beslag på vårt jagkomplex, som fångar och griper oss och inger oss den ofrånkomliga känslan att de nu också måste gestaltas ... Förutsättningen för kreativitet skulle alltså vara att man kan låta sig gripas.” (Kast, s 95)

... FÅR MIG ATT TÄNKA PÅ ”FLOW” OCH ...

Kreativitetsforskaren Mihály Csíkszentmihályi beskriver i boken *Finna Flow* ett inspirerat tillstånd. Han skiljer sig från Kast genom att han betonar arbetets och koncentrationens roll.

”[Mr. Csikszentmihalyi describes flow as] being completely involved in an activity for its own sake. The ego falls away. Time flies. Every action, movement, and thought follows inevitably from the previous one, like playing jazz. Your whole being is involved, and you’re using your skills to the utmost.” (www.brainchannels.com/thinker/mihaly)

Flowupplevelsen fungerar som ”en magnet för inlärning – det vill säga för att utveckla nya nivåer av utmaning och skicklighet” och ”den leder till att vårt medvetande växer och blir allt mer komplext.” (Csíkszentmihályi 1997, s 54f)

Jag skapade begreppet inspormation för att beskriva en pedagogisk metod. Men man kan också se inspormation som ett sätt att förhålla sig till informationsinhämtning över huvud taget, där inspirationen och människans hela upplevelsefält tillåts få en del av inlärningen eller den kreativa processen. Det som anger dess gränser och utmaningar är dess släktingar *inspiration* och *flow* som står för glädje och koncentration i den kreativa processen. Kast varnar för att den som sprider ett sådant budskap lätt placeras i kategorin ”naiva optimister” (Kast, s 18).

... RESAN FORTSÄTTER NÄR ...

Undervisningen i informationssökning på Musikhögskolan enligt inspormationsmetoden gäller för närvarande bara årskurs 1 och metodikkursen. Kanske skulle annan undervisning om biblioteket på elementär nivå också kunna ske mer ”inspormationellt”? Det borde åtminstone vara möjligt att använda metoden på mer avancerad nivå, till exempel i samband med andra uppsatsarbeten. Skriftlig dokumentation förekommer i ökande utsträckning i de konstnärliga utbildningarna. En annan viktig uppgift för biblioteket är undervisningen av doktorander, forskare och lärare. I dessa grupper uppstår frågor som

jag inte tror har med pedagogiken att göra utan med hur de uppfattar sina och andras roller. Det gäller hur bibliotekarien betraktar en lärarroll som kräver att bibliotekarien är pedagog *och* auktoritet inom det ämnesområde han eller hon verkar inom. Det gäller i lika hög grad om det i forskarens uppfattning av sin roll finns utrymme för en bibliotekarie som inte bara pekar utan som också är medresenär.

Inspormationens synvinkel behöver inte begränsas till undervisning utan kan väl gälla all information från biblioteken, till exempel sättet att presentera katalogen och samlingarna, hur man förvärvar och hur man uppträder på webben. Egentligen är det en tankeställare för planeringen av hela biblioteksidén.

"... THUMP! THUMP! DOWN SHE CAME UPON A HEAP OF STICKS AND DRY LEAVES, AND THE FALL WAS OVER"

Inspormation innebär närvaro – inte distans. Det är ett aktivt förhållningssätt där man är en integrerad del av institutionens verksamhet och gör egna inspormationsresor. Alice säger aldrig "det här är omöjligt". Hon anpassar sig till sådant andra skulle säga är vansinnigt. Hon har ett vidöppet sinne och gör upptäckter utan att förvånas. Hon iakttar nyfikenheten och integrerar det i sin värld.

"Down, down, down. There was nothing else to do, so Alice soon began talking again. 'Dinah'll miss me very much to-night, I should think!' (Dinah was the cat.) 'I hope they'll remember her saucer of milk at tea-time.

Dinah my dear! I wish you were down here with me! There are no mice in the air, I'm afraid, but you might catch a bat, and that's very like a mouse, you know. But do cats eat bats, I wonder?' And here Alice began to get rather sleepy, and went on saying to herself, in a dreamy sort of way, 'Do cats eat bats? Do cats eat bats?' and sometimes, 'Do bats eat cats?' for, you see, as she couldn't answer either question, it didn't much matter which way she put it. She felt that she was dozing off, and had just begun to dream that she was walking hand in hand with Dinah, and saying to her very earnestly, 'Now, Dinah, tell me the truth: did you ever eat a bat?' when suddenly, thump! thump! down she came upon a heap of sticks and dry leaves, and the fall was over." (Carroll, L. *Alice's Adventures in Wonderland*) ■

Litteratur

Carroll, L. *Alice's Adventures in Wonderland* (www-2.cs.cmu.edu/People/rgs/alice-table)

Csikszentmihályi, M. (1997). *Finna flow: den vardagliga entusiasmens psykologi*. Stockholm: Natur och Kultur.

Kast, V. (1997). *Glädje, inspiration, hopp: om att hitta känslorna som lyfter*. Stockholm: Natur och Kultur.

Lozanov, G. (1983). *Suggestologi och suggestopedi*. Tierp: Pedagogisk utveckling.

Suggestopedi akademins lärarutbildning (www.larkkulla.net/?doc_id=175)

Trash, T. M. & Elliot, A. J. (2003). Inspiration as a psychological construct. *Journal of personality and social psychology*, 84 (4), 871-889.

Anna Alwerud

Områdesbibliotekarie, Biblioteket vid
Campus Helsingborg, Lunds
universitet.

TÅNG I NÄTET

Ensam i sin kammare reflekterar bibliotekarien över hur viktigt det är att någon ställer de "dumma" frågorna så att man får möjlighet att reda ut missförstånd och kan börja framställningen där studenten befinner sig.

Biblioteket vid Campus Helsingborg ligger på andra våningen i de nyrenoverade lokalerna i gamla Tretornfabriken. Till Campus kommer man efter fem minuters promenad söderut från Knutpunkten där tåg, bussar och båtar sammanstrålar. I biblioteket finns 40 läsplatser och 12 av dessa är försedda med datorer. Biblioteket besöks under terminstid av uppåt 800 personer per dag. Den primära målgruppen är tretusen studenter, lärare och forskare. Personalen utgörs av fyra bibliotekarier. Ytan i själva bibliotekslokalen är drygt 400 m².

Biblioteket är ett av de yngsta i LUB-nätverket. Delaktigheten i nätverket innebär stora fördelar men också vissa begränsningar. Genom LUB får biblioteket tillgång till universitetets biblioteks samlade resurser av tryckt och elektronisk material. Detta är särskilt viktigt pga. avståndet till Lund. Genom att delta i biblioteksrådet och arbetsgrupperna kan biblioteket påverka utvecklingen av resurser och rutiner. Biblioteket vid Campus Helsingborg ingår också i lokala nätverk.

EN ALLDELES VANLIG DAG

En minut över nio slås det automatiska låset ifrån och studenterna strömmar in i biblioteket. Bibliotekarien står beredd vid disken men besökarna skyndar förbi. Några hälsar glatt, andra låtsas inte om personalens

närvaro. I ett huj är alla datorarbetsplatserna upptagna, även den som "i första hand är reserverad för studenter med funktionshinder". Ett gäng ockuperar kopian under högljutt samtal.

Dagens första ärende i disken har en student som fått besked i utlåningsautomaten att "boken inte får utlånas". Han ifrågasätter detta eftersom det står flera exemplar av boken på hyllan där han tog sitt. Bibliotekarien läser in lånekort och boketikett med skannern, tar bort systemets varningsmeddelande och räcker över bok och kvitto till låntagaren.

Så förflyter förmiddagen med frågor om aids, om tonåringar som skär sig, om hur man mäter kundtillfredsställelse och om metoder för att jäsa öl. En student från Byggprogrammet behöver veta vad "krypgrund" heter på engelska. Referensfrågorna varvas med lånearbete och praktiska frågor om kopieringskostnader, hur man beställer fjärrlån och hur man skannar ett dokument. En besökare som inte är student vid Campus Helsingborg vill använda en dator och loggas in som gäst.

Alldeles för många frågor gäller reservationer. Somliga studenter vill försäkra sig om att få böckerna så snart som möjligt och ställer sig i kö på samtliga exemplar vilket orsakar onödigt långa väntetider för alla. Andra förstår inte att man måste välja ett specifikt exemplar, genomför reservationen på bibliografisk nivå och får ett

Underligt nog är man ofta mer beredd på de ”smarta” frågorna än på de ”dumma”.

I sitt arbetsrum på tredje våningen sitter en kollega och räknar på hur många kursexemplar biblioteket har råd att köpa in till kommande termin. Förvärvsanslaget har nästan halverats och det gäller att hitta en acceptabel fördelning mellan kurs- och fördjupningslitteratur. Hon tar fram två olika förslag. Det ena innebär maximalt inköp av kursböcker och lämnar inga marginaler vare sig för kompletteringar eller inköp av fördjupningslitteratur. Det andra förslaget innebär att antalet kursböcker minskas med hälften men möjliggör inköp av viss övrig litteratur. Hon suckar djupt och ringer upp institutionsrepresentanten för att bestämma ett möte.

Så förflyter dagen tills tidlåset slås till klockan fyra på eftermiddagen (eller halvsju om det är en måndag) och besökarna lämnar biblioteket, en del motvilligt. Snart går också personalen hem. Ute doftar det av törnrosor och tång.

exemplar på ett bibliotek i Lund. Bibliotekarien hjälper studenten att ta bort den oönskade reservationen så att han kan göra en ny beställning på ett exemplar i Helsingborg. Sen gäller det att meddela biblioteket som har det felaktigt undanställda exemplaret att detta kan gå vidare till nästa köande.

Samtidigt i en datorsal på femte våningen med utsikt över Öresund med Kronborgs slott: Bibliotekarien stiger in i salen där undervisningen i informationssökning för andra terminens socionomstudenter ska äga rum. Salen som rymmer trettio datorer är fullsatt. Det smattrar om tangentborden. Eftersom studentgruppen inte ska bestå av mer än tjugo studenter uppmanar bibliotekarien vänligt alla ”obehöriga” att lämna salen. De avtågar utan protester och lektionen tar sin början.

Framställningen utgår från Mitt kursbibliotek SOL 022 med nerslag i den ”verkliga” Internetvärldens ämnesportaler och sökmotorer. Studenterna uppmanas att använda Mitt Kursbibliotek som utgångspunkt i sin informationssökning eftersom det innehåller ingångar till allt material som Lunds universitet äger (LOVISA och ELIN) samt länkar inom just deras ämnesområde. Bibliotekarien koncentrerar sig därefter på de elektroniska tidskrifterna som nås via ELIN. En student lyser plötsligt upp och räcker upp handen. ”Då kan jag läsa Veckorevyn här också?” Han skämtar inte.

Ensam i sin kammare reflekterar bibliotekarien över hur viktigt det är att någon ställer de ”dumma” frågorna så att man får möjlighet att reda ut missförstånd och kan börja framställningen där studenten befinner sig.

LUND I HELSINGBORG

Redan innan Campus Helsingborg grundades år 2000 bedrev Lunds universitet utbildning i Helsingborg. Vårdhögskolan flyttades till Lund men Ingenjörshögskolan var en av byggstenarna när Campus startade i Tretornfabriken. Den gamla industribyggnaden förvandlades till fräscha, ändamålsenliga lokaler med undervisningssalar, laboratorier, administration, bibliotek, restaurang, bokhandel och studentkår under samma tak. Först ut av de nya utbildningarna var programmen för Service Management och Institute of Communication.

Kommun och näringsliv hade stort intresse av att etablera högre utbildning i kommunen. Helsingborg är landets nionde kommun i storleksordning men utbildningsnivån i regionen är lägre än riksgenomsnittet. Campus planerades ursprungligen för tre till fyra tusen helårsstudieplatser. År 2005 har man drygt två tusen.

Det innebär att ungefär tre tusen individer är registrerade vid någon kurs på Campus varje år.

Undervisningen bedrivs inom sex institutioner: Service Management, miljöstrategi, marinbiologi, Institute of Communication, Socialhögskolan och Ingenjörshögskolan. Dessutom ges ett antal fristående kurser. Samtliga fakulteter utom medicin och juridik finns representerade vid Campus. Tyngdpunkten ligger inom natur- och samhällsvetenskap och teknik. Många utbildningar, t ex livsmedelsteknik, järnvägsteknik, marinbiologi och turismvetenskap är unika för Helsingborg medan andra även ges i Lund, t ex socionomutbildningen.

STUDENTERNA

Nära hälften av Campus studenter läser vid institutionen för Service Management och socionomutbildningen och Ingenjörshögskolan delar på andraplatsen. Av Ingenjörshögskolans utbildningar är Byggprogrammet det populäraste medan IT-utbildningarna har haft svårt att rekrytera studenter och är under omorganisering. Utbudet av fristående kurser varierar från termin till termin. Engelska, danska, filmvetenskap, entreprenörskap och religionsvetenskap är exempel på kurser som givits på Campus.

Den typiske helsingborgsstudenten skiljer sig från lundastudenten på flera sätt. Utbildningarna i Lund rekryterar i stor utsträckning studenter med akademisk bakgrund eller med intresse för den traditionella akademiska miljön men "... till utbildningarna som är förlagda till Helsingborg/Landskrona söker sig fler

studenter med icke-traditionell bakgrund, vilket både tycks hänga samman med utbudet av utbildning på dessa orter och att de finns utanför den traditionella akademiska miljön" (Nelsson, 2004. *Utgångsläge för breddad rekrytering till Lunds universitet*).

Den lokala anknytningen har stor betydelse för bibliotekets verksamhet. För många studenter ligger Helsingborgs stadsbibliotek närmare än något LUB-bibliotek, inte bara geografiskt. Därför är det viktigt att personalen på Campusbiblioteket och stadsbiblioteket känner till varandras verksamhet och kan utnyttja resurserna effektivt. Vi samarbetar kring rutiner för fjärrlån och kundbemötande. Inom NOSAM, det regionala nätverket för de nordvästskånska kommunerna, deltar vi också i studiebesök, arbetsbyte och gemensamma personalutbildningar.

ÄMNESBREDD

Utmärkande för biblioteket vid Campus Helsingborg är ämnesmångfalden och karaktären av studiebibliotek. Biblioteksbesökarna är många trots begränsat utrymme och litet antal läsplatser. Studenterna behöver hjälp med att använda datorerna och de elektroniska resurserna såväl som bibliotekskatalogen. Det är kurslitteraturen som dominerar beståndet även om studenterna aldrig tycker att böckerna räcker till. Bokbeståndet är aktuellt men inte heltäckande. Eftersom biblioteket är ungt saknas en del klassiker på hyllorna men några hyllvärmare har man inte heller samlat på sig. Ämnesbredden ger synergieffekter. Litteratur om lagar och förordningar för livsmedelshantering används t ex både inom livsmedelsteknik och inom Service Managements kurser i restaurangadministration. Datalitteraturen används lika mycket av de blivande IT-ingenjörerna som av studenterna på Institute of Communication som går ett magisterprogram inom kommunikationsvetenskap. Marinbiologer, kemister och livsmedelstekniker har mycket gemensam litteratur. Inom vissa ämnesområden har biblioteket byggt upp bestånd av speciallitteratur som efterfrågas av bibliotek i hela Norden.

Lärare och forskare är inte hänvisade till bibliotekets öppettider utan har tillgång till lokalen dygnet runt. De utnyttjar gärna de lugna timmarna för tidskriftsläsning och sköter själva sina lån i utlåningsautomaten. Lärarnas samarbete med ämnesbibliotekarierna kring undervisning och inköpsplanering förenklas av att alla arbetar under samma tak. Man lär känna varandra i lunchrum och korridorer.

Ämnesmångfalden vid Campus gör det nödvändigt för bibliotekspersonalen att specialisera sig. Många arbets-

uppgifter delas upp ämnesvis, t ex förvärv, undervisning och arbetet med de elektroniska tjänsterna Mitt kursbibliotek och Xerxes. Andra funktioner sköts i huvudsak av en enda person, t ex katalogisering, fjärrlån och hantering av tidskrifter. När det gäller undervisning arbetar bibliotekarierna för att komma in med ett undervisningstillfälle under varje kurstermin. Eftersom den grundläggande uppbyggnaden av kurslitteraturbestånden nu är genomförd kan personalen ägna mer tid åt planering och genomförande av undervisning. Det är särskilt viktigt efter det senaste årets besparingar på förvärvsanslaget. Vi måste få användarna att utnyttja de befintliga resurserna bättre. En pedagogisk utmaning är att lära studenter och lärare att använda de elektroniska resurserna. Här finns en tröghet, inte minst bland lärarna som befarar att deras studenter är mindre benägna att använda e-resurser än tryckt material.

För ett bibliotek i LUB-nätverkets geografiska periferi är det viktigt att enkelt ge användarna tillgång till universite-

tets samlade resurser i tryckt och elektronisk form. E-resurserna hanteras centralt av biblioteksdirektionen och nås lätt genom ELIN oavsett var användaren befinner sig. När det gäller det tryckta materialet finns däremot faktorer som begränsar tillgängligheten trots att det skulle kunna vara möjligt för användaren att själv rekvirera böcker från andra biblioteksenheter. Biblioteksrutinerna tillåter inte rekvisitioner mellan enheterna och det finns inget system för boktransporter. "Transportfrågan" är en av de viktigaste frågorna för Campus Helsingborgs bibliotek just nu.

Minst lika viktigt som tillgången till de gemensamma informationsresurserna är samarbetet med personalen vid de olika enheterna. Detta sker formellt i LUB-nätverksorganen och informellt biblioteken emellan. Det är en av nätverkets viktigaste uppgifter att möjliggöra detta samarbete. Tillsammans löser biblioteken problem och förbättrar tillgången för användarna. Till syvende och sist är det den kompetenta och engagerade personalen som är nätverkets största tillgång. ■

BIBLIOTEKSUTVECKLING I VIETNAM – ETT RÄTTSBISTÅNDSPROJEKT

Karin Jönsson

1:e bibliotekarie och chef för
Juridiska fakultetens bibliotek, Lunds
universitet.

Lars Malmberg

Platsansvarig för Juridiska fakultetens
Vietnamprojekt.

Att samordna biblioteksverksamheten med pedagogiska aktiviteter är visserligen en långsam men förhoppningsvis både hållbar och utvecklande process. Bibliotekens resurser utgör en del av den pedagogiska modell som framhålls i projektet och härmed får lärare och bibliotekspersonal en samsyn på bibliotekets och informationsförsörjningens roll i utbildning och forskning.

Juridiska fakulteten vid Lunds Universitet erhöll 1998 uppdraget att bistå de juridiska universiteterna i Vietnam med en modernisering av juristutbildningen. Biståndsorganet Sida hade då sedan 1994 letat efter lämplig svensk partner till projektet "Strengthening Legal Education in Vietnam" vid de båda universiteten i Hanoi och Ho Chi Minh City (fd Saigon). Projektet skulle vara ett långtidsprojekt och skulle bedrivas inom tre avgränsade områden. För det första att de akademiska lärarna skulle få insikt i nya pedagogiska metoder och att läroplanen därmed skulle reformeras, för det andra att utveckla de juridiska biblioteken och för det tredje att utveckla ledningskapaciteten inom universiteten och vidga det internationella samarbetet.

Projektet som startades 1998 löper över finansiella tre och ett halvt års faser varav den första avslutades 2001, den andra 2004 och den tredje löper till 2009. Sida menar att projektet bör fasas ut i den tredje perioden alternativt under en kortare fjärde period. Budgeten har för varje fas ökat, från 14 miljoner SEK i den första fasen till 24 i den andra och nu 70 miljoner i den tredje.

Starten av projektet var långsam och trevande. Skillna-

der mellan organisationsstrukturerna i svenska och vietnamesiska universitet begränsade naturligtvis inledningsvis effektiviteten i samarbetet. Ibland stämde inte önskemålen i utvecklingssamarbetet med vad som faktiskt var möjligt att göra, vilket i sin tur skapade vissa problem. Huvudengagemanget i projektet är knutet till en reformering av juristutbildningen i Vietnam, och utvecklingsarbetet har fokuserat såväl på lärarna som på en utveckling av studieplaner och val av ämnen i utbildningen. Vi redogör därför för en del av de aktiviteter i projektet som har med den pedagogiska utbildningen att göra. De första åren utvecklades långsamt beroende på att vi visste alldeles för lite om varandra och om vilka behov som fanns i Vietnam. Vi inledde därför med ett par workshops i Vietnam av beskrivande karaktär. Man kan säga att deltagarna från Lund gav en inblick i hur vi utformat våra läroplaner och hur pedagogiken utformats med utgångspunkt härur. Vi inrättade också en treveckorskurs för yngre lärare som hölls i Lund där fokus låg på modern pedagogik. Därtill har två vietnamesiska lärare per år haft möjligheten att genomgå en mastersutbildning i European Affairs och en doktorand antogs i projektets

andra fas och genomgår sin doktorandutbildning på fakulteten i Lund. Det stod dock ganska snart klart att det behövdes ökade insatser för att ge fler lärare höjd pedagogisk kompetens. Under projektets andra fas startades därför ett Joint Swedish/Vietnamese Master Program in International and Comparative Law. I samband härmed öppnades också treveckorskursen i Lund för andra än bara de yngre lärarna. Mastersprogrammet gav stora möjligheter till närmare kontakter mellan svenska och vietnamesiska lärare. Huvudmålet för projektet är att reformera juristutbildningen och under den första perioden fram till 2001 lades tonvikten på utbildningen av lärarna men sedan började också en koncentration att ske på biblioteken och deras utveckling. I den tredje projektperioden ligger nästan halva budgeten på bibliotekens utveckling och alla parter kraftsamlar i denna del av projektet. De båda vietnamesiska universiteten ökar också för varje år sina insatser till biblioteken.

BIBLIOTEKSUTVECKLINGEN I VIETNAM I KORTA DRAG

Biblioteksutvecklingen i Vietnam är präglad av landets politik och historia. Under åren 1853-1954 dominerades landet av Frankrike vilket förde med sig att stora delar av de utländska samlingarna som byggdes upp under den här

fisheskaya Klassificatsiya, BBK, och de utländska samlingarna utgjordes i huvudsak av ryskspråkig litteratur. När norr och söder återförenades efter Vietnamkrigets slut 1975 blev biblioteken viktiga verktyg för att sprida den socialistiska läran i hela landet.

Efter Vietnamkriget är det huvudsakligen två faktorer som haft en avgörande betydelse för biblioteksutvecklingen i Vietnam. Med Sovjetunionens sönderfall avtog det ryskspråkiga litteraturflödet in i landet och litteratur från andra språkområden, framför allt det engelska, började köpas in om än i liten omfattning. Övergången till socialistisk marknadsekonomi i mitten av åttiotalet, den så kallade *doi moi*-reformen, har skapat nya informationsbehov i det vietnamesiska samhället. Från att ha varit politiska och kulturella instrument i marxistisk och leninistisk ideologisk anda har biblioteken nu fått en viktig uppgift att tillhandahålla uppdaterad information som stöder landets sociala, ekonomiska och vetenskapliga utveckling. För att de vietnamesiska biblioteken ska kunna klara detta behövs en upprustning av infrastrukturen för IT och en uppdatering av mediabestånden vid biblioteken. Den biblioteks- och informationsvetenskapliga utbildningen i Vietnam är likaledes i starkt behov av reformering. I huvudsak är den undervisande personalen vid bibliotekarieutbildningarna

tiden är franskspråkiga. Sedan fransmännen lämnat Vietnam var landet fram till 1976 delat i två politiska enheter med en kommunistisk regering i norr och en icke-kommunistisk amerikanskstött regering i söder. Biblioteken i de båda delarna av landet utvecklades under två politiska system vilket avspeglades i biblioteksarbetet. I söder grundades biblioteksarbetet på angloamerikanska metoder och samlingarna klassificerades antingen enligt UDK eller enligt Deweys klassifikationssystem. Den amerikanska närvaron innebar att engelskspråkig litteratur kom att dominera de utländska samlingarna. I norr däremot var det ryska inflytandet stort och detta påverkade även biblioteken. Biblioteken i norr tillämpade det ryska klassifikationssystemet Bibliotechno Bibliogra-

utbildad i Sovjet eller i Vietnam och saknar IT-kunskaper och erfarenhet av elektroniska biblioteksresurser. Den redan aktiva bibliotekariekåren behöver kompetensutveckling för att kunna skapa de nya informationstjänster som svarar mot efterfrågan på uppdaterad och relevant information som är så avgörande för landets utveckling. Här behövs insatser inom IT- och telekommunikationsområdet, förbättrade språkkunskaper och inte minst en standardisering på nationell nivå av den bibliografiska hanteringen av informationen. Ännu i slutet på nittioalet fanns ingen standardisering för katalogisering och klassifikation vilket, i kombination med historiens franska, ryska och amerikanska inblandning, försvårar ett nationellt såväl som ett internationellt samarbete och utbyte.

På senare år har dock viktiga initiativ tagits avseende standardiseringen av biblioteksarbetet i Vietnam. De amerikanska katalogiseringsreglerna har översatts till vietnamesiska av en grupp vietnamesiska bibliotekarer bosatta i USA och överlämnades år 2003 i 1 800 exemplar till biblioteken i Vietnam. Nationalbiblioteket i Hanoi har beslutat att katalogisera sina samlingar i UNIMARC-format och flera av de stora universitetsbiblioteken har ersatt det ryska klassifikationssystemet BBK med Dewey. En översättning av klassifikationssystemet till vietnamesiska lär också vara under arbete. Antalet datorer och elektroniska resurser ökar på biblioteken men infrastrukturen är ett stort problem för tillgången till Internetbaserade tjänster. Något nationellt universitetsnät motsvarande vårt SUNET finns inte. Bredband via det vanliga telenätet erbjuds visserligen med nominellt fullt acceptabel hastighet, men eftersom transmissionsutrustningen är kraftigt underdimensionerad i förhållande till antalet användare, varierar den verkliga överföringshastigheten kraftigt och under kontorstid ligger den ofta nära noll.

Ytterligare ett problem är att även universitetens lokala datorsystem lämnar en hel del i övrigt att önska. Man har ofta satsat på enklast och billigast tänkbara system som sedan visar sig mycket besvärliga att driva och underhålla och därmed fungerar dåligt.

Denna summariska beskrivning av biblioteksutvecklingen i Vietnam beskriver ganska väl situationen som den såg ut i de båda juridiska biblioteken i starten av projektet.

DE JURIDISKA UNIVERSITETSBIBLIOTEKEN I HANOI OCH I HO CHI MINH CITY

På juristutbildningen i Hanoi studerar 7 000 studenter. Antalet studenter på motsvarande utbildning i Ho Chi Minh City uppgår till 5 000. I projektets början bedrevs all undervisning i form av storföreläsningar där studenterna förde noggranna anteckningar. Litteraturen som tillhanda-

hålls på juristutbildningarna i Vietnam utgörs av universitetets egenproducerade böcker som lånas i biblioteken. Det är stora studentgrupper som ska förse med kurslitteratur och varje titel finns i ett 1000-tal exemplar. Förutom föråldrad rysk litteratur och spridda verk på franska och engelska som man fått via olika utvecklingsprojekt har studenterna inte tillgång till annan litteratur i biblioteken.

Vi besökte Vietnam första gången 1999 för att inventera vad som faktiskt fanns på plats vid de båda universiteten, ur både personell och infrastrukturell synvinkel. Eftersom den inledande tanken var att biblioteken skulle byggas ut med sikte på internationell och komparativ rätt, ombads chefsbibliotekarien vid The Swiss Institute of Comparative Law (ISDC) i Lausanne, Jarka Looks, att följa med en arbetsgrupp till Hanoi och Ho Chi Minh City för att göra en utvärdering av biblioteken och kompetensen hos personalen.

Juridiska biblioteket i Hanoi har cirka 20 personer fast knutna till biblioteket, varav de flesta är juristutbildade och endast ett fåtal är bibliotekarer. Samlingarna beräknades uppgå till ca 70 000 volymer men med tanke på att varje kursbok tillhandahålls i 1000-talet exemplar blir antalet enstaka titlar i samlingarna betydligt färre. Det fanns en traditionell kortkatalog och man hade också börjat registrera den utländska litteraturen i bibliotekssystemet ISIS som utvecklas och tillhandahålls av UNESCO. Den bibliografiska registreringen av litteraturen var av varierande kvalitet och klassifikationen för utländsk respektive vietnamesisk litteratur var inte densamma. Bristande språkkunskaper orsakade allvarliga fel i den bibliografiska registreringen av den engelskspråkiga litteraturen. Det fanns inga nätverksanslutna datorer och inte heller Internetanslutning.

Biblioteket i Ho Chi Minh City är något mindre med sju personer anställda i biblioteket och endast ett fåtal av dessa hade bibliotekarieutbildning. Samlingarnas omfattning

Vilka kompetenser behövs för att kunna möta efterfrågan på de nya informationstjänster som introduktionen av elektroniska resurser och en problemorienterad juridisk utbildning med ökade inslag av internationell rätt för med sig?

beräknades till ca 10 000 volymer, varav ca 700 enstaka titlar. Böckerna registrerades i en kortkatalog och klassifikationen tillämpades på samma sätt som i Hanoi med olika system för vietnamesisk och utländsk litteratur.

Med tanke på bristande språkkunskaper och inkonsekvenser i den bibliografiska hanteringen bedömde vi det som olämpligt att i detta läge leverera stora mängder böcker som en första insats även om efterfrågan från vietnamesiskt håll var stor. Man beslutade i denna första fas av projektet att ett antal bibliotekarier, vars engelska var tillräckligt god, skulle få en tre månaders katalogiseringsutbildning på biblioteket vid ISDC i Lausanne för att sedan vidareutbilda sina kollegor när de återvände till Vietnam. Under 2000 och 2001 utbildades fyra bibliotekarier i katalogisering och bibliografisk beskrivning enligt internationell standard.

En väsentlig faktor att notera är hur ledningen vid de båda biblioteken utövas. Hanoi Law University lyder under justitieministeriet medan the Law University i Ho Chi Minh City finns under utbildningsdepartementet. Detta sätter sina spår eftersom justitiedepartementet normalt sett inte hanterar utbildningsfrågor och därför är mindre rutinerat på detta område. Bibliotekschefen Mr Lam har fler personer att informera och diskutera med innan beslut kan fattas. Bibliotekschefen i Ho Chi Minh City, Mrs Minh, hade däremot kortare beslutsvägar eftersom utbildningsdepartementet inte lägger sig i utvecklingsarbetet på riktigt samma sätt.¹

UTVECKLINGSSTRATEGI

Efter den första fasen var uppgiften att fastställa en långsiktig strategi för utvecklingen av biblioteken. Det stod klart att målet med att förse biblioteken med böcker och databaser skulle ske integrerat med annan verksamhet inom projektet. Vidare gällde det att se till att personalen kom i fokus för den fortsatta satsningen. I rapporten från besöket på de båda biblioteken 1999 rekommenderades en ökning av antalet bibliotekarieutbildad personal på biblioteken medan antalet anställda jurister däremot kunde minska. I huvudsak gällde det att skapa förutsättningar för att kunna utveckla biblioteken till ett centrum för informationssökning, undervisning och forskning av det slag som det egna fakultetsbiblioteket i Lund har utvecklats till.

En av de aktiviteter som nämnts inledningsvis var en regelbundet återkommande tre veckors kurs för vietnamesiska lärare som startade redan 1998 och som hålls i Lund för att stimulera till nya undervisningsmetoder. Så småningom blev även de lite äldre lärarna intresserade av att delta i utbildningen med stöd av tolk. Kursen fick efterhand ett större inslag av information om bibliotekens omedelbara betydelse för undervisningen och för informationssökning för både grund- och forskarstudenter. Just denna del av utbildningen ökar för varje år och de vietnamesiska lärarna tar mangrant vara på tillfället att utnyttja bibliotekets resurser vilket i sin tur leder till ett ökat intresse för de egna biblioteken och deras utveckling.

I syfte att förmedla en bild av verksamheten vid ett modernt juridiskt bibliotek genomfördes en workshop i Hanoi i mars 2002 där Karin Jönsson (artikelförfattare) och Jarka Looks deltog tillsammans med fakultetens IT-chef Magnus Svensson. I workshopen deltog 25 bibliotekarier från de båda juridiska biblioteken i Hanoi och Ho Chi Minh City samt från justitieministeriet. Presentationerna, som hölls på engelska och tolkades till vietnamesiska, fokuserade på de förändringar och möjligheter som informationsteknologin innebär för biblioteksverksamheten. Traditionell biblioteksverksamhet som katalogisering, lån- och periodikaregistrering utförs i komplexa bibliotekssystem och ställer krav på datorvana hos bibliotekspersonalen. Biblioteken rekommenderades att ta kontakt med något av de stora universitetsbiblioteken i Hanoi för att ta del av deras erfarenheter när det gäller automatisering av biblioteksverksamheten och inköp av bibliotekssystem. Det framkom under workshopen att det juridiska biblioteket i Hanoi bestämt sig för att köpa in ett vietnamesiskt bibliotekssystem LIBOL som även används på Vietnam National University Library. Detta var goda nyheter eftersom det möjliggör ett utbyte och samarbete

... att reformeringen av den juridiska utbildningen och utvecklingen av de juridiska biblioteken i något avseende skall komma att medverka till Vietnams utveckling som rättsstat mot ett demokratiskt samhälle med respekt för de mänskliga rättigheterna.

mellan de båda biblioteken. I Ho Chi Minh City utförs numera katalogiseringen i ett lokalt producerat bibliotekssystem, dessvärre inte kompatibelt med MARC-standard. Men förhoppningen är att även de båda juridiska biblioteken i framtiden ska kunna utbyta katalogposter och samarbeta när det gäller utbildning och uppbyggnad av de juridiska samlingarna.

Tillgång till Internet innebär för de juridiska biblioteken att stora mängder juridiskt källmaterial blir tillgängligt eftersom många länder idag publicerar den offentliga rättsinformationen där. På workshopen demonstrerades flera exempel på juridiska ämnesportaler med internationellt och utländskt nationellt juridiskt material tillgängligt i fulltext. Härutöver gavs exempel på kommersiella juridiska databaser där kostnaden är en nackdel men där fördelarna kan vara mervärde i form av länkar till relaterade dokument i lagstiftningsprocessen och annan dokumentation.

Workshopens första dag avslutades med en diskussion om bibliotekets roll i den juridiska utbildningen. Informationssökning är ett viktigt inslag i utbildningen där studenterna arbetar dels med det juridiska källmaterialet dels med doktrin, dvs. den juridiska litteraturen. Här har bibliotekspersonalen en viktig uppgift att strukturera de elektroniska källorna på ett användarvänligt sätt och att undervisa studenter och lärare i informationssökning. För att klara den uppgiften behövs IT-kompetens och ett pedagogiskt förhållningssätt.

Den andra dagen inleddes med att Jarka Looks presenterade de juridiska samlingarna vid ISDC i Lausanne. Presentationen fokuserade på utländsk nationell rätt och komparativ rätt och gav många matnyttiga tips om katalogisering och internationell standard, hylluppställning och klassifikation som lämpar sig för den här typen av material. Presentationen följdes av en lång frågestund med många intressanta frågor om katalogisering och klassifikation.

IT-chefen vid Juridiska fakulteten i Lund avslutade dagen med en föreläsning om datorer och nätverk. Efterfrågan på uppdaterad och relevant information ställer krav på nya informationstjänster och dessa måste utvecklas i samarbete mellan IT och bibliotek.

Vårt gemensamma intryck var att för många av deltagarna var datorer och IT något tämligen obekant och att delar av workshopen därför kändes abstrakta och svåra att relatera till det dagliga arbetet. Men intresset och entusiasmen gick inte att ta miste på och det var mycket tacksamt och roligt att få möta och diskutera biblioteksfrågor med kolleger som arbetar under fullständigt annorlunda förhållanden än de vi är vana vid hemifrån.

Workshopen ledde till att man startade en planläggning av IT-resurser för de båda biblioteken. Vidare togs inledande kontakter med National University Library i Hanoi för att diskutera genomförandet av kompetensutvecklingen av våra vietnamesiska kollegor. Därmed hade vi fått till stånd en utbildning för alla biblioteksanställda på deras eget språk.

Vid besöket i de båda biblioteken framstod behovet av nya bokhyllor som brådskande. I den höga luftfuktigheten böjs och veckas papperspärmarna och i kombination med de undermåliga hyllkonstruktionerna far böckerna väldigt illa. Med hjälp av möbeldesignern Ruud Ekstrand i Malmö konstruerades en inglasad hylla med avfuktare och sinnrik luftväxling som skyddar böckerna. Hyllan testades i 40 graders värme med relativ 80 % luftfuktighet i en klimatkammare på Lunds tekniska högskola under ett antal veckor. Därefter gjordes en utvärdering av den genomsnittliga luftfuktigheten i hyllorna vilken visade på ett klart godkänt resultat. Den fortsatta utvecklingen skall leda fram till ett system av hyllor sammankopplade till gemensamma luftavfuktare drivna av solenergi. Det sista ledet arbetar vi fortfarande med att lösa. Hyllorna tillverkas nu i Vietnam av ett

svenskt-vietnamesiskt företag och håller samma höga kvalitet som i Sverige.

Som en direkt uppföljning av workshopen i Hanoi inbjöds cheferna vid de två biblioteken att i juni samma år besöka vårt bibliotek i Lund. Temat för besöket var biblioteksledning och flera besök på bibliotek i LUB-nätverket, Köpenhamn och Lausanne genomfördes. Förutom diskussioner om hur verksamheter som lån, katalogisering och förvärv organiseras diskuterades också ingående hur den juridiska tryckta och elektroniska informationen organiseras. Besöket fick stor betydelse för den fortsatta reformeringen av biblioteken. Ganska snart därefter inleddes ett samarbete mellan de två biblioteken och nya idéer som utvecklades vid ett av biblioteken kommunicerades hädanefter med det andra. Tidigare hade inget samarbete skett mellan Hanoi och Ho Chi Minh City.

Satsningen på IT-resurser genomfördes under 2003. Det gavs möjlighet att genom projektets resurser ge tillgång till två viktiga engelskspråkiga juridiska databaser, Westlaw och HeinOnline och till artikeldatabasen ELIN@Vietnam. Projektet finansierade en server och fem arbetsstationer till vart och ett av de två universiteten i Vietnam. Dessa gjordes installationsklara i Lund under sommaren 2003 och togs i drift i Vietnam under hösten samma år. Strax därefter gjordes systemen operationsklara och databaserna togs långsamt i bruk. Vi hade två syften med detta. Dels att tillhandahålla ett stabilt och välfungerande datorsystem för elektroniska juridiska informationstjänster, dels att demonstrera hur man med relativt enkla medel kan åstadkomma ett datorsystem som fungerar med ett minimum av teknikerhjälp.

Med hjälp av Westlaws representant genomfördes en introduktion till databasen i Hanoi och i Ho Chi Minh City. Alla databaserna introducerades i den mastersutbildning som startades 2002 med ett 30-tal vietnamesiska lärare från båda universiteten. Utbildningen var ett gemensamt program mellan fakulteten i Lund och de båda universiteten i Vietnam och utbildningen bedrevs på alla tre ställena.

Databasen ELIN@Vietnam är utvecklad på Biblioteksdirektionen i Lund och via denna har de båda biblioteken tillgång till ett 50-tal engelskspråkiga juridiska tidskrifter i fulltext från Oxford University Press, Kluwer Law International och Brill Academic Publishers. Det kan vara intressant att nämna att OUP erbjuder samtliga av sina tidskrifter till starkt reducerade priser till utvecklingsländer. För Vietnams del erbjuds tidskrifterna utan någon kostnad alls eftersom Världsbanken rankar landet som ett av världens fattigaste.

GEMENSAM SVENSK- VIETNAMESISK MASTERSUTBILDNING I INTERNATIONELL OCH KOMPARATIV RÄTT

Det gemensamma mastersprogrammet som inleddes 2002 omfattade en treårig utbildning med tonvikten lagd på jämförande rätt (Comparative Law). Det gav ett 15-tal av fakultetens lärare möjligheten att få undervisa våra vietnamesiska elever på engelska och med en annorlunda undervisningsteknik än den eleverna varit vana vid sedan tidigare.

Lärarna vid juridiska fakulteten har under de senaste åren skiftat sin undervisningsstrategi från katederundervisning till en mer studentorienterad undervisning. I dag bygger undervisningen på att eleverna är aktiva och att de i ökad omfattning inhämtar kunskapen på egen hand. Problembaserad undervisning (PBL) har idag blivit något av ett honnörsord, men det bör sägas att denna metod kräver tillgång till rikligt med material för studenterna att arbeta med. Biblioteket har med andra ord en nyckelroll i en modern universitetsutbildning. För vårt mastersprogram blev just denna del den svåraste. Flera lärare ville använda en problembaserad undervisningsmetod men bibliotekens resurser svarade inte mot deras behov. För att råda bot på den svåraste bristen köptes ämnesrelaterad litteratur till biblioteken och studenterna fick mycket material i kompendieform från Sverige. Men det var ändå inte tillräckligt för att stödja PBL-metodiken. De databaser som installerats gav visserligen tillgång till en stor mängd material men den låga överföringshastigheten bromsade tillgängligheten. Den första gruppen av mastersstudenter var inte heller

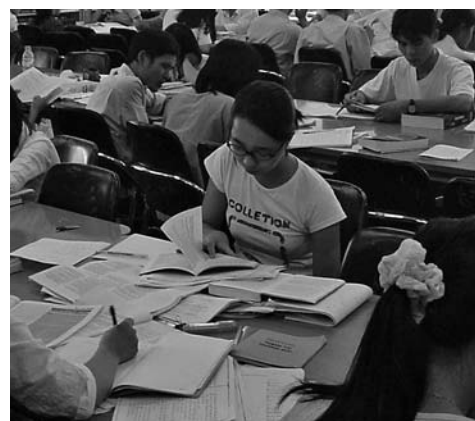
beredda på ny undervisningsteknik och hade dessutom stora svårigheter med engelsk text och att själva skriva på engelska. Men det var en ambitiös grupp som arbetade mycket hårt under tre år och som till sist skrev och försvarade sina mastersuppsatser med bravur.

Sommaren 2004 anlände de 34 deltagarna i mastersutbildningen till Lund. Syftet med deras sju veckors vistelse var att delta i det årliga sommarprogram i internationell och komparativ rätt som fakulteten anordnar i samarbete med Suffolk Law School i Boston. Men inte minst skulle de drillas i informationssökning och samla material i biblioteket till sina förestående mastersuppsatser. Datorvanan varierade bland deltagarna och det var inte lätt att orientera sig i ett bibliotek och en bibliotekskatalog på ett obekant språk. Studenterna undervisades i ordbehandling och i informationssökning i databaserna Westlaw, Hein Online, Elin@Lund och i andra centrala juridiska

de och en till sekreterare. Två månader i förväg hade opponenter utsetts, en från varje land och därtill ingick respondentens båda handledare, i mån av möjlighet, också i panelen. Samtliga lärare fick i tur och ordning ställa frågor till respondenten efter det att opponenterna hade sagt sitt. Den betygsöverläggning som följde efter examinationen liknade väldigt mycket den överläggning som följer vid en doktorsdisputation – med andra ord mycket formaliserad. Överlag var alla studenter väl förberedda och resultaten mycket goda.

IKT WORKSHOP I LUND 2004

I oktober 2004 genomfördes på Juridiska fakulteten i Lund en två veckors workshop med inriktning på IKT för sex bibliotekarier från de båda biblioteken i Hanoi och Ho Chi Minh City. Syftet var att förmedla fördjupade kunskaper om bibliotekens roll i en reformerad utbildning

ämnesportaler på Internet. Många upplevde nog informationstillgången som överväldigande och bibliotekets alla resurser utnyttjades maximalt. Studenterna hjälptes åt inbördes och en bibliotekarie fanns hela tiden till hands för vägledning. Det var mycket intensiva sommarveckor och bagagets övervikt vid incheckningen på Kastrup vid hemfärden överskred vida det tillåtna. Väskor fick packas om och kopierat material skickas efter med post till Vietnam. Vid hemkomsten vidtog själva författandet av uppsatserna som skrevs på både vietnamesiska och engelska. Uppsatserna hade ett omfång om 60–80 sidor med samma stränga krav på korrekta referenser och litteraturhänvisningar som om det vore en svensk uppsats. Under två veckor examinerades först 20 elever i Hanoi och sedan 14 i Ho Chi Minh City. Studenterna examinerades både av vietnamesiska och svenska lärare på engelska och vietnamesiska. Examinationsformen var mycket formell, fem lärare deltog, en utsågs till ordföran-

där juridisk problemlösning står i centrum. Vilka kompetenser behövs för att kunna möta efterfrågan på de nya informationstjänster som introduktionen av elektroniska resurser och en problemorienterad juridisk utbildning med ökade inslag av internationell rätt för med sig? Vilka är förutsättningarna, med utgångspunkt i nuvarande personalsituation, studentantal och infrastruktur, för biblioteken i Hanoi och Ho Chi Minh City att möta dessa utmaningar i ett långsiktigt och hållbart perspektiv? Av förståeliga skäl blev workshopens program tämligen fullspäckat. Fokus låg i huvudsak på följande aktiviteter:

- Grundläggande utbildning i Windows XP, Word, Power Point
- Introducerande föreläsningar i internationell rätt och mänskliga rättigheter och EU-rätt med fokus på det juridiska källmaterial som produceras inom ämnena
- Elektroniska resurser:
- introduktion till Internet

- elektroniska resurser (e-tidskrifter, databaser, offentlig rättsinformation, bibliotekskataloger m.m.)
- teknisk infrastruktur
- modeller för access (ip, användar-id, fritt eller licensierat material)
- licensavtal och upphovsrätt
- arkiv för open access
- Databasövningar (licensierade databaser, e-tidskrifter, juridiska informationsresurser på Internet)
- Användarutbildning i informationssökning, planering och genomförande
- Bibliotekens webbplatser, innehåll och underhåll
- Administration av elektroniska tidskrifter

Workshopens deltagare fick två uppgifter att arbeta med parallellt med övriga programpunkter. Dels skulle representanterna för de båda biblioteken presentera ett förslag på innehåll och struktur för bibliotekens hemsidor, dels förbereda ett undervisningstillfälle i informationssökning och då använda sig av Power Point som pedagogiskt hjälpmedel. Redovisningen av de båda uppgifterna följdes av engagerade diskussioner som gav deltagarna tillfälle att utbyta idéer och synpunkter på olika strategiska lösningar för de båda biblioteken. Alla deltagarna slog fast att webbplatsen är en viktig kanal för att sprida information om bibliotekets informations-tjänster och att det primära syftet med bibliotekens webbplatser är att stödja de båda universitetens utbildnings- och forskningsmål. Studenter och forskare vid de båda juridiska utbildningarna är de primära målgrup-perna men biblioteken har också en uppgift att, i egenskap av juridiska informationsspecialister, tillhandahålla juridisk information till icke-universitetsanknut-na juridiska institutioner i regionen. Vis av egna erfarenheter uppmuntrade vi de vietnamesiska bibliotekarierna att välja ut befintliga juridiska ämnesguider på Internet som är relevanta för deras universitet i stället för att uppfinna hjulet på nytt. I arbetet med att bygga upp en juridisk ämnesportal för den sydostasiatiska regionen finns dessutom all anledning till samarbete mellan de båda biblioteken. Båda biblioteken har hemsidor på universitetens webbplatser men ibland sätter den organisatoriska hierarkin käppar i hjulet för bibliotekens inflytande över utvecklingen.

Redovisningen av det förberedda undervisningstillfället gav också anledning till diskussioner. Hur organiserar man undervisning för ett så stort studentantal? En möjlig lösning kan vara att engagera studenter till vissa undervisningspass. Det är också önskvärt att så många kolleger som möjligt involveras i undervisningen. Här presenterades också möjligheten att utveckla undervisningsmoduler

och manualer för informationssökning på bibliotekens webbplatser i likhet med det Kommunikationscentrum som finns på Juridicums webbplats.

Efter dessa två intensiva veckor åkte de sex bibliotekari-erna tillbaka till Vietnam med föresatsen att fortsätta utveckla sina hemsidor och att sammanställa resurser som är relevanta för de juridiska utbildningarna men som även kan utgöra en resurs i den sydostasiatiska regionen. Förutsättningarna för att samarbete ska utvecklas de båda biblioteken emellan är nog relativt gynnsamma efter workshopens gemensamma upplevelser och erfarenheter.

FRÅN 2005 TILL 2009

Den sista fasen av projektet Strengthening Legal Education in Vietnam innehåller mycket pengar och merparten kommer, på ett eller annat sätt, att kanaliseras till biblioteken. De gångna årens erfarenheter från mastersprogrammet och de inledande diskussionerna om ett motsvarande doktorandprogram ligger till grund för den satsning som nu skall göras på biblioteket. Studenter och lärare som har varit i Lund och som fått en inblick i vad man kan åstadkomma med ett välutvecklat bibliotek och utbildad personal kommer att påverka de vietnamesiska universitetens egna satsningar.

I projektet finns det nu stora resurser för att utbilda bibliotekspersonalen både inom deras egna ansvarsområ-den i biblioteket och i engelska språket. Det finns också resurser till fortsatt prenumeration på de juridiska databaser som introducerades i samband med den första gemensamma mastersutbildningen. Antalet datorer kommer att utökas under 2006 och då blir det också möjligt att erbjuda tillgång till databaserna för studenter-na på grundutbildningen. När projektet närmar sig sin slutfas är det kanske inte troligt att de vietnamesiska universitetens ekonomi kan bära hela kostnaden för de elektroniska resurser som erbjuds i projektet men de har då haft en möjlighet att testa databaserna under några års tid och kan utifrån denna erfarenhet prioritera de resurser som de anser mest oundgängliga. Vi kommer också att kunna förse biblioteken med kopiatorer och skrivare som skall göra det möjligt för grundstudenter, mastersstuden-ter och doktorander att utnyttja biblioteken på samma sätt som vi kan göra med vårt fakultetsbibliotek i Lund. I takt med att de nya hyllorna produceras och kommer på plats kommer biblioteken också att förse med all den litteratur som projektets Board of Directors efterfrågar. Läroböcker har redan översatts till vietnamesiska och inköp av internationell litteratur inriktad på WTO, ASEAN, AFTA, EU och internationell rätt kommer att öka. Litteratur om rättssystemen i grannländerna Laos, Kambodja, Thailand och Kina är ett annat prioriterat

inköpsområde. Vi valde initialt att avvakta med de stora bokinköpen till dess att katalogiseringskompetens och anpassade hyllsystem var på plats. I stället prioriterades utbildning och kompetensutveckling av bibliotekspersonal. Att samordna biblioteksverksamheten med pedagogiska aktiviteter är visserligen en långsam men förhoppningsvis både hållbar och utvecklande process. Bibliotekens resurser utgör en del av den pedagogiska modell som framhålls i projektet och härmed får lärare och bibliotekspersonal en samsyn på bibliotekets och informationsförsörjningens roll i utbildning och forskning.

När utrikesminister Laila Freivalds besökte Hanoi Law University i februari 2004 framhöll hon i sitt tal följande:

”A revised curriculum for legal training, modern

teaching methods and better information-seeking capacity are likely to stimulate more independent, dynamic and creative-thinking students. Why are independent, dynamic and creative-thinking students so crucial for Vietnam’s future? Well, the first and obvious reason is that law students will be the future legal practitioners, assisting Vietnam on its path towards the rule of law and respect for human rights.”

Det är vår förhoppning med detta rättsbiståndsprojekt att reformeringen av den juridiska utbildningen och utvecklingen av de juridiska biblioteken i Hanoi och Ho Chi Minh City i något avseende skall komma att medverka till Vietnams utveckling som rättsstat mot ett demokratiskt samhälle med respekt för de mänskliga rättigheterna. ■

Ingegerd Rabow

1:e bibliotekarie vid Biblioteks-
direktionen, Lunds universitet.

Ansvarig för verksamhetsområdet
vetenskaplig kommunikation och
bibliometri.

VETENSKAPLIG KOMMUNIKATION

Den centrala princip som redan Oldenburg slog fast är att vetenskaplig kunskap skall vara allmän – "public knowledge" – att alla forskningsresultat skall publiceras och att det skall finnas ett fritt informationsutbyte.

Det moderna universitetet definierade sig som ett instrument för sociala framsteg.¹ Forskningens uppgift var att producera och sprida vetenskapliga rön. Fakulteter och studenter behövde tillgång till vetenskaplig information och universiteten tog på sig uppgiften att samla, distribuera och organisera denna. En ansvarsfördelning etablerades mellan universitetets fakulteter, förlag och bibliotek. Fakulteterna var både producenter och konsumenter av vetenskaplig information. Universitetsförlagen skulle producera de fysiska volymerna och garantera kvaliteten på det intellektuella innehållet. Universitetsbibliotekens roll var att skaffa, organisera, bevara och ge tillgång till informationen.

DE LÄRDA SÄLLSKAPEN

De första vetenskapliga tidskrifterna, *Journal des Sçavants* i Paris och *Philosophical Transactions of The Royal Society of London* kom ut 1665 och var på olika sätt knutna till lärda sällskap.

De nybildade vetenskapliga sällskapen såg nu som en av sina främsta uppgifter att på kollegial bas främja en bredare och effektivare distribution och diskussion av medlemmarnas forskningsrön. Tidskrifterna blev ett sätt att presentera vetenskapliga nyheter och att etablera prioritet. De publicerade forskningsrapporterna ordnades, systematiserades och arkiverades sedan av biblioteken. Sällskapen finansierade sin utgivning framför allt genom medlemsavgifter, som inkluderade en prenumera-

tion. Antalet publicerade artiklar per författare var ganska litet och många medlemmar publicerade aldrig något. Bibliotekens prenumerationer var ingen betydande inkomstkälla för sällskapen.

I Europa fanns redan före 1945 en viss kommersiell utgivning, medan i USA de flesta vetenskapliga tidskrifterna fortfarande publicerades av lärda sällskap, universitet och andra icke-kommersiella förlag. De kommersiella aktörerna hade ännu inte på allvar insett vinstmöjligheterna i produktionen av vetenskapliga tidskrifter. Efter andra världskriget ökade satsningarna på forskning och utveckling avsevärt. Nya discipliner växte fram och därmed ett ökat behov av publicering och av nya specialtidskrifter. Antalet publicerade artiklar användes som urvalskriterium vid tillsättning av akademiska tjänster och vid tilldelning av forskningsanslag. "Publish or Perish" gällde både för att etablera prioritet och akademisk status.

Vid denna tid utvecklades också nuvarande referentsystem för att filtrera bort mindre goda arbeten. Systemet att citera andras arbeten skapade en väv av relaterade artiklar – ett koncept som var förutsättningen för skapandet av citeringsindexen på 1960-talet. De vetenskapliga sällskapen överväldigades av den enorma expansion av forskningen inom medicin, naturvetenskap och teknik som inleddes på 1950-talet. För att garantera sin traditionellt höga kvalitet tvingades de gallra hårdare bland insända manuskript, vilket ledde till längre väntan på publicering. Anslagsgivarna hamnade i dilemmat att betala för

forskning som antingen inte kunde publiceras inom rimlig tid eller inte publiceras alls.

För att underlätta finansieringen beslöt man i USA 1961 att sidavgifter för publicering kunde betalas med federala medel till icke-kommersiella utgivare.² Med hjälp av de avgifterna skulle sällskapen dels kunna publicera fler sidor i existerande tidskrifter, dels kunna starta nya.

KOMMERSEIELLA FÖRLAG

Nu började emellertid de kommersiella förlagen inse marknadspotentialen och gav sig in på arenan. De erbjöd publiceringsalternativ genom att både starta nya tidskrifter på redan etablerade områden och identifiera nya forskningsområden och etablera tidskrifter inom dessa. Forskningsrapporteringen splittrades på allt fler tidskrifter, vilket ledde till att täckning av ett ämnesområde krävde bevakning av ett stort antal titlar. Volymökningen resulterade också i redundant och repetitiv publicering.

Traditionellt hade sällskapens och universitetens tidskrifter garanterat kvalitet genom att utvalda experter

ten allt tydligare. Ju mer man publicerade och ju fler marknadsandelar man erövrade, desto mer vinst genererades.

På 70-talet började priserna på vetenskapliga tidskrifter från kommersiella förlag att gå in i en till synes okontrollerbar prisspiral. Snittpriset för en prenumeration ökade mellan 1975 och 1995 med 630 %, långt över konsumentprisindex för samma period.⁵ Biblioteken var mindre priskänsliga än individuella prenumeranter och fick betala höjningar långt över inflationen. En klar prisdiskriminering mellan individer och institutioner etablerades.

Informationsindustrin har höga fasta kostnader och låga marginalkostnader. Första kopian är dyr att framställa medan övriga kopior kan produceras för låg kostnad, speciellt i digital form. För att garantera oförändrade intäkter behöver därför priserna höjas när prenumerationerna minskar. Pressen på kommersiella förlag att expandera via nya titlar är stor. Kraven på att öka prenumerationens intäkter genom fler titlar kan leda till lägre redaktionell kvalitet, tveksamma ämnesval och till så kallad "twigging", där fokus för nya tidskrifter blir allt

Forskarnas egenpublicering på webben sågs som en möjlighet.

verkade som redaktörer och referenter. De kommersiella förlagen anammade modellen och inbjöd framstående forskare att medverka. Dessa var naturligt nog villiga att ta emot erkänslan och hjälpa till att etablera en tidskrift som skulle öka statusen och publiceringsmöjligheterna för det egna ämnet. Författarna lockades i sin tur av att de kommersiella förlagen till skillnad från sällskapen erbjöd "gratispublicering", dvs de krävde inte sidavgifter. De nya tidskrifterna blev snart "must have" och biblioteken började prenumerera. 1997 hade de kommersiella förlagen erövrat ca 40 % av den vetenskapliga tidskriftsmarknaden i USA.³

KOSTNADSKRISEN

"I think scientists all over the world would be shocked to realize what a phenomenally lucrative business scientific publishing can be."

De kommersiella förlagen gjorde ursprungligen en god insats, men med tiden blev den inneboende intressekonflikt-

smalare. Dessa specialiserade tidskrifter vänder sig till små grupper av forskare, och en liten upplaga medför högt pris.

Flera kommersiella tidskrifter håller visserligen mycket hög standard men är då vanligen utgivna på uppdrag av ett sällskap, som skrivit publiceringskontrakt med ett kommersiellt förlag. Via tidskriftsintäkterna kan sällskapen bekosta andra aktiviteter. Sällskapens finansieringsmodell – medlemsavgifter och sidavgifter – höll prenumerationens kostnader nere, medan de kommersiella förlagens helt prenumerationensbaserade modell blev betydligt dyrare för biblioteken.

På den vetenskapliga informationsmarknaden är produkterna så differentierade att det råder reella monopol. Författarnas överlåtelse av copyright ger utgivarna artikelmonopol – artiklarna kan inte ges ut billigare av någon annan. Självklart är det svårt att förhandla med förlag om produkter som saknar konkurrens. Uppköp och fusioner ger dessutom de dominerande förlagen kostnadsfördelar genom skalekonomi.

Forskarvärlden måste bidra till att skapa bättre system för vetenskaplig kommunikation, som till acceptabla kostnader tillgodoser både producenter och konsumenter.

De stora tidskriftsförlagen rapporterar rörelsevinst-marginaler på nära 40 %, nästan dubbelt mot resten av utbildningssektorn. Den genomsnittliga prisökningen på 11 % de senaste tio åren har varit nästan dubbelt så hög som de årliga höjningarna på märkescigaretter. Bibliotekens inköp av monografier skars ner kraftigt till förmån för de allt dyrare tidskrifterna. Universitetsbiblioteken hade inte längre råd att uppfylla sitt ursprungliga syfte – att tillhandahålla all den information deras användare behövde.

På 90-talet började man därför på allvar att reflektera över varför universiteten via bibliotekens budget skulle bekosta det kvalificerade gratisarbete som utförs av universitetets forskare i deras egenskap av författare, referenter och redaktörer för de kommersiella förlagen. Forskarnas egenpublicering på webben sågs som en möjlighet.

VAD ÄR EN VETENSKAPLIG PUBLIKATION?

Vilka grundläggande kriterier bör gälla för vetenskaplig publicering via Internet? Den vetenskapliga tidskriften har följande huvudfunktioner:

- sprida kunskap
- etablera prioritet
- ge kvalitetsstämpel
- bevara för framtiden

Optimal spridning samt etablering av prioritet erhålls genom egenpublicering i ett öppet arkiv. Tidig publicering minskar också risken för onödig duplicering av forskning. Dessutom möjliggörs identifiering av plagiat. Ju mer publik en text är desto bättre skyddas den. Officiell arkivering med digitala tidssigill är en bra metod. Numera finns också dataprogram som kan identifiera plagiat. Peer-review-processen är långsam och kan äventyra en forskares prioritet. Rädslan att någon annan skall komma före är stark.⁶

Publicering via ett förlag innebär normalt också certifiering av att artikeln sakkunnigbedömts. Kvalitetskontrollen är av två slag:

1. Kontroll av innehåll = peer review

2. Kontroll av form = redigering

Publicerad forskning måste arkiveras så att den även i framtiden blir tillgänglig för andra forskare och säkert identifierbar. Man behöver fatta beslut om vilken/vilka version/er som skall arkiveras. Citeringslänkar måste vara pålitliga.

En internationell arbetsgrupp lade sommaren 2000 fram ett förslag till definition av vetenskaplig "publicering" i en elektronisk miljö.⁷ Gruppen skiljer mellan Informell anmälan av ett arbete (innebär ej "publikation"), Första publikation och Definitiv publikation.

För alla publikationer bör följande gälla:

- Fixering (dokumentet måste vara hållbart representerat i något medium)
 - Allmänt tillgängligt (i princip – men inte nödvändigtvis – gratis)
 - Beständigt (förbli i samma form och på samma plats)
 - Versionskontroll (bibliografiska uppgifter/metadatas bifogas varje version)
 - Autenticitet (versioner certifieras som autentiska och skyddas mot förändring)
 - Dokumentet förses med en beständig identifierare
- För Första publikation krävs också:
- Notifiering (till forskarvärlden att en version med prioritetskrav publicerats)
 - Författarens garanti att inte dra tillbaka dokumentet
- För Definitiv publikation krävs dessutom:
- Kvalitetskontroll (kritisk bedömning för att garantera kvalitet)
 - Ännu starkare krav på att en certifierad version ej får ändras
 - Väsentliga förändringar kräver en ny version med egen identifierare och egna metadatas. Korsreferenser mellan versionerna. Eventuella errata läggs till metadatas.
 - Versionskontroll (samtliga tidigare versioner skall identifieras, antingen de har dragits tillbaka eller ej)
 - Garanterad arkivering och långtidsbevarande

EN VETENSKAPLIG TIDSKRIFTSMARKNAD

Marknaden är monopolistisk utan substitut och har låg priselasticitet. Modellen för tillgång och efterfrågan är ovanlig. Efterfrågan kommer primärt från författare som vill publicera sig och produkten skänks bort till dem som står för tillgången.⁸

Förlagens höga vinstmarginaler beror dels på att råvaran – innehållet – är gratis och förädlingskostnaderna – sakkunnigbedömningen – låga, dels på artikelmonopolet. De incitament som styr författarna mot publicering i välkända kanaler begränsar konkurrensen. Författarna vill maximera både antalet läsare och sin prestige utan tanke på kostnaden för läsarna. Författaren väljer men Läsaren betalar och kan inte spara pengar genom att välja en alternativ produkt, eftersom denna inte förfogar över samma innehåll och därför inte kan fungera som substitut.

Att biblioteken är de direkta konsumenterna medan deras användare är de faktiska konsumenterna är naturligtvis ett problem. Användarna ser normalt varken mikro- eller makroekonomiskt vad deras informationsbehov kostar. Förlagen brukar vilja beskriva situationen så här: *"As the core literature gets subscribed to (or licensed) by practically all academic libraries, access is free for most academic end users."*⁹

TVÅ MARKNADER

Den vetenskapliga tidskriftsmarknaden är i själva verket två:

1. Marknaden för innehåll
2. Marknaden för tidskrifter

Dessa båda marknader länkas samman av copyright. Den är nyckeln till förlagens styrka på innehållsmarknaden, som i sin tur ger dominans på tidskriftsmarknaden. Stärks marknadspositionen stiger priset även om produktionskostnaden minskar. Förlagen tävlar om artiklar på innehållsmarknaden och om prenumeranter på tidskriftsmarknaden. Genom sin marknadsposition kan de låta den ena marknaden utöva press på den andra. Det tilläggsvärde tidskriften ger är kvalitetskontrollen av innehåll och presentation. Tidskriftens varumärke baseras på de kvalificerade tjänster som referenter och redaktörer gör, oftast helt gratis.

En allt större del av den vetenskapliga publiceringen sker i dag hos globala mediaföretag, som genom uppköp och fusioner vuxit kraftigt under senare år med avsevärda prishöjningar som resultat. En studie av ett stort antal biomedicinska titlar visar att ca 25 % av prishöjningarna under en tioårsperiod var fusionsrelaterade. Priserna låg klart över marginalkostnaderna. Snittpriset för icke vinstdrivande tidskrifter var 50–75 % lägre än för de kommersiella tidskrifterna. Dessutom var den genom-

snittliga citeringsfrekvensen för de icke-kommersiella betydligt högre.¹⁰ Ett starkt argument för forskarna att publicera via sällskap och universitetsförlag.

EN UTMANING FÖR VETENSKAPSSAMFUNDET

Problemen på tidskriftsmarknaden kan inte lösas genom förhandlingar mellan bibliotek och förlag. Forskarvärlden måste bidra till att skapa bättre system för vetenskaplig kommunikation, som till acceptabla kostnader tillgodoser både producenter och konsumenter.

Universiteten har utmärkta skäl att finna nya vägar. Nuvarande modell innebär stora nackdelar för dem i deras egenskap av producenter. Förlagens prisbarriärer och innehållskontroll resulterar i minskad synlighet och därmed minskad användning och genomslag.

OPEN ACCESS

I sin introduktion till första numret av *Philosophical Transactions* från mars 1665 skrev Henry Oldenburg: "det finns ingenting viktigare ... än att kommunicera till andra det som upptäcks eller praktiseras: därför är det lämpligt att använda Pressen". Syftet är ytterst att bidra till "the Universal Good of Mankind".

Den centrala princip som redan Oldenburg slog fast är att vetenskaplig kunskap skall vara allmän – "public knowledge" – att alla forskningsresultat skall publiceras och att det skall finnas ett fritt informationsutbyte.

Oldenburg talar om tryckpressen. Därefter har vi fått offsettryck, skrivmaskiner och Internet, men samtidigt har vi tyvärr också sett en utveckling på den vetenskapliga publikationsmarknaden som gått åt motsatt håll och rest ekonomiska, juridiska och tekniska barriärer. Lite tillspetsat kan man säga att utvecklingen inom vetenskaplig publicering efter andra världskriget gått från samarbete till polarisering. Den klassiska treenigheten utgivare – författare – bibliotek har försvagats.

Vi har sett att marknaden sätter ett högt ekonomiskt värde på vetenskapliga artiklar, att priset i många fall kraftigt överstiger produktionskostnaden samt att priset inte är relaterat till kvalitet. Förlagens aktieägare kräver naturligt nog avkastning på investerade pengar och kommersiella hänsyn driver fram andra prioriteringar med åtföljande kostnader än de forskarna skulle göra. Inga konsumentstrategier har hittills synbart kunnat påverka detta. Därför krävs sannolikt en helt ny vetenskaplig kommunikationsstruktur.

CIRKELN KAN SLUTAS

Cirkeln kan nu slutas igen. De vetenskapliga sällskapen borde vara de naturliga företrädarna för Open Access och

inse fördelarna med en fri och öppen distribution av forskningsrön och vetenskapliga diskussioner inom de discipliner de företräder. Om författarna betalar förlagen med pengar i stället för med copyright bör man vinna en bättre och billigare resultatspridning. Utan copyright kan förlagen inte prissätta över marginalkostnaderna och prenumerationspriserna hålls nere eller försvinner helt.

Ett marknadsförhållande uppstår mellan säljare/publiceringservice och köpare/författare, vilket bör kunna leda till en sund prispres. Author-Pays-modellen ger förlagen betydligt mindre styrka på marknaden, eftersom författarna lätt kan välja substitut bland tidskrifter med ungefär samma prestige.¹¹ Det blir också svårt för förlagen att med hjälp av branding, Big Deals och andra strategier knyta läsare till sina tidskrifter.

Eftersom författarna kommer att ha ett incitament att strikt selektera de artiklar som skickas in kan bördan för bedömarna minskas. Dessutom diskuteras införande av "submission fees" för att hålla nere avgifterna för publicerade artiklar. Förlagen får i sin tur ett incitament att tävla om att få författarnas beställningar av publicering, vilket bör sporra till bra innovationer.¹²

I en Open Accessmodell med kvalitetsfiltrering ligger kostnaderna framför allt på redaktionellt arbete. \$ 300 - 600 per artikel anses kunna räcka. Enligt en nyligen publicerad rapport från The Wellcome Trust (WT) kan kostnaderna vid en övergång från subscriber-pays-modellen till author-pays-modellen reduceras med ca 30 % med bibehållen kvalitet.¹³

VIKTIGA INITIATIV

Man brukar tala om två huvudvägar till Open Access:

1. Den gröna vägen – Öppna institutionella arkiv
2. Den gyllene vägen – Open Accesstidskrifter

Tyvärr finns det en del felaktiga föreställningar om Open Access. Forskare är oroad över att en övergång till Open Access skulle innebära ett ohämmat inflöde av ofiltrerad information. Farhågorna baseras på ett missförstånd. Båda vägarna till Open Access visar på referentbedömda artiklar. Ingen är beredd att ge avkall på kvalitetskravet. Goda kvalitetsbedömnings- och rankingsystem behövs, men de är inte beroende av nuvarande publiceringsmodell utan kan med fördel frikopplas från själva distributionen och förbättras och utökas. Nya typer av automatiserade rankingsystem finns redan, t ex Citebase, Citeseer, Citations in Economics. Flera studier har visat att Open Accessartiklar är oftare använda och citerade än de som bara finns bakom pris- och licensbarriärer.^{14 15}

Det finns som bekant inga gratis luncher – Open Access är inte gratis utan en alternativ publiceringsmodell för vetenskaplig kommunikation. Ekonomin är naturligtvis inte en betydelslös fråga. Även om prenumerationskostnader kan vara hanterliga för Harvard är de kanske inte det för Harare. Mellan de fattiga och de rika länderna finns en digital divide med barriärer åt två håll: det är svårt eller omöjligt att finansiera input – prenumerationer, och det är svårt för forskarna att finna output – att publicera sina resultat i västvärldens tidskrifter.

Vad gäller de båda vägarna till Open Access har under senare år en rad viktiga och sannolikt avgörande initiativ tagits. Vid en konferens i Berlin i oktober 2003 togs ett historiskt steg för Open Access med den så kallade Berlindeklarationen: Open Access to Knowledge in the Sciences and Humanities. Denna har undertecknats av en lång rad framstående forskningsorganisationer och universitet, t ex Deutsche Forschungsgemeinschaft, Max Planck Society, CERN, CNRS, INSERM, Pasteurinstitutet, Kungliga Nederländska Vetenskapsakademien. I Sverige har SUHF (Sveriges Universitets- och Högskoleförbund) och Vetenskapsrådet undertecknat.

Vid den senaste uppföljningskonferensen i mars 2005 enades man om följande rekommendationer:

För att implementera Berlindeklarationen bör institutioner:

1. införa en policy med krav att deras forskare deponerar en kopia av alla sina publicerade artiklar i ett öppet arkiv och
2. uppmuntra sina forskare att publicera i Open Access-tidskrifter om lämplig sådana finns samt att ge stöd som möjliggör detta.

Engelska underhusets Select Committee on Science

and Technology genomförde 2004 en utredning om vetenskaplig publicering. Efter grundliga utfrågningar av representanter från förlag, forskarsamfundet, bibliotek m fl publicerade man rapporten *Scientific Publications: Free for All?* med en rad rekommendationer till regeringen. Bland annat föreslogs att regeringen skulle finansiera öppna institutionella arkiv vid landets universitet, att författare till artiklar baserade på forskning finansierad av regeringen skulle deponera kopior i sina institutionella arkiv, att regeringen skulle avsätta medel till författares artikelavgifter i *Open Access*-tidskrifter samt att universiteten borde utveckla sin kapacitet att hantera fakulteternas upphovsrättsfrågor. Regeringens reaktion var ganska kallsinnig, vilket kraftigt irriterade kommittén, som skrev ett ampert svar. Regeringen påpekade dock att de engelska forskningsråden (åtta stycken inom paraplyorganisationen *Research Councils UK*, *RCUK*) var helt obundna att fatta beslut om eventuella krav rörande den forskning de finansierar. *RCUK* tog upp den kastade handsken och publicerade sommaren 2005 sitt *Position Statement on Access to Research Output*, ett förslag där grundtankarna från Berlindeklarationen och underhusets rapport kommer igen. *RCUK* kräver bland annat att kopior av artiklar baserade på rådsfinansierad forskning skall deponeras i ett öppet arkiv om licens- och copyrightbestämmelser så tillåter. *RCUK*:s förslag har varit på remiss till samtliga universitet och har lagts ut på Internet för publika kommentarer.

Även i USA har det ställts starka krav på att resultaten av offentligfinansierad forskning skall vara tillgängliga för alla. Kongressen har uppdragit åt *National Institutes of Health* (*NIH*) att ombesörja publik access till artiklar baserade på *NIH*-finansierad forskning. Med början i maj 2005 önskar *NIH* att forskarna skall deponera de artiklar som helt eller delvis baseras på *NIH*-stöd i *PubMed Central*. Det gäller ca 65 000 artiklar/år. Författarna har frihet att dessutom deponera i andra öppna arkiv. *NIH* har på detta stadium försökt balansera allas intressen och har därför avstått från att kräva deposition. *NIH* accepterar dessutom en embargotid på upp till 12 månader även om de kraftigt understryker att så snabb deposition som möjligt är önskvärd. Både representanthuset och senaten följer programmet noga och vill ha rapporter i början av 2006.

En preliminär kostnadsberäkning för arkivet ligger på \$ 2-4 miljoner, dvs max ca 0,01 % av *NIH*:s årliga budget på \$ 28 miljarder. *NIH* spenderar ca \$ 30 miljoner/år på publicering, inklusive sidavgifter och särtryck. *Open Access*tjänsten är alltså en bagatell i jämförelse.

The Wellcome Trust (*WT*), Storbritanniens största oberoende finansiär av biomedicinsk forskning, har tagit mycket klar ställning för *Open Access* och planerar att reservera 1-2% av sin budget på £ 400 miljoner för att i samarbete med *NIH* sätta upp en UK motsvarighet till *PubMed Central* (*PMC*). Från oktober 2005 krävs att alla artiklar baserade på *WT*-stödd forskning skall deponeras i *PMC* inom sex månader. Det gäller ca 3 500 artiklar/år. *WT* går alltså längre än *NIH* – de kräver och accepterar endast sex månaders embargo. De tror att de förlag som bara tillåter postprints i institutionella arkiv kommer att tänka om och tillåta deposition även i centrala arkiv som *PubMed Central*, eftersom det är svårt att föreställa sig att tidskrifter inte skulle publicera artiklar baserade på forskning finansierad av *NIH* eller *WT*.

Finlands statsminister *Matti Vanhanen* har klart uttalat att målet är att vetenskapliga publikationer skall vara fritt tillgängliga för alla på nätet. "Användning och tillgång förhindras av de höga prenumerationspriserna och av forskarnas överlåtelse av copyright till förlagen."

I mars 2005 lade finska undervisningsministeriets arbetsgrupp för *Open Access* fram en lång rad rekommendationer. Man vill bland annat att forskningsråden godkänner författaravgifter och uppmonstrar förlagen att erbjuda *Open Access*, att högskolorna gör sina vetenskapliga publikationer tillgängliga via öppna arkiv och att de rekommenderar sina forskare att publicera i *Open Access*tidskrifter på minst samma nivå som traditionella tidskrifter, att tidskrifter och sällskap erbjuder öppen

nätdistribution så snabbt som möjligt och tillåter forskarna att deponera en parallellkopia i öppna arkiv och att biblioteken stöder byggande av öppna finländska arkiv som är kompatibla med internationell standard och stöder distribution av metadata och fulltext för material i dessa samt långvarig förvaring av materialet. Undervisningsministeriet bör främja och understödja öppen publicering och i samarbete med andra ministerier se till att rekommendationerna verkställs och efterlevs.

få ett effektivt vetenskapligt kommunikationssystem i Europa har EU-kommissionen tillsatt en utredning, Study on the economic and technical evolution of the scientific publication markets in Europe. Utredningen skall vara klar under 2005.

Inför det starkt ökande trycket från forskare, politiker, forskningsfinansiärer och allmänheten (till exempel Alliance for Taxpayer Access i USA) har förlagen börjat experimentera med olika hybridmodeller som exempelvis Springers Open Choice, OUPs Oxford Open och Blackwells Online Open.

COPYRIGHT

Produkterna på informationsmarknaden kan inte konsumeras och är lätta och billiga att reproducera, speciellt i digital form. Skall produkten generera vinst måste därför tillgången regleras genom skydd i form av monopol, t ex patent eller copyright. Producenterna kan annars dras in i ruinerande priskrig. Överlåtelse av copyright ger förlagen möjlighet att kontrollera den vetenskapliga informationen. I den elektroniska miljön köps inte längre tidskrifter – de licensieras via tidsbegränsade kontrakt med mer eller mindre långtgående restriktioner av användningen, något som rimmar dåligt med forskningens samhällseliga uppgift.

Forskning finansieras med offentliga medel för att den skall bidra till det allmänna bästa och öka medborgarnas livskvalitet. Publicerade forskningsresultat bör därför spridas så brett och fritt som möjligt utan barriärer. Den balans mellan producenter och konsumenter som copyrightlagstiftningen traditionellt sökt tillgodose har nu tippat över till de förnas förmån, bl a genom sex olika EU-direktiv.¹⁸ Om Digital Rights Management -teknologin slår igenom på allvar kan situationen förvärras ytterligare.

Creative Commons är ett projekt som lanserades 2001 av framstående jurister i USA för att underlätta spridning av upphovsrättsligt material med garanterande av olika typer av skydd för upphovsrättsinnehavaren. Creative Commons erbjuder flera licensvarianter för författare och andra att välja mellan beroende på vilken typ av användning de vill tillåta.¹⁹

Det brittiska projektet RoMEO har undersökt förlags och tidskrifters attityder till författarnas egenarkivering i öppna institutionella arkiv. Projektets data har lagts i en databas som nu uppdateras av projektet SHERPA vid University of Nottingham. I denna bas hittar man uppgifter om både pre- och postpubliceringstillstånd.

PREPUBLICERING

Publicering i e-printarkiv kan påverka förslagens vilja att publicera artikeln. Flera tidskrifter tillämpar en policy som innebär att de inte publicerar något som tidigare

Norges utbildnings- och forskningsdepartement anser att utvecklingen av Open Accesstidskrifter och öppna arkiv är positiv och bidrar till förmedling och användning av forskningsresultat. Som ett led i regeringens handlingsplan för modernisering kommer departementet att utreda möjligheten av att i större utsträckning göra offentligfinansierad forskning tillgänglig på nätet.¹⁶

I Sverige är forskningspropositionen vagare utan konkreta förslag till handling. Man talar om att fri spridning av vetenskapliga artiklar på nätet, så kallad Open Access, väcker allt större internationellt stöd, särskilt vad gäller tillgång till statligt finansierade forskningsresultat och att det är viktigt att öppna arkiv byggs upp vid lärosätena. Man ställer också frågan om i vilken mån statliga forskningsfinansiärer kan kräva att material som skrivs med deras stöd skall tillgängliggöras i öppna arkiv.¹⁷

Eftersom det svenska Vetenskapsrådet nu undertecknat Berlindeklarationen kan man förvänta sig ett ställningstagande rörande implementeringen och det skall bli intressant att se vilken väg man väljer.

EU har också uppmärksammat problemen, och för att

varit publicerat och därmed förlorat sin originalitet. Motståndarna hävdar att regeln i onödan försenar publiceringsprocessen medan försvararna menar att en korrekt tillämpning förhindrar många missförstånd hos allmänhet och media.

POSTPUBLICERING

Om författaren inte överlåtit sin copyright till förlaget bör det gå bra att egenarkivera en så kallad postprint, den av tidskriften accepterade versionen. Kräver förlaget en formell signerad överlåtelse bör författaren överväga alternativet att endast licensiera åt förlaget rätten att publicera arbetet i en tidskrift och samtidigt förbehålla sig rätten att själv publicera det på en icke-kommersiell webbplats.

VAD GÖR LUNDS UNIVERSITET?

Lunds universitet har genom Biblioteksdirektionen (BD) placerat sig i framkanten av det internationella arbetet med nya publiceringsmodeller. Verksamheten har följt en konsekvent filosofi – att snabbt, effektivt, kostnads- och kvalitetsmedvetet tillfredsställa användarnas behov av information oberoende av mediatyp och publiceringsmodell.

I januari 1996 – först i Sverige – införde LU ”elektronisk spikning” av doktorsavhandlingar. Doktoranderna matade in uppgifter om författare, titel, disputation och en kort presentation av innehållet i den globalt sökbara databasen Scripta. Scripta ingår nu i den av BD drivna större databasen LU:research, som utgör Lunds universitets öppna institutionella arkiv. Detta skall enligt planerna utvecklas till en allomfattande dokumentserver för LU:s vetenskapliga publikationer med tillgång till fulltext, data, multimedia mm.

Helt i enlighet med BD:s filosofi lanserades tidigt ELIN@Lund (Electronic Library Information Navigator) för att ge användarna en samlad tillgång till vetenskaplig information vare sig den var traditionellt utgiven och licensierad eller Open Access via öppna arkiv eller Open Accesstidskrifter.

2002 inleddes den framgångsrika biannuella konferensserien Nordic Conference on Scholarly Communication, som redan från starten lockade framstående deltagare och placerade Lund på den internationella kartan.

Detta gjorde också den avknoppning från den första konferensen som blev till DOAJ – Directory of Open Access Journals. DOAJ är det internationellt vedertagna registret över kvalitetsbedömda Open Accesstidskrifter och innehåller idag över 1 800 titlar inom alla ämnen och på alla språk och används över hela världen. DOAJ drivs av Biblioteksdirektionen med extern finansiering från bland annat OSI (Open Society Institute) och SPARC (The

Scholarly Publishing and Academic Resources Coalition).

Ett perfekt komplement till DOAJ är det nya projektet DOAR – Directory of Open Access Repositories – som bedrivs i samarbete med University of Nottingham för att skapa ett auktoritetsregister över både institutionella arkiv och centrala ämnesbaserade arkiv. Via DOAJ och DOAR täcks både den ”gröna” och den ”gyllene” vägen till Open Access.

För att kunna fylla LU:s institutionella arkiv LU:research med postprints, krävs tillstånd från upphovsrättsinnehavaren, som är tidskriften/förlaget i de fall författaren överlåtit sin copyright. Eftersom forskarna behövde uppmärksammas på detta bildades en arbetsgrupp med representanter från LU:s juridiska enhet, juridiska fakultet samt Biblioteksdirektionen för att ta fram förslag till modellavtal mellan forskare och LU och mellan forskare och förlag/tidskrift. Enligt förslaget behåller författaren sin copyright med explicit rätt till egenpublicering i ett öppet arkiv vid institutionen eller i ett centralt ämnesarkiv.

Författarnas förhandlingsposition gentemot förlagen stärks om de har universitetets tyngd bakom ryggen. LU:s förslag har genom SUHF:s försorg varit ute på remiss till samtliga universitet och högskolor för en eventuell nationell användning och har fått ett mycket positivt mottagande.

Rektor tillsatte våren 2004 en Referensgrupp för implementering av policy och rekommendationer rörande publiceringsverksamheten vid Lunds universitet för att ”bistå Biblioteksdirektionen med att ta fram underlag för den praktiska implementeringen, se över existerande flöden samt föreslå tillämpning av befintliga system och tjänster”. Gruppen består av representanter för samtliga fakulteter/områden och universitetsbibliotekarien är sammankallande.

ScieCom – Svenskt Resurscentrum för Vetenskaplig Kommunikation, drivs av Biblioteksdirektionen med hjälp av extern finansiering från Kungl. Biblioteket/BIBSAM. ScieCom arbetar bl a med att bevaka och sprida information om aktuell utveckling inom området, t ex nya finansierings- och publiceringsmodeller. För att verksamheten skall bli så effektivt som möjligt har ScieCom byggt upp ett nätverk med representanter från samtliga universitet och högskolor, SUHF, Vetenskapsrådet m fl. Speciellt bevakas upphovsrätsfrågor samt evaluering, fr a via bibliometriska metoder.

ScieCom publicerar ScieCom info, en Open Access-tidskrift som distribueras nationellt och internationellt. Den kommer ut med ca 4 nummer/år och innehåller bl a artiklar (på engelska) som belyser olika aspekter på vetenskaplig publicering. ■

Litteratur:

- 1) Chodorow, S. and P. Lynman citerade av Levy, D.M., Digital Libraries and the Problem of Purpose. *D-Lib Magazine*, 6(1), 2000
www.dlib.org/slib/januari00/01levy
- 2) Walker, T., Free Internet access to traditional journals. *American Scientist*, 86 (5), 1998
www.americanscientist.org/template/AssetDetail/assetid/15595
- 3) Tenopir, C. and D.W. King, *Toward electronic journals. Realities for scientists, librarians and publishers*. SLA Publishing, Washington, DC. 2000. s 60
- 4) Nicholas Cozzarelli, chefredaktör för Proceedings of the National Academy of Science citerad i Karow, J., Publish free or perish. *Scientific American*, April 23, 2001.
www.sciam.com/article.cfm?articleID=000A524D-9708-1C75-9B81809EC588EF21
- 5) Tenopir, C. and D.W. King, *Toward electronic journals. Realities for scientists, librarians and publishers*. SLA Publishing, Washington, DC. 2000. s 281
- 6) Swan, A. and S. Brown, *What authors want. The ALPSP research study on the motivations and concerns of contributors to learned journals*. Association of Learned and Professional Society Publishers 1999/Key Perspectives Ltd.
- 7) *Defining and Certifying Electronic Publication in Science*. A Proposal to the International Association of STM Publishers October 1999. Revised Summer 2000
www.aaas.org/spp/sfrr/projects/epub/define
- 8) Noll, R. and W.E. Steinmueller, An economic analysis of scientific journal prices: preliminary results, *Serials Review*, Vol. 18 (1&2), 1992. s. 32-37
- 9) Bolman, P., *Freedom of Information Conference*, New York Academy of Medicine 2000-07-11
- 10) McCabe, M.J., The impact of publisher mergers on journal prices: an update. [www.arl.org/newsltr/2007/jrnlprices] *ARL Bimonthly Report* 207, December 1999
- 11) McCabe, M. J. and C.M. Snyder, The best business model for scholarly journals: an economic perspective, *Nature Webforus* 16 July 2004
- 12) Fishwick, F., L.Edwards, J. Blagden, *Economic implications of different models of publishing scholarly electronic journals for professional societies and other small and specialist publishers*. Report to the Joint Information Systems Committee electronic libraries programme. January 1998
- 13) *Costs and Business Models in Scientific Research Publishing*. A report commissioned by the The Wellcome Trust. April 2004
www.wellcome.ac.uk/assets/wtd003184.pdf
- 14) Antelman, K., Do Open-Access articles have a greater research

impact? *College & Research Libraries*, September 2004.372-382

- 15) Harnad, S. and Tim Brody, Comparing the Impact of Open Access (OA) vs. Non-OA Articles in the Same Journals, *D-Lib Magazine* 10 (June 2004) www.dlib.org/dlib/june04/harnad/06harnad
- 16) Norges Stortingsmelding nr 20, 2005
- 17) Forskning för ett bättre liv. Proposition 2004/05:80 2005-03-22
- 18) Nilsson, Kjell, The balance is gone! Copyright in the digital era. *Sciecom info* 2004:2
www.sciecom.org/sciecominfo/artiklar/nilsson_04_2
- 19) Klang, M., Creative Commons Meets Open Access. *ScieCom info* 2005:1. www.sciecom.org/sciecominfo/artiklar/klang_05_01

Länkar:

Alliance for Taxpayer Access: www.taxpayeraccess.org
Berlindeklarationen: www.zim.mpg.de/openaccess-berlin/berlindeclaration
Blackwell Online Open: www.blackwellpublishing.com/static/onlineopen
Citations in Economics: Netec.ier.hit-u.ac.jp/CitEc
Citebase: citebase.eprints.org/help
Citeseer.IST: citeseer.ist.psu.edu
Creative Commons: creativecommons.org
DOAJ: www.doaj.org
DOAR: www.opendoar.org
EU-kommissionen: europa.eu.int/comm/research/press/2004/pr1506en.cfm
Finlands undervisningsministerium OA-grupp: www.minedu.fi/julkaisut/tiede/2005/tro8/kuvailu
LU:research: eprints.lub.lu.se
Modellavtal LU: www3.lu.se/jurenh/INTERN/avtal
NIH Policy on Enhancing Public Access to Archived Publications
Resulting from NIH-funded Research: www.nih.gov/about/publicaccess/index
OSI: www.soros.org
Oxford Open: www.oxfordjournals.org/jnls/openaccess/about
RCUK Position Statement on Access to Research Outputs: www.rcuk.ac.uk/press/20050628openaccess
ScieCom: www.sciecom.org
ScieCom info: www.sciecom.org/sciecominfo
Scientific Publications: Free for All?: www.publications.parliament.uk/pa/cm200304/cmselect/cmsctech/399/39902
SPARC: www.sparceurope.org
SHERPA: www.sherpa.ac.uk
Springer Open Choice: www.springeronline.com/sgw/cda/frontpage/0,11855,1-40359-0-0-0,00
The Wellcome Trust: www.wellcome.ac.uk/doc_WTXo22827

CYBRARIAN OCH KULTURARBETARE

– OM BIBLIOTEKARIEUTBILDNINGEN I LUND

Birgitta Olander

Universitetslektor och avdelnings-
föreståndare vid Biblioteks- och
informationsvetenskap, Lunds
universitet.

Examensarbeten från BIVIL har sedan 1996 erövrat mer än hälften av de priser som delats ut för bästa examensarbete.

Under Bok- & biblioteksmässan 1994 märktes ett gäng unga rödskjortor i mängden av mässbesökare. De sålde en liten röd bok, *Från kulturarbetare till cybrarian*, som de själva skrivit. De marknadsförde med bravur den nya sortens bibliotekarier och den nya utbildningen på BIVIL i Lund. Genom sin kaxiga framtoning, de röda BIVIL-skjortorna och den lilla boken de sålde var de själva livs levande exempel på Den Nya Bibliotekarien, trots att de inte ens gått halva utbildningen. Det var nytt, det var ambitiöst, det var uppkäftigt och det var seriöst.

Sedan 1997 är BIVIL en avdelning inom institutionen för kulturvetenskaper, Kulturanatomen i dagligt tal. På webbplatsen presenteras bibliotekarieprogrammet: "En professionell bibliotekarie behöver ha en god akademisk bakgrund, snabbt kunna sätta sig in i nya frågeställningar, vara orienterad i aktuella omvärldsfrågor och behärska en rad tekniker för att kunna tillgodose människors skiftande informationsbehov." Professionalitet uppnås bland annat genom att teori och tillämpningar hela tiden samspelar i yrkesverksamheten. Detta samspel och förståelsen för dess betydelse präglar utbildningen i Lund.

Samhällets snabba förändringstakt kräver att man både har en gedigen grundutbildning med god teoretisk bas och möjlighet att fortbilda sig under yrkeslivet. Professionella kunskaper och attityder snarare än "hantverksskunnande" ger bibliotekarien handlingsberedskap för nya situationer. Detta är en utgångspunkt för bibliotekarieutbildningen idag. På BIVIL varvas akademiska teoretiska studier med

fältstudier så att studenterna blir förtrogna med arbetsförhållandena vid bibliotek av olika slag. I vår utbildning ryms ingen specialisering för t ex folk- eller forskningsbibliotekarier. Vi menar nämligen att kunskapsbasen och det professionella förhållningssättet är desamma för alla bibliotekarier. BIVILs bibliotekarier utbildas med den breda informationsvetenskapliga kompetens som samhället efterfrågar idag.

Bibliotekariers traditionella yrkestekniska kompetensområden handlar om förmedling, kunskapsorganisation, informationsåtervinning och administration. Men vi ser idag också en rad nya kompetensområden i biblioteken. Lokala samarbetsprojekt för att skapa starka och aktiva nätverksorganisationer är en nödvändighet för de flesta. Det kräver samarbetsförmåga, strategiskt tänkande och projektkunnande. ICT-utvecklingen går med svindlande hastighet och kräver kontinuerlig fortbildning och aktivt lärande både individuellt och i organisationer. De ofattbart omfattande informationsresurserna på Internet kräver inte bara skickliga navigatörer utan också informationspecialister som kan utvinna och bearbeta information så att den blir relevant för användaren/uppdragsgivaren

Inom Lunds universitet arbetar idag ett dussintal BIVIL-utbildade bibliotekarier. Under utbildningen har de genom problembaserat lärande (PBL) tränats både i samarbete och problemlösning, två kompetenser som är synnerligen värdefulla för de verksamheter de är engagerade i. Men skillnaden syns tydligast i två andra avseenden: helhetssyn och attityd. Det användarperspektiv som

genomsyrar utbildningens alla kurser bär BIVILarna med sig ut i yrkeslivet. Det innebär att man har en helt ny inställning i kontakten med användarna. Genom att utgå från användarens behov och förutsättningar i stället för bibliotekets funktioner utvecklas informationsservicen till en process som omfattar hela kedjan av interaktioner mellan användare och bibliotekarie. Det kan röra interaktioner i referensdialogen, informationssökningsstöd, lånefrågor, inköpsförslag eller användarutbildning.

Naturligtvis präglar användarperspektivet också bibliotekariens kundbemötande. Det handlar om effektiv och medveten kommunikation och om att respektera användaren och möta vederbörande som individ. Det handlar i hög grad om professionalitet både i servicesituationen och i den praktiska informationshanteringen. Det som framför allt gör att bibliotekarier som utbildats på BIVIL skiljer sig från sina kollegor är deras helhetssyn. Den bibliotekarie som har en helhetssyn på verksamheten har också god förståelse för sin egen roll i bibliotekets dagliga arbete och ser vilken funktion den egna kompetensen fyller. Man vet vem som efterfrågar ens kompetens och hur den kompletterar andras. Helhetssynen gör också att man är medveten om de olika verksamhetsgrenarnas inbördes relationer och ömsesidiga beroende av varandra. Man kan därmed lättare göra övergripande prioriteringar och dessutom bidra till att utveckla verksamheten utan att behöva hävda sitt eget revir.

Många faktorer samspelar för att göra utbildningen på BIVIL framgångsrik. Några av framgångsfaktorerna är:

- **Samverkan med 100 bibliotek** och andra informationsinstitutioner.
 - **50 gästföreläsare per år** från såväl Lunds universitet, Danmarks biblioteksskole, Högskolan i Borås som expertis inom **bibliotekarieprofessionen**
 - **Högt söktryck.** 6 sökande till varje studieplats säkerställer ett gott urvalsunderlag för rekryteringen av studenter.
 - **Antagningsförfarandet** leder till motiverade och intellektuellt rörliga studenter.
 - **Engagerade och högpresterande studenter** som tar ansvar för sitt eget och sina kurskamraters lärande samt utbildningens utveckling.
 - **Problembaserat lärande (PBL)** stimulerar till självständig kunskapsinhämtning och stärker konstruktivt kritiskt tänkande och samarbetsförmåga.
 - **Teori** genom ämnesstudier (föreläsningar och litteraturstudier – **tillämpning** genom fältstudier, studiebesök och lärare från fältet.
 - **Förankringen i Lunds universitet.**
- BIVIL är den enda av landets bibliotekarieutbildningar

som väljer sina studenter utifrån deras personliga egenskaper. Alla behöriga sökande till utbildningen får genomgå ett skriftligt test där deras motivation, problemlösningsförmåga och kommunikationsförmåga utvärderas. De som har bäst testresultat kallas till en personlig intervju. Vid intervjun utvärderas motivationen på nytt, samt muntlig kommunikationsförmåga och mognad. Hälften av dem som intervjuats blir antagna. Med sina relativt få, noggrant utvalda studenter kan utbildningen hålla hög akademisk standard samtidigt som den präglar en ny typ av bibliotekarie. Examensarbeten från BIVIL har sedan 1996 erövrat mer än hälften av de priser som delats ut för bästa examensarbete.

12 år efter starten är BIVILarna fortfarande speciella. En bibliotekschef som genom åren anställt ett tiotal BIVILare säger: "BIVIL-arna [visar] i relation till mig ett fantastiskt förtroende, positiva och verklighetsförankrade förväntningar, och en förmåga att knyta an på ett personligt sätt som inte konkurrerar med det professionella. ...De verkar ta för givet att jag skall ställa stora krav på dem, att de skall göra jobbet själva, att de har sin roll och jag min. De har också ett adekvat gott självförtroende ...De är vana att bli sedda och respekterade." ■

Det går nu att titta tillbaka på nästan fem år med den nya biblioteksorganisationen vid Lunds universitet. I denna bok ges dels en beskrivning av de skeenden som ledde fram till den nya nätverksorganisationen, dels nedslag i olika delar av verksamheten. Förhoppningen är att vi genom bokens 17 bidrag lyckas förmedla allt det engagemang som präglar utvecklingen vid Lunds Universitets Bibliotek.

LUNDS UNIVERSITET